

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2006 • τεύχος 140 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ίανουάριος 2006
τεύχος 140 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιώργος Μαργαρίτης, Τό αύγό του φιδιού έκκολάπτεται... ..	5
Γιάνης Μπαλαμπανίδης, Άπό τό έθνο-ΠΑΣΟΚ στό έθνικ ΠΑΣΟΚ κι άκόμη πίο πέρα	8
Μαρίνα Κόντη, «Τά ριζοσπαστικά παιδιά»	11
Άγγελος Έλεφάντης, Κατασκοπεία οί ύποκλοπές;	14
Άγγελος Έλεφάντης, Παγκοσμιοποίηση ή καπιταλισμός;	14
<hr/>	
Βασίλης Ζουνάλης, Δημοκρατία και σοσιαλισμός ...	16
Παναγιώτης Νούτσος, Κόμβοι στή συζήτηση γιά τό «έθνος»	21
Ζάν Πλαντύ, «Νά συνθέσουμε εικόνες πού νά σέβονται μέσα άπό τήν άσέβειά τους» (συνέντευξη στήν Έλένη Τσερεζόλε)	28
Emmanuel Faye, Ό άντισημιτισμός και ό ρατσισμός του Χάιντεγκερ	30
Άριστείδης Μπαλτάς, Μανόλης Άθανασάκης, Ίστορία, ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική	32
Βασίλειος Άτσαλος, Τό βιβλίο στό Βυζάντιο: Βυζαντινή και μεταβυζαντινή βιβλιοδεσία	40
Βίκτορ Ούγκό, Η Παναγία των Παρισίων	43
<hr/>	
Κουβαράς Γιάννης, Τό ρεύμα του ποταμού και του χρόνου	56
Κατερίνα Λαμπρινού, Νίκος Μπελαβίλας. «Τόποι Άνθρώπων. Σχόλια γιά τόν χώρο και τήν πολιτική»	59
Άγγελος Έλεφάντης, Jacques le Goff. «Ήρωες και θαυμαστά του Μεσαίωνα»	61
Άγγελος Έλεφάντης, Ρισάρντ Καπισίνσκι. «Ταξίδια μέ τόν Ήρόδοτο»	63
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	65

Έξώφυλλο: Ό Πάν, ό τραγοπόδαρος θεός των βουνών και
των δασών. Μακέτα γιά άφίσα, 1965. Άπό τό άλμπουμ
Άγγελική Κόκκου-Μυρτώ Κουμβακάλη, Γιώργος Μα-
νουσάκης, Έμπορική Τράπεζα της Έλλάδος, Άθήνα
2005.

Τό αὐγό τοῦ φιδιοῦ ἐκκολάπτεται...

Στά εἴκοσι περίπου χρόνια πού κατοικῶ στό Ρέθυμνο τῆς Κρήτης, χρειάστηκε δύο φορές νά ἀπευθυνθῶ στίς ἀστυνομικές ἀρχές τοῦ νομοῦ γιά ὑποθέσεις μικροκλοπῶν θύμα τῶν ὁποίων εἶχα πέσει. Καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ ἀξιωματικός πού συνέταξε τή συνήθη στίς περιπτώσεις αὐτές «μῆνυση κατ' ἀγνώστων...» —διαφορετικός φυσικά στήν κάθε περίπτωση— ἔδειχνε νά γνωρίζει ἤδη τοὺς ἐνόχους, ἂν ὄχι προσωπικά, τουλάχιστον φυλετικά: «'Αλβανοί εἶναι κύριέ μου, 'Αλβανοί...». Ὁ ὅποιος κοινός νοῦς διαθέτω θά μπορούσε ἴσως νά δεχθεῖ ὡς πιθανή τήν ὑπόθεση τῆς κλοπῆς τοῦ ραδιοκασετόφωνου τοῦ αὐτοκινήτου μου ἀπό 'Αλβανούς, τό αὐτοκίνητο τῶν ὁποίων ἴσως εἶχε ἀνάγκη ἀπό τέτοιο συμπλήρωμα. Σέ καμία ὅμως περίπτωση ὁ ἀπλοϊκός τρόπος σκέψης πού διαθέτω δέν θά μπορούσε νά κατανοήσει σέ τί ἀκριβῶς θά χρησίμευαν σέ οικονομικούς μετανάστες οἱ σωλῆνες ποτίσματος —ὄγκῳδεις καί ἀμελητέας ἀξίας— πού ἦταν τό ἀντικείμενο τῆς δεύτερης κλοπῆς. Μήπως θά τοὺς ἔβαζαν στό περιβόλι τους πού δέν διαθέτουν; Ὁ ἀστυνομικός ὅμως ἦταν ἀνένδοτος: «Οἱ 'Αλβανοί εἶναι κύριέ μου! Δέν τοὺς ξέρετε καλά ἐσεῖς!».

Σέ σχετικές συζητήσεις πού εἶχα μέ καλύτερα πληροφορημένους γείτονες, ἀντιλήφθηκα τόν κίνδυνο πού ἐμπεριέχουν οἱ «κατ' ἀγνώστων μηνύσεις». Οἱ μηνύσεις αὐτές συνήθως ἐμπλουτίζουν τό «ἐγκληματικό» προφίλ κρατουμένων —λόγω ἔλλειψης «χαρτιῶν»— οἰκονομικῶν μεταναστῶν καί συχνά γίνονται ἀφορμή γιά κακοποιήσεις ἢ συνηθέστερα γιά «καλλιέργεια κλίματος» πού εὐνοεῖ τίς «ἐπιχειρήσεις σκούπα» καί τίς ἀπελάσεις. Ὡς εὐαίσθητος δημοκρατικά πολίτης αἰσθάνθηκα βαθιά ντροπή γιά τήν πρωτοβουλία πού εἶχα νά καταγγείλω στίς ἀρμόδιες ἀρχές τίς κλοπές πού σέ βάρος μου ἔγιναν. Θά ὀφείλα νά γνωρίζω τίς προτεραιότητες καί τά ἐνδιαφέροντα αὐτῶν τῶν «'Αρχῶν».

Αὐτά συμβαίνουν σέ ἓνα νομό τῆς Ἑλλάδας ὅπου ἡ παραβατικότητα καί ἡ ἐγκληματικότητα βρίσκονται πολύ πάνω ἀπό τοὺς μέσους ὅρους τῆς χώρας. Κάθε χρόνο πολλές χιλιάδες δενδρύλλια «ἰνδικῆς κάνναβης» ξερριζώνονται ἀπό τίς ἀστυνομικές ἀρχές χωρίς ποτέ νά συλληφθεῖ κανένας ἀπό τοὺς σοβαροῦς «καλλιεργητές»! Τό ἰσοζύγιο τῶν ξερριζωμένων καί τῶν παραγωγικῶν δενδρυλλίων φαίνεται πῶς εἶναι ἐξαιρετικά παθητικό γιά τά πρῶτα καθώς τά φαινόμενα πεισματικά ἐπαναλαμβάνονται κάθε χρόνο —γεγονός πού μαρτυρεῖ ἀξιόλογες οικονομικές ἀποδόσεις. Στή βάση τῆς παραγωγῆς —καί

τῆς ἐμπορίας— ναρκωτικῶν στήνεται ἓνα ὀλόκληρο πλαίσιο ἀνομίας, ἐμφανῆς κορυφή τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ γενική διάδοση τῶν ὄπλων, ἡ ἀνθιση τοῦ σχετικοῦ ἐμπορίου καί ἡ εὐκόλη χρήση τους «ἄσκοπα» ἢ «σκοπίμα» πού λένε καί οἱ βλακώδεις πινακίδες πού ἔχουν φυτευθεῖ στίς ἄκρες τῶν δρόμων γιά νά ἐξορκίσουν τό κακό. Οἱ πυροβολισμοί, οἱ ριπές καλύτερα, πού πλουτίζουν ἡχητικά τίς κρητικές νύκτες διαχέουν —πέρα ἀπό τίς πομπώδεις ρητορεῖες περί παράδοσης καί ἄλλων τινῶν— ἓνα πολύ συγκεκριμένο μήνυμα: ὑπενθυμίζουν τό κόστος τῆς «ἀνάμειξης» τρίτων «στίς δικές μας δουλειές». Τό εἶδος τῶν τελευταίων εἶναι πλέον παγκοίνως γνωστό.

Ἐξυπακούεται ὅτι αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς —αὐτός ὁ εἰδικός τρόπος παραγωγῆς, θά ἔλεγα, πού στηρίζεται στή συλλήβδην «αὐτονόμηση» ἀπό εὐρύτατο φάσμα νόμων τοῦ κράτους— παράγει συμπεριφορές, παράγει «πολιτισμό», παράγει «παιδεία». Εἶναι ἡ περίφημη «μαγκιά». Ἡ τελευταία εἶναι διάχυτα ἐμφανῆς στό νομό καί εἰδικά στούς χώρους τῶν νέων. Συνοδεύεται ἀπό εἰδικό λεξιλόγιο, εἰδικοῦ τύπου ἀντιδράσεις —ρωτῆστε ἓνα ἐμφανῶς δωδεκάχρονο πού ὀδηγεῖ, μέ τόν τρόπο πού ἡ ἡλικία του τόν ἐμπνέει νά ὀδηγεῖ, τό «ἀγροτικό» ἢ τήν BMW τοῦ πατρός του, ἄν ἔχει δίπλωμα, γιά νά λάβετε τόν πλήρη ὀρισμό τῆς νεανικῆς μαγκιάς—, εἰδικό ντύσιμο, εἰδικές ἀξίες, εἰδικές ἰδεολογίες. Οἱ τελευταῖες μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ.

Πάνω σέ αὐτό τό ὑπόβαθρο δύο ἰδεολογίες, στενά συνυφασμένες μεταξύ τους, βρίσκουν εὐφορο ἔδαφος ἀνάπτυξης: ὁ ἐθνικισμός καί ὁ ρατσισμός. Πρόκειται γιά συστήματα ἀξιῶν πού ἐπιτρέπουν τήν εἰσαγωγή τῶν φορέων τους ἀπό τή μεγάλη «ἐνδοξη» πόρτα στήν ἐθνική —καί κοινωνική ἄν θέλετε— οἰκογένεια χωρίς ὅμως νά δεσμεύουν ὡς πρός τήν τήρηση τῶν κανόνων τῆς συγκροτημένης κοινωνίας, τῶν νόμων τοῦ κράτους. Μέσα ἀπό τόν ἐθνικισμό καί τήν προστασία τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν ἀπέναντι στήν προέλαση τῶν ἀλλοεθνῶν βαρβάρων, οἱ νέοι αὐτοί αἰσθάνονται «νόμιμοι» —κάτι περισσότερο, αἰσθάνονται ὅτι οἱ ἴδιοι εἶναι ὁ Νόμος— ἔστω καί ἄν τό οἰκονομικό σύστημα πού τούς ἀνέδειξε βρίσκεται ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ νόμου. Ἡ ἐγκληματικότητα, ἡ παραβατικότητα συνάντησαν στό νομό αὐτό τίς ἀκροδεξιές ἰδεολογίες καί ἀπό αὐτή τή συνάντηση βγῆκαν φαινόμενα πού πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν μεμονωμένα.

Οἱ φορεῖς τῆς πόλης ἀντιμετώπισαν τά πρόσφατα περιστατικά —τό «οἰκογενειακό» λιντσάρισμα νεαροῦ Ἀλβανοῦ, τό θανάσιμο μαχαίρωμα Γεωργιανοῦ ψαρᾶ— ὡς μεμονωμένα ἐπεισόδια ὀφειλόμενα σέ «προσωπικά» ἢ στήν «κακιά τήν ὥρα». Οἱ τοπικές ἐφημερίδες ὑπερθεματίζουν αὐτή τήν ἐκδοχή ἀρνούμενες τήν ὑπαρξή ρατσιστικῶν φαινομένων στήν πόλη. Ἀκόμα καί ἡ σύσκεψη παραγόντων πού πραγματοποιήθηκε μέ τή συμμετοχή ἐκπροσώπων ὄλων

Χρήστος Παπαδόπουλος

τῶν φορέων τοῦ νομοῦ —καί τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης— ἐξόρκισε τό κακό ἐπικεντρώνοντας τίς ἀντιδράσεις της στή διαφώτιση τῆς κοινῆς γνώμης γιά τό μεμονωμένο τῶν πραγμάτων μέ τρόπο ὥστε νά μή «δυσφημιστεῖ τό Ρέθυμνο». Σχεδόν προκλητικά ἀγνοοῦνται προφανέστατοι παράμετροι τοῦ ζητήματος: πρῶτο ὅτι τά τραγικά συμβάντα δέν αἰφνιδίασαν καθὼς ἦρθαν ὡς λογική συνέχεια σέ μία σειρά παρόμοιων περιστατικῶν μικρότερης ἐμβέλειας.

Στήν πόλη τοῦ Ρεθύμνου δραστηριοποιεῖται ἡ ΟΕΡ, ἡ Ὁργάνωση Ἐθνικιστῶν Ρεθύμνου. Μία ἀπλή περιδιάβαση στήν ιστοσελίδα πού διατηρεῖ στό διαδίκτυο (www.rethymno.gr) μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται γιά μία ἀπό τίς πύο σκληρές ὁμάδες τοῦ ἀκροδεξιῦ χώρου μέ σαφέστατα ἀπειλητικές διαθέσεις (στόν ὑπότιτλο τῆς ιστοσελίδας ὑπάρχει τό δίστιχο: «Ὅποιοις τά βάλει μέ τά μᾶς ἄρματα πρέπει νά ἔχει καί σιδερένια τήν καρδιά νά νταγιαντᾶ τή μάχη» —προφανῶς οἱ ἐν λόγω τύποι «βρίσκονται ἄλλου» μέ τήν πύο ἐπικίνδυνη ἐκδοχή τῆς παραίσθησης). Πέρα ἀπό τά λόγια, οἱ κύκλοι αὐτοί ἔχουν κάνει ὡς τώρα πλούσια ἐπίδειξη δεξιοτήτων στό πεδίο τῆς τρομοκρατίας — ἐπιθέσεις σέ μετανάστες, σέ φοιτητές, σέ μέλη ἀντιρατσιστικῶν πρωτοβουλιῶν, ἀπειλές, ὑβριστικά συνθήματα, ἐπιδείξεις ὀπλισμοῦ κ.λπ. Εἰδικό δέ πάθος τοῦς διακατέχει ἀπέναντι στοῦς μετανάστες καί εἰδικά στοῦς Ἀλβανούς. Στό «Στέκι τῶν μεταναστῶν» στό Ρέθυμνο, δικηγόροι καί προσωπικότητες τῆς πόλης ἔχουν, κατά καιρούς, ἐπισημάνει τή λειτουργία αὐτῶν τῶν κύκλων καί ἔχουν προειδοποιήσει νωρίς γιά προσερχόμενα ἐγκλήματα ὅπως αὐτό τῆς Πρωτοχρονιάς. Φαίνεται πῶς ἡ μέν Ἀστυνομία μένει πιστή στίς ἀρχές της —«Φταῖνε οἱ Ἀλβανοί!»— ἐνῶ οἱ πολιτευτές καί λοιποὶ παράγοντες τῆς πόλης ἀντιμετωπίζουν τό πρόβλημα ὅπως καί τά ὑπόλοιπα πού ἄπτονται τῆς ἐγκληματικότητας μέ το συγκαταβατικό «μόδα εἶναι θά περάσει».

Ἡ συνάντηση τοῦ γενικοῦ κλίματος «αὐτονομίας» σέ σχέση μέ τοῦς νόμους τοῦ κράτους καί τίς βασικές ἀρχές λειτουργίας μιᾶς κοινωνίας πολιτῶν, καί τῶν ἀκροδεξιῶν ρατσιστικῶν καί ἐθνικιστικῶν ιδεολογιῶν βίας μπορεῖ νά εἶναι —τά γεγονότα προειδοποιοῦν— ἐκρηκτική γιά τό Ρέθυμνο. Ὁ καθηγητής κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης Σκεῦος Παπαϊωάννου ἐπισήμανε τόν κίνδυνο νά δοῦμε χειρότερα στό ἄμεσο μέλλον. Ἀπό τήν πλευρά μας δέν βλέπουμε τί θά σταματήσει τήν ἐκκόλαψη τῶν αὐγῶν τοῦ φιδιοῦ. Ἡ μεγάλη ἀντιρατσιστική διαδήλωση ἔδειξε τή διάθεση τῆς τοπικῆς κοινωνίας νά ἀντισταθεῖ στίς ἐφιαλτικές ἐξελίξεις. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτό χρειάζεται καί μία ριζική ἀλλαγὴ πολιτικῆς στό νομό. Κυβέρνηση καί τοπικές ἀρχές θά πρέπει ἐπιτέλους νά ἐπιλέξουν στρατόπεδο καί στόχους. Ἡ πληγὴ ἀρχίζει νά μυρίζει ἐπικίνδυνα.

Γιῶργος Μαργαρίτης

Ἐκ τῆς ἐπιπέδα-ΠΑΣΟΚ

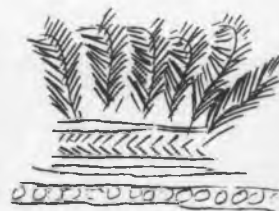
στό ἔθνικ ΠΑΣΟΚ κι ἀκόμη πιό πέρα

Στίς 18 Δεκεμβρίου 2005, ὁ τομέας μεταναστευτικῆς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ διοργάνωσε μιά ἐκδήλωση μέ τίτλο «Γεύση λαῶν», ἐπ' εὐκαιρία τῆς Ἡμέρας τῶν Μεταναστῶν. Στήν ἐκδήλωση συμμετεῖχαν μεταναστευτικές κοινότητες τῆς Ἀθήνας, ἀλλά καί ὁ Πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐφαγαν ὅλοι μαζί, τραγούδησαν. Μιά ὠραία ἀτμόσφαιρα, δηλαδή, πού ἔγινε ὠραιότερη ὅταν μετανάστες ἀφρικανικῆς καταγωγῆς ἄρχισαν νά χορεύουν παραδοσιακούς χορούς τῆς πατρίδας τους, ντυμένοι μέ τίς παραδοσιακές τους φορεσιές. Συμπαθεῖς μέν οἱ μετανάστες, συμπαθέστερος ὅμως ὁ Γιώργος Παπανδρέου, πού συμμετεῖχε στό χορευτικό μέ ἀμήχανες φιγούρες πού ἔφερναν μᾶλλον σέ μπόσα νόβα παρά ταίριαζαν μέ τούς ρυθμούς τῶν ἀφρικανικῶν κρουστῶν.

Ἄς εἶναι. Τό χαριτωμένο στιγμιότυπο θά μπορούσε νά εἶναι ἀπλῶς ἡ, ἔστω ἀδέξια, σκηνοθεσία ἑνός «μοντέρνου» φολκλόρ, γιά πολλούς προτιμότερη καί πιό συνάδουσα μέ τήν ἐκσυγχρονισμένη, εὐρωπαϊκή Ἑλλάδα τοῦ 2006 ἀπ' ὅ,τι τά βαριά λαϊκά ζεϊμπέκικα πού ἔριχνε ὁ πατήρ Παπανδρέου ἐνώπιον τῆς Ρίτας σέ ἄλλες ἐποχές, μακρινές πιά.

Ὡστόσο, δέν πρόκειται γιά ἕνα ἀτύχημα διαδρομῆς ἀλλά γιά σύμπτωμα ἐνδεικτικό μιᾶς εὐρύτερης συνάφειας. Θυμίζω ὅτι στά τέλη Γενάρη 2006, συνῆλθε στήν Ἀθήνα τό Συμβούλιο τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς καί ἐξέλεξε στή θέση τοῦ προέδρου τῆς τόν τερψίχορο Γ. Παπανδρέου. Τό ΠΑΣΟΚ, ὡς οἰκοδεσπότης, ὀργάνωσε μιά πανηγυρική μουσική ἐκδήλωση στό Μέγαρο Μουσικῆς μέ τίτλο «Μουσικές τοῦ κόσμου». Ἐκεῖ, ὁ νεοεκλεγείς Παπανδρέου καλωσόρισε τούς συντρόφους σοσιαλιστές μέ τά ἐξῆς λόγια: «Γιά μᾶς ἡ παγκοσμιοποίηση ἀφορᾶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τόν ἄνθρωπο καί τίς ἀνάγκες του. Τό παγκόσμιο χωριό μπορεῖ νά εἶναι τό παγκόσμιο χωριό τῶν λαῶν καί τῶν πολιτισμῶν [...] Σέ μιά στιγμή πού συζητοῦμε τή συμμαχία τῶν πολιτισμῶν, θά ἀνακαλύψουμε ὅτι ἡ τέχνη μᾶς ἐνώνει. Ἐμεῖς δέ φοβόμαστε τή συνάντηση τῶν πολιτισμῶν. Ἀπόψε τραγουδάμε γιά τή συμμαχία τῶν πολιτισμῶν».

Ἡ διαδρομή ἀπό τόν πατέρα Παπανδρέου καί τίς νυχτερινές πίστες τῆς Ἀθήνας μέχρι τόν υἱό Παπανδρέου καί τίς ἔθνικ μουσικές βραδιές στό Μέγαρο δέν εἶναι μόνο μιά ἄσκηση ὕφους. Εἶναι, πολύ περισσότερο, τό ἴχνος μιᾶς μετάλλαξης. Τό λαϊκιστικό ΠΑΣΟΚ τοῦ «Ἡ Ἑλλάδα στούς Ἕλληνες», τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, τῆς «ἐλληνοποίησης» τοῦ κράτους, τοῦ «ἐλληνι-

κοῦ» δρόμου γιά τόν σοσιαλισμό, τοῦ «ἐλληνικοῦ λαοῦ» καί τῆς «ἐθνικῆς ταυτότητας», μεταμορφώνεται σήμερα σέ ΠΑΣΟΚ ἀπολύτως συμβατό μέ τή μεταμοντέρνα πολυ-πολιτισμική συνθήκη.

Καθόλου παράδοξο. Αὐτό τό «σύγχρονο» ΠΑΣΟΚ εἶναι κόμμα πού ἀνά πάσα στιγμή μπορεῖ νά κληθεῖ νά ἀσκήσει ἐξουσία, νά προωθήσει καί νά διαχειριστεῖ ἀποτελεσματικά τήν ἀπορρύθμιση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τήν προσωρινότητα κι εὐελιξία τῆς ἐργασίας, τήν ὑπονόμευση τῆς κοινωνικῆς προστασίας καί τήν ἀποχαλίνωση τῆς ἀγορᾶς. Ὅλα αὐτά ὅμως, οὔτε κουλτούρα εἶναι, οὔτε φολκλόρ, οὔτε ἀκροβασία στούς αἰθέρες ἐνός τάχα ἀφηρημένου πολιτισμικοῦ πεδίου. Ἀντίθετα, εἶναι στρατηγικές πού ἐνέχουν μιά πολύ συγκεκριμένη ὕλικότητα. Πρόκειται γιά τήν ὀργάνωση καί ἀναδιοργάνωση τῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς, τῶν σχέσεων παραγωγῆς, πρόκειται γιά ὕλικές σχέσεις ἐν τέλει. Κι αὐτή ἡ διαδικασία συνδέεται μέ πολλαπλά διαλεκτικά νήματα μέ μιά ἰδεολογικά καί πολιτικά ὀργανωμένη ἡγεμονία, πού διαμορφώνει ἀτομικές ἢ συλλογικές συμπεριφορές καί συνειδήσεις. Ἀλλά ἐδῶ ἀκριβῶς παίζεται τό στοίχημα: νά ἀπαλειφθοῦν, μέ μιά μαγική κίνηση, οἱ ὕλικές σχέσεις, ἡ ἐργασία, οἱ συλλογικότητες, τελικά οἱ τάξεις, οἱ ταξικές ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις —καί μαζί τους ἡ πολιτική σύγκρουση, ἡ πολιτική γενικά.

Στό σημεῖο αὐτό ἔρχεται ἡ ἀρωγή τῆς μεταμοντέρνας πολυ-πολιτισμικότητας, γιά νά ἀναπαραστήσει καί νά ὀργανώσει ἕναν ὀρισμένο, πρόσφορο τύπο κοινωνίας. Μιά κοινωνία πού θά τοποθετεῖ τά ὑποκείμενά της, μόνα, μοναχικά καί ἀποκομμένα ἀπό κάθε δεσμό, στή μέση ἐνός ὠκεανοῦ διαθέσιμων ταυτοτήτων, συμπεριφορῶν, ἐπιλογῶν, στό ἀπέραντο πέλαγος τῆς κουλτούρας. Μέσα σέ ἕναν πλουραλισμό ἐτερόκλητων καί ἰσοσθενῶν στοιχείων, ἀπό τά ὁποῖα κανεῖς ἀνθολογεῖ, κατασκευάζοντας τήν ἀτομική του βιογραφία, ὡς καταναλωτής —ὄχι ὡς ἐργαζόμενος ἢ ὡς πολίτης.

Ἔτσι καί μέ τούς μετανάστες, τούς ξένους, αὐτούς τούς περίφημους Ἕλληνους. Ἐντάσσονται στό περίτεχνο σχῆμα, ναι, ἀλλά στόν βαθμό πού ἀπομειώνονται σέ ἕνα ἄκακο φολκλόρ, ὅταν γιά παράδειγμα χορεύουν (μαζί μέ τόν πρόεδρο) τούς παραδοσιακοὺς χορούς τους, ντυμένοι τίς παραδοσιακές φορεσιές τους, ἢ ὅταν μαγειρεύουν καί μᾶς προσφέρουν τά παραδοσιακά φαγητά τους. Μόνο τότε καί μόνο ἔτσι, ἐκτεθειμένους στή βιτρίνα, μπορούμε νά τούς πλησιάσουμε, νά τούς ἀγγίξουμε, νά τούς γευτοῦμε καί νά τούς μυρίσουμε, ὄχι βέβαια ὅταν δουλεύουν στήν οἰκοδομή. Ἡ ἄλλη τους ὄψη μένει στή σκοτεινή πλευρά τῆς σελήνης: ὅταν ἐργάζονται, γιά παράδειγμα, μέ χαμηλά μεροκάματα καί ἀνασφάλιστοι, ὅταν ἀπελαύνονται ἢ κρατοῦνται στά εὐαγγῆ μας ἰδρύματα, ὅταν ἐκδίδονται, ὅταν προσπαθοῦν νά μορφωθοῦν, ὅταν ὀργανώνονται συλλογικά, ὅταν διεκδικοῦν.

Ἴδου λοιπόν τό μοντέλο πού εἰσηγεῖται καί ὑποστηρίζει ὁ μοδάτος πολυ-πολιτισμός. Ἐν στή δεκαετία τοῦ 1980 δέν ὑπῆρχε κοινωνία ἀλλά μόνο ἄτομα, στούς δικούς μας καιρούς ὑπάρχουν ἄτομα ὀργανωμένα σέ ἓνα πλῆθος ἔθνοτικά συγκροτημένες κοινότητες. Στή θέση τῆς πολιτικῆς, ἡ κουλτούρα —ἀκόμα χειρότερα, οἱ κουλτοῦρες. Ἐνας γαλαξίας ἀπό κουλτοῦρες, ρίζες, βιώματα, φυλές. Ἡ «πάλαι ποτέ» πάλι τῶν τάξεων παραχωρεῖ τή θέση της σέ κουλτοῦρες πού «συγκατοικοῦν», κουλτοῦρες πληθυντικές, ἰσοδύναμες, ἀδιαφοροποίητες, ἀκίνδυνες. Πρός τί ἡ ἔκπληξη, ἐπομένως, ἂν τό «νέο», τό «καινούριο» καί «ῥαῖο» ΠΑΣΟΚ ἐκπαιδεύεται νά μιᾶ τό ἰδίωμα ἐνός ἀγοραίου πολυ-πολιτισμοῦ, τελικά ἐνός νεοφιλελεύθερου τύπου κοινοτισμοῦ;

Ἐν ὅμως αὐτό τό κουλτουραλιστικό ἔνδυμα εἶναι στή μόδα, τό πατρὸν του δέν ὀφείλεται στήν πασοκική ἐπινοητικότητα — αὐτή ἄλλωστε μᾶλλον ἐξαντλήθηκε στήν ἡρωική ἐποχή τοῦ «ΕΟΚ καί NATO». Ἡ ἴδια ἡ Σοσιαλιστική Διεθνὴς προσδιορίζει τή στοχοθεσία της ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἐνθάρρυνση τῆς κατανόησης καί τῆς συνεργασίας ἀνάμεσα σέ κουλτοῦρες, φυλές καί θρησκείες, στήν ἐποχή τῆς παγκοσμιοποίησης, εἶναι θεμελιώδης ἀνάγκη προκειμένου νά διασφαλίσουμε μιά πιό δημοκρατική, εἰρηνική καί ἀνθρώπινη κοινωνία σέ ὅλο τόν κόσμον». Σύνθημα, ἄλλωστε, τοῦ πρόσφατου Συμβουλίου τῆς Ἀθήνας ἦταν «Εἰρήνη, Δημοκρατία, Ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, ἀνάμεσα στούς πολιτισμούς [cultures]». Σημειῶνω ἀπλῶς ὅτι πρόκειται γιά τήν ἴδια Σοσιαλιστική Διεθνή πού προέκυψε τό 1951, ὡς συνέχεια τῆς Β' Διεθνοῦς, ἡ ὁποία εἶχε ἰδρυθεῖ τό 1889. Μακρὺς καί δύσκολος ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ ἀπό τίς τάξεις στό ἔθνος καί ἀπό 'κεῖ στίς κουλτοῦρες.

Μετά ἀπό ὅλα αὐτά, ποιός θά ἐκπλαγεῖ ἂν διαβάσει, στήν ἱστοσελίδα τοῦ Γιώργου Παπανδρέου ἄς ποῦμε, ὅτι ἡ Σοσιαλιστική Διεθνὴς εἶναι μιά «παγκόσμιας ἐμβέλειας Μή Κυβερνητική Ὁργάνωση»; Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ προστασία τῆς χελώνας ἢ ἡ λέσχη φίλων ἐξωτικῆς κουζίνας ἐνδύονται τό ἴδιο ὀργανωτικό σχῆμα. Εἶναι καί αὐτός ἓνας τρόπος νά ἀντιλαμβάνεσαι τήν πολιτική. Ἐννοῶ νά κρατᾶς τήν «ὑψηλή πολιτική» γιά τίς σκοτεινές αἰθούσες τῶν σοσιαλιστικῶν ἐλίτ καί τό πόπολο νά τό ταΐζεις «(πολυ-)πολιτισμό». Κάπως ἔτσι οἱ κοινωνικές σχέσεις, οἱ συγκρούσεις, οἱ τάξεις, ἡ ὑλικότητα τῆς ἰδεολογίας καί τῆς πολιτικῆς, συσκοτίζονται, γιά νά προωθηθεῖ στό προσκήνιο ἡ γυαλιστερή ἀγορά τοῦ lifestyle. Κάπως ἔτσι οἱ ταξικοί καί πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοί, οἱ ἰδεολογίες, ὁ σοσιαλισμός, ἐξώκειλαν στά ἀβαθῆ τῆς κουλτούρας. Καί αὐτό πού μᾶς μένει εἶναι ἓνα πιάτο σούσι.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

«Τά ριζοσπαστικά παιδιά»

[Περιδιάβαση στά λεξικά]

Ριζοσπάστης: ὁ λίαν νεωτεριστής, ἰδ. πολιτικός ἢ κοινωνικός ἐπαναστάτης.

Ριζοσπαστισμός: α) πνευματική στάση, πολιτική θεωρία ἢ ὁποία πρεσβεύει τήν πλήρη ρήξη μέ τό θεσμικό καί πολιτικό παρελθόν, β) ὁ ἄκρος κοινωνικός ἢ πολιτικός νεωτερισμός, ἐπαναστατικότητας.

Ἐπαναστατικότητα: ἀπόπειρα ἀποτόμου μεταβολῆς τῶν καθιερωμένων.

Ριζοσπαστικότητα/σμός: ἄκρα ἐπαναστατικότητας. [Δηλαδή, ἀκόμα χειρότερα...]

Διαβάζοντας τή συνέντευξη τοῦ προέδρου τοῦ ΣΥΝ Ἄλ. Ἀλαβάνου ἀναρωτήθηκα, μεταξύ ἄλλων, πόσο ριζοσπαστικά εἶναι αὐτά τά παιδιά στά ὁποῖα ἀναφέρεται, «τά ριζοσπαστικά παιδιά τῶν 25-30 ἐτῶν» (βλ. Ἄντι, 13/1/06, σελ. 17). Παρόλο πού μένει ἀδιευκρίνιστο, ἂν μιλά μόνο γιά τά ὀργανωμένα μέλη τῆς νεολαίας ΣΥΝ ἢ γιά τούς νέους γενικῶς, εἶναι συζητήσιμο πόσο ριζοσπαστικοί εἴμαστε μέ τήν οὐσιαστική σημασία τοῦ ὄρου, αὐτήν δηλαδή τῆς ἄκρας ἐπαναστατικότητας. (Ἐκτός κι ἂν ριζοσπαστικός κρίνεται αὐτοδικαίως ὁ ἐνταγμένος στήν κομματική νεολαία). Ὅπως καί νά ἔχει πάντως, ποιές εἶναι οἱ ρήξεις πού κάναμε ὡς νέοι; Ποιοί εἶναι οἱ κοινωνικοί ἢ πολιτικοί νεωτερισμοί πού διεπράχθησαν καί δέν τό ἔχω πάρει εἶδηση; Ποῦ βρίσκεται ἡ ἀπότομη μεταβολή τῶν καθιερωμένων; Βρίσκεται κρυμμένη, σέ ὑπνωση ἢ ἔχει γίνει; Κι ἂν ἔχει γίνει, πῶς αὐτό μεταφράζεται στήν καθημερινή ζωή, στόν ἐπαγγελματικό-ἐργασιακό χῶρο, στόν μορφωτικό χῶρο —στά πανεπιστήμια ἢ στά σχολεῖα;

Ἄς πάρουμε, γιά παράδειγμα, τό πεδίο τῆς ἐκπαίδευσης πού εἶναι προνομιακός χῶρος ἄσκησης ριζοσπαστισμοῦ. Εἶναι ριζοσπαστιστικότητας, ἄς ποῦμε, ἡ ἀποδοχή τοῦ μοντέλου τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης; Γιατί δέν ἔχουν διαμαρτυρηθεῖ οἱ νέοι τῶν 25-30 ἐτῶν ὅταν βλέπουν π.χ. ὅτι ἡ μεταπτυχιακή τους ἐκπαίδευση εἶναι διάτρητη; (γιά νά μήν ἀναφερθοῦμε στήν προπτυχιακή...). Δέν ξέρω ἂν εἶναι καλύτερο ἀπό τό τίποτα, κάποιος νά ξέρει λίγο ἀπό ἄδῳ, λίγο ἀπό ἄκεῖ καί τίποτα νά μήν γνωρίζει εἰς βάθος. Φαντάζομαι ὅτι ἡ ἡμιμάθεια ποτέ δέν βοήθησε ἴσα-ἴσα συσκότισε, κάνοντας κουβάρι τό γνωστικό ὑλικό. Κάνοντας κουβάρι τό μυαλό μας καί τίς πράξεις μας. Τά ἐλληνικά (ἀλλά τελικά ὄχι μόνον ἐλληνικά —καί ἀγγλικά καί γαλλικά κ.λπ.) μεταπτυχιακά προγράμματα εἰδικεύθηκαν στό περίπου τίποτα. Τά προγράμματα σπουδῶν στηρίχτηκαν στό ὅ,τι ξέρει ὁ καθένας ἄς διδάξει, χωρίς συγκρότηση, λογική, συνοχή.

Δηλαδή, σέ τί εἶναι ἕνας εἰδικός (ἀφοῦ μιλάμε γιά εἰδίκευση) ὅταν ἔχει ὀλοκληρώσει τίς σπουδές του στό ἀντικείμενο «πολιτική ἐπιστήμη καί κοι-

νωνιολογία»; Ἡ «πολιτική ἐπιστήμη καί ἱστορία» ἢ «ἱστορία, ἀρχαιολογία καί κοινωνική ἀνθρωπολογία»; Στό καί; Ἡ, ἀκόμα καί προχείρως, ἄς πάρουμε τμήματα τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων: τί σπούδασε κάποιος ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος τέλειωσε τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν; Ποῦ μπορεῖ νά ἀπασχοληθεῖ μετά, δηλαδή νά βρεῖ δουλειά καί τέτοια πεζά (κι ὄχι ριζοσπαστικά, βεβαίως) ζητήματα; Ἡ, τί ἔμαθε ὁ φοιτητής πού σπούδασε στό τμήμα «κοινωνικῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας»; Μιά καλύτερη διαχείριση καί φιλοσοφική ἐνατένιση τοῦ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου καί;...

Ἀκόμα καί στή δική μου ἐποχή, ὅταν τά «ριζοσπαστικά παιδιά» ἤμασταν ἐμεῖς, δέν θυμᾶμαι νά διαμαρτυρηθήκαμε περί τοῦ «ἄρτσι-μπούρτσι» προγράμματος σπουδῶν τοῦ περίφημου τμήματος (τό ὁποῖο ὑφίσταται ἀκόμα) Φ.Π.Ψ., ἤτοι Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καί Ψυχολογίας. Τότε κανεῖς δέν ἤξερε τί διαφορὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν ἀπόφοιτο τῆς παιδαγωγικῆς κατεύθυνσης τοῦ Φ.Π.Ψ. ἀπό τόν ἀπόφοιτο τοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος. Δέν συζητῶ γιά τίς Παιδαγωγικές Ἀκαδημίες οἱ ὁποῖες λειτουργοῦσαν γιά λίγα χρόνια παράλληλα μέ τά Παιδαγωγικά Τμήματα μέχρι νά καταργηθοῦν, οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ὁποίων ἔχασαν τ' αὐτά καί τά καλάθια ξαφνικά (ὅμως εἶχαν προλάβει νά καταλάβουν τίς θέσεις ἐργασίας, δηλ. τό βασικότερο).

Ὅμως κι ἀργότερα, στό ἐπίπεδο τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, δέν διαμαρτυρήθηκαν οὔτε τά παιδιά τῶν 25 χρονῶν, καίτοι ριζοσπαστικά, γιά τό ὅτι π.χ. ἂν καί δέν γνωρίζαμε φιλοσοφία, πέρα ἀπό τά πενιχρά τοῦ σχολείου, προσπαθοῦσαμε νά παρακολουθήσουμε μάθημα «πολιτικῆς φιλοσοφίας» ὅπου μέ τήν ταχύτητα τοῦ φωτός πηδοῦσαμε τούς αἰῶνες ξεκάνοντας καμιά δεκαριά καί παραπάνω φιλοσόφους ἀπό τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη μέχρι τόν Ρόουλς σέ ἓνα ἐξάμηνο! Διεκδικήσαμε κάτι διαφορετικό ἢ ὑπομείναμε τή γελοία αὐτή κατάσταση μέχρι νά πάρουμε τό ρημάδι τό χαρτί;

Ὡς ριζοσπαστικοί νέοι θά ἔπρεπε νά ἔχουμε διαμαρτυρηθεῖ ἢ ἐπαναστατήσει ἀκόμα καλύτερα· γι' αὐτά καί γιά ἓνα σωρό ἄλλα πού βλέπουμε ἢ βλέπαμε νά γίνονται. Ὅμως γίνονταν ἢ γίνονται καί μέ τή δική μας συναίνεση καί σιωπή καί συνενοχή (κι ἐδῶ ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος ἔχει λειτουργικότητα). Συνενοχή, γιατί κι ἐμεῖς μπήκαμε σέ «κλίκες», σέ λόμπυ καθηγητικά, προσδοκῶντας καλούς βαθμούς γιά τήν περαιτέρω ἐξέλιξη ἢ γιά ἓνα διδακτορικό (κι ἄς εἶναι μέτριο) πιέζοντας τελικῶς γιά εὐκολότερη πρόσβαση σέ αὐτό ἀκριβῶς τό σύστημα. Ἐμεῖς, λοιπόν, οἱ νέοι εἴμαστε ἀπλῶς καί μόνο ἀναπαραγωγεῖς (κι ἂν δέν εἴμαστε, θά γίνουμε) τοῦ ἴδιου μοντέλου. Αὐτοῦ πού ἐνδεχομένως σέ φοιτητικούς συλλόγους ἢ στά πηγαδάκια τοῦ προαυλίου ἢ στίς ἰδιωτικές συναντήσεις καταγγέλλουμε ἀλλά δέν κάνουμε τίποτα ἀπολύτως γιά νά ἀλλάξει. Οὔτε κἀν προσπαθοῦμε.

Ριζοσπαστικοποίηση εἶναι τὰ κινήματα; Τὰ κινήματα γενικῶς; Ἐκείνη θά μᾶς κατηγορήσουν γιά συντηρητικούς; Μὲ αἰτήματα γενικευτικά πού συσκοτίζουν τό συγκεκριμένο; π.χ. κίνημα κατά τῆς παγκοσμιοποίησης ἢ κίνημα κατά τῆς νεοφιλελεύθερης ἐκπαίδευσης. Ὁ ριζοσπαστής φοιτητής πῶς θά ἀντιδράσει ἄς ποῦμε γιά τὰ «κακά ΕΠΕΑΚ» ὅταν παρακολουθεῖ πρόγραμμα πού στηρίζεται σ' αὐτά τὰ λεφτά; Ἀκόμα καί τό αἶτημα «περισσότερα λεφτά γιά τὴν παιδεία», αἶτημα καθολικό καί διαχρονικό, αἶτημα πάρα πολύ σημαντικό πού ἔνωσε καί ἐξέγειρε τούς φοιτητές στό παρελθόν, μοιάζει σήμερα χωρὶς νόημα. Ἐάν θεωρήσουμε ὅτι αὐριο ἀποφασίζει τό ὑπ. Παιδείας νά διπλασιάσει τίς πιστώσεις τί θά συνέβαινε, ἔτσι ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ τό σκηνικό; Θά φτιάχονταν κι ἄλλα τμήματα πανεπιστημιακά μὲ ἀκόμα περισσότερο εὐφάνταστους τίτλους, θά «τακτοποιούνταν» ἀκόμα περισσότεροι νέοι ἀπὸ ἐμᾶς (τούς «ριζοσπαστικούς»...), κάπου θά βρῖσκαμε κι ἐμεῖς θέση δηλαδή (κάτι γιά τό ὁποῖο παλεύουμε μὲ σθένος) καί βεβαίως μὲ σθένος, ἀπ' ὅσο ξέρω, δέν παλέψαμε γιά νά ἀλλάξει τό σύστημα αὐτό στὴν οὐσία του, δέν «ἀποπειραθήκαμε ἀποτόμως» νά μεταβάλλουμε τὰ καθιερωμένα.

Ἐπὶ τοῦ πρακτέου, λοιπόν, πόσο ριζοσπάστες εἴμαστε; Θά θέλαμε βεβαίως, δέν χωρᾶ ἀμφιβολία, ἀλλὰ τελικά εἴμαστε; Ἡ εἴμαστε ὀλίγον βολεψάκηδες, ὀλίγον ἐπαναστάτες, ὀλίγον κινηματίες, ὀλίγον ὄνειροπόλοι, ὀλίγον... καί τίποτα, πού πραγματικά νά κυριαρχήσει φέρνοντας ἐπὶ τῆς οὐσίας τὰ πάνω κάτω...

Ἡ σιωπὴ ἀλλὰ καί ἡ ἀδιαφορία εἶναι ἀποδοχὴ καί σίγουρα ὄχι ριζοσπαστισμός. Συμμετέχουμε λοιπόν ἀκόμα καί μὲ τὴ σιωπὴ ἢ τὴν ἀπραξία μας στὴ δημιουργία, συνέχιση τραγελαφικῶν καί σίγουρα καθόλου ριζοσπαστικῶν καταστάσεων σέ ὅλα τὰ πεδία. Τὰ παραδείγματα ἄπειρα στό ἐάν καί κατά πόσο οἱ νέοι —καί μάλιστα αὐτῆς τῆς ἡλικιακῆς ὁμάδας, πού ἔθεσε ὁ Πρόεδρος— εἶναι «ριζοσπαστικά παιδιά». Ἐδῶ πού τὰ λέμε ὅμως οἱ ἰαχές τοῦ ριζοσπαστισμοῦ δέν ἀκούγονται ἀπὸ καμιὰ ἡλικιακὴ κατηγορία. Τουλάχιστον ἐγὼ δέν βλέπω τό ριζοσπαστικό τῶν πραγμάτων. Ἀντίθετα, βλέπω τὴ συνέχιση τῆς πεπατημένης· ἄντε, στὴν καλύτερη περίπτωση, σπανίως, τὴ light κριτικὴ τῶν δομῶν καί τίποτα παραπάνω. Κι αὐτό μεμονωμένα, ἐξαιρέσεις, κάποια ἄτομα, πού ἀπὸ μόνον τους, ἔτσι χωρὶς συνοδοιπόρους κάτι λένε, κάπου χτυπιοῦνται κ.λπ. Ἀλλὰ κι αὐτοὶ τελικῶς, ὅλοι μας δηλαδή λίγο πολύ, ἀκολουθοῦμε τό ἴδιο. Εἶναι κάτι σάν τὴν κριτικὴ ὑποστήριξη, πού ἔλεγαν οἱ πιό παλιοί. Ὑποστήριξη τῶν ὑπαρχουσῶν δομῶν, γιατί ἂν καταστραφοῦν καήκαμε. Μήπως ὅμως καιγόμαστε καί τώρα;...

Μαρίνα Κόντη

Κατασκοπεΐα οἱ ὑποκλοπές;

Εκεῖνο πού κατάλαβα ἀπό τό ἠλεκτρονικό ραβαῖσι πού σαρώνει τή χώρα καί κρατάει συντροφιά σ' αὐτές τίς κρύες νύχτες τοῦ χειμῶνα εἶναι ὅτι βάλλεται ἡ ἴδια ἡ πολιτική ὑπόσταση τοῦ κράτους. Γι' αὐτό καί ὁ σωστός ὄρος, πού θά κάλυπτε νομικά καί ἰδεολογικά τήν ὅλη ὑπόθεση τῶν «ὑποκλοπῶν» εἶναι κατασκοπεΐα. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε μόνον μέ καταπάτηση ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἢ παραβίαση τῶν κανόνων τοῦ ἀπορρήτου. Ἀπ' ὅλες τίς μεριές διαπιστώνεται βαρὺ πλῆγμα στήν ἴδια τήν ἐθνική ἀσφάλεια. Διότι καί ὁ ἐπικοινωνιακός χῶρος ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐπικράτειας, ἐντός τοῦ ὁποίου οἱ πολίτες πρέπει νά αἰσθάνονται ἀσφαλεῖς ἀλλά καί οἱ θεσμοί νά λειτουργοῦν χωρίς ἔξωθεν ἐπεμβάσεις καί παρεμβάσεις πρὸς ἴδιον συμφέρον.

Τήν ἀκεραιότητα αὐτοῦ τοῦ ἐθνικοῦ-ἐπικοινωνιακοῦ χώρου πρέπει, ἡ κυβέρνηση καί τά θεσμικά ὄργανά της νά διαφυλάξουν ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ. Δέν λύνονται τά προβλήματα αὐτά μέ ἄσκοπες αὐτοκτονίες πανικόβλητων ὑπαλλήλων. Ἡ διαλεύκανση τῶν μυστηρίων αὐτῶν, χωρίς ἀποκρύψεις, κουκουλώματα καί μετατοπίσεις, εἶναι τό κύριο ζήτημα. Εἰδάλλως ἡ κυβέρνηση καί οἱ ἀρμόδιες κρατικές ὑπηρεσίες θά ἐνέχονται γιά διευκόλυνση ἀλλοτρίας κατασκοπεΐας. Ἀλλά ἂν πρόκειται περὶ κατασκοπεΐας δικαιῶμαι νά μάθω, ὅπως κάθε πολίτης, ποῖος ὁ κατάσκοπος καί ὑπέρ τίνος ἡ κατασκοπεΐα. Καί κυρίως γιατί. Καί βέβαια ἀκέραιο παραμένει τό ζήτημα τῆς μὴ προστασίας τῶν πολιτῶν ἀπό τίς «ὑποκλοπές» καί τό κουρέλιασμα τοῦ ἀπορήτου.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Παγκοσμιοποίηση ἢ καπιταλισμός;

Η παγκοσμιοποίηση! Ἡ σύγχρονη μάστιγα, ὅπως ἡ πανούκλα τόν 14ο αἰῶνα πού ἀποδεκάτισε περίπου τό ἓνα τρίτο τοῦ τότε πληθυσμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας, ἀπ' τά Οὐράλια, τήν Περσία, τήν Αἴγυπτο ὡς τή Σκανδιναβία καί τόν Ἀτλαντικό. Ἔτσι προσλαμβάνεται καί ἡ παγκοσμιοποίηση ὡς παγκοσμίων διαστάσεων ἐπιδημία. Κι ἔτσι «καταπολεμεῖται» ἀπό τίς διεθνεῖς, λαϊκές, ἐννοεῖται, δυνάμεις πού τῆς ἀντιτίθενται: τίς δυνάμεις τῆς ἀντιπαγκοσμιοποίησης.

Τό τί ἔχει γραφεῖ, ἐδῶ καί 3 δεκαετίες περίπου, ἄρθρα, βιβλία, πλατφόρμες κ.λπ. περί παγκοσμιοποίησης σέ ὅλο τόν κόσμον καί σέ ὅλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου θά ἔκανε ὅλα τά κομποῦτερ ὅλου τοῦ κόσμου νά σκάσουν ἀπό τήν ἀδυναμία τους νά τά καταχωρίσουν καί νά τά ἀναπαράξουν: ἀπό σκουπίδια ὡς σημαντικές πραγματείες. Ἄλλά δέν χρειάζεται νά δεσπόζει κανείς ὅλο αὐτό τό ἀνήκουστο ὑλικό γιά νά κατανοήσῃ τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία τῆς «παγκοσμιοποίησης». Κατάφερε νά δώσει ἕνα ψευδώνυμο, γεωγραφικῆς φύσεως, σέ ἕνα «φαινόμενο» πού κάθε ἄλλο παρά εἶναι ψευδές ἢ ψευδώνυμο. Ἔχει ὄνομα βαφτιστικό, πασίγνωστο καί σαφέστατο: Καπιταλισμός. Διότι δέν «παγκοσμιοποιήθηκε» ἡ παγκοσμιοποίηση ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός μέ τίς πιό ἀπόλυτες καί ἐπιθετικές του μορφές, παρακάμπτοντας ἢ συντρίβοντας, μέ τή ταχύτητα τοῦ φωτός ἐνίοτε, τά πάσης φύσεως προσκόμματα πού τοῦ ἀντέτασαν, καί τοῦ ἀντιτάσσουν ἀκόμη, ἔθνη, κράτη, τάξεις, ὁμάδες, συνήθειες αἰώνων, ἠθικές προσταγές, «ξεπερασμένες» τεχνολογίες καί κοινωνικές σχέσεις. Κι ἐνῶ κραυγάζει, ὁ ἐκκαπιταλισμός τοῦ κόσμου κατακυριεύοντας ἀκόμη καί κοινωνίες πού μόλις πρόσφατα πέρασαν στό στάδιο τῆς γραφῆς, μιλάμε γιά «παγκοσμιοποίηση» λησμονώντας αὐτά πού πραγματικά συμβαίνουν ὅπως ἡ παγκόσμια ἐξάπλωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων: δέν εἶναι κομψό πιά νά μιᾶ κανείς (καί νά σκέφτεται) μέ ὄρους καπιταλιστικῆς ἐπένδυσης, ὑπεραξίας, ἐκμετάλλευσης, καπιταλιστικῆς συσσώρευσης κ.λπ. Πολύ παλαιομαρξιστικά ὅλα αὐτά.

Δέν προτείνω καμιά συγκλονιστική ἀνακάλυψη πού δέν πέρασε ἀπό τό μυαλό κανενός. Ἄπλῶς διάβασα κάτι πού τό μεταφέρω ἐδῶ γιατί μοῦ ἔκανε ἐντύπωση γιά τή σαφήνειά του:

«Διότι —καί πρέπει νά τό παραδεχθῶ πῶς ἄργησα κάπως νά τό καταλάβω, κι ἐγώ ὁ ἴδιος ἔχω χρησιμοποιήσει συχνά τή λέξη “παγκοσμιοποίηση”, ὅπως ἔχω χρησιμοποιήσει σέ παλαιότερες ὁμιλίες μου τήν ἔκφραση “παράλληλο μισθιακό κόστος”, χωρίς συναίσθηση τοῦ πῶς μέ παγίδευαν αὐτές οἱ λέξεις— διότι, λοιπόν, ἂν ἀντικαταστήσουμε τή λέξη παγκοσμιοποίηση μέ τή λέξη καπιταλισμός τότε θά διαπιστώσουμε ὅτι τά πράγματα βγάζουν πάλι νόημα. Γίνεται σαφές ὅτι ἕνα τέτοιο σύστημα πιέζει νά ἐπεκταθεῖ, ὅτι ὑπερβαίνει τά σύνορα, ὅτι διαρρηγνύει κάθε δεσμό, κι ὅτι θεμελιώνονται ὅσα ἐμεῖς, καί πολλοί ἄλλοι, κατακρίνουμε στήν παγκοσμιοποίηση. Νά τήν ποῦμε λοιπόν τήν παγκοσμιοποίηση καπιταλισμό».

Συγγραφέας τοῦ παραπάνω χειμένου: Ὁσκαρ Λαφοντέν, «ἡ ἀριστερή πολιτική σήμερα», ἀναδημοσίευση στήν Ἔποχή, 5 Φεβρουαρίου 2006.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

Τό ιστορικό ρεῦμα τῆς «κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης» πνέει τὰ λοίσθια, ἂν δέν εἶναι ἤδη ἓνα ἀκόμη ἄταφο πτώμα. Ἀλλά καί ἡ εὐρύτερη «ἀνανεωτική ἀριστερά» δέν πάει καλύτερα, παραμένει ἐγκλωβισμένη στό πολιτικό περιθώριο ἀπανταχοῦ τῆς γῆς. Ὁ «δημοκρατικός δρόμος» γιά τόν σοσιαλισμό βάλτωσε. Δέν ἐμπνέει ὅπως ἄλλοτε. Ἡ σχέση δημοκρατίας καί σοσιαλισμοῦ παραμένει ἓνας γρίφος. Ἡ ιδεολογικοπολιτική πρακτική τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς» ἀλλοῦ, συνήθως, ἀρμενίζει. Λές καί τό ζήτημα τῆς δημοκρατίας, τό ζήτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς σχέσης τους λύθηκε ἀπό τή στιγμή πού ἐνστερνιστήκαμε τή θέση «ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει» (Ν. Πουλαντζᾶς καί ὄχι μόνον).

Πιστεύω πώς κανένα ἀπό τά σχετικά ζητήματα δέν ἔχει λυθεῖ στό πλαίσιο τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς» καί ἐν προκειμένῳ τοῦ Συνασπισμοῦ (γιά νά περιοριστοῦμε στά ἐγχώρια). Ἀπόψεις καί σχετικές ἐπεξεργασίες, ἀσφαλῶς, ὑπάρχουν. Ἐδῶ καί χρόνια, ὅμως, ἡ σχετική συζήτηση ἔχει ἀτονίσει καί ὁ Συνασπισμός δέν ρίχνει τό βάρος του σ' αὐτό τό μέτωπο.

Δέν θά μακρογορήσω ἐδῶ ἐπερωτώντας τό Συνασπισμό γιά τήν ὀλιγωρία του. Ἀλλά μετά καί τόν ἀσυγχώρητο –ἐπεικῶς– χειρισμό τῆς ὑποψηφιότητας τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη γιά τό Δῆμο Ἀθηναίων, ὁ ὁποῖος ἔβγαλε πάλι στόν ἀφρό τό ἄλυτο ὑπαρξιακό του πρόβλημα καί ἐγκαινίασε σειρά δημοσίων τοποθετήσεων γιά γενικότερα ζητήματα (ἐσωκομματική δημοκρατική λειτουργία, πολιτική συμμετοχή τῶν μελῶν του, αὐτόνομη ἢ ὄχι πολιτική παρουσία, στρατηγική καί λοιπά), θεωρῶ ξανά ἐπίκαιρη καί τή συζήτηση περί δημοκρατίας καί σοσιαλισμοῦ.

Ὁ κλασικός φιλελευθερισμός θεωρεῖ τή δημοκρατία καί τόν καπιταλισμό ὡς ἀνεξάρτητα συστήματα μέ διαφορετικούς στόχους, ἀπαιτήσεις καί μορφές. Ἡ δημο-

κρατία εἶναι μία μορφή διακυβέρνησης, ὅπου ἡ πολιτική ἐξουσία ἀσκεῖται ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ ὡς συνόλου. Ὁ καπιταλισμός εἶναι ἓνα οικονομικό σύστημα βασισμένο στήν ἀτομική ἰδιοκτησία, ὅπου τά ἀγαθά καί οἱ ὑπηρεσίες παράγονται καί διατίθενται στήν ἀγορά ἐν ὀνόματι τοῦ κέρδους. Ἡ δημοκρατία νομιμοποιεῖται καί μπορεῖ νά θέτει κάποια ὅρια στίς οικονομικές διαδικασίες γιά νά προστατεύσει, συνήθως, τά ἐκάστοτε θεωρούμενα ὡς βασικά δικαιώματα (ἀλλά καί γιά τήν προστασία τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς, τόν ἔλεγχο τοῦ πληθωρισμοῦ καί λοιπά). Αὐτή ἡ δημοκρατία, ἡ ἀστική ἢ φιλελεύθερη πολιτική δημοκρατία, δέν περιορίζει ὅμως οὔτε τόν ἀτομικό πλοῦτο οὔτε τίς οικονομικές ἀνισότητες. Τό κίνητρο τοῦ κέρδους καί ἡ συσσώρευση καλά κρατοῦν. Ἄν ἡ δημοκρατία ἀπαιτεῖ –δίχως μεγάλη ἐπιτυχία– πολίτες μέ κριτική σκέψη καί στάση, ὁ καπιταλισμός χρειάζεται –καί τό καταφέρνει– καταναλωτές ἐπιρρεπεῖς στή διαφημιστική χειρουργία.

Τά πράγματα εἶναι, στήν ἐποχή μας, ἀκόμη χειρότερα γιά τή δημοκρατία, ἔτσι ὅπως τή συνέλαβε ὁ κλασικός φιλελευθερισμός. Ἡ προϊούσα νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση ἔχει δημιουργήσει διεθνή, μη-δημοκρατικά σώματα, τῶν ὁποίων οἱ ἀποφάσεις ὄχι μόνον δέν ἔχουν τήν ἄμεση ἢ ἔμμεση δημοκρατική νομιμοποίησή μας κα τό δημοκρατικό ἔλεγχό μας, ἀλλά ἀκυρώνουν στήν πράξη καί ἐπιμέρους δημοκρατικές κατακτήσεις. Ὁ καπιταλισμός ἔχει τό πάνω χέρι στό ζεύγος δημοκρατία-καπιταλισμός. Ἡ ὑποτιθέμενη ἀνεξαρτησία τῆς δημοκρατίας ἀπό τόν καπιταλισμό φαντάζει ἀπραγματοποίητη.

Αὐτό δέν σημαίνει πώς οἱ ἀντινομίες τῆς ἀστικής δημοκρατίας δέν παρέχουν δυνατότητες τιθάσσευσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Συνήθως, ἀναφέρεται τό παράδειγμα τῆς κλασικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού κατάφερε, ἐν

μέρει, για σημαντικά χρονικά διαστήματα να χαλιναγωγήσει τον καπιταλισμό μέσω δημοκρατικών θεσμών επέκτασης των βασικών δικαιωμάτων των πολιτών, ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτά η κοινωνική ασφάλεια, η υγεία, η κατοικία, οι μεταφορές, η παιδεία, η προστασία του συνδικαλισμού και της εργασίας, ο κατώτερος μισθός, οι δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφελείας, η προοδευτική φορολογία των εισοδημάτων, κοινολογία να επιβάλλει σε πολλές χώρες της Δύσης το κράτος προνοίας. Αυτή η «χαλιναγώγηση» πάντως, ευδοκίμησε χάρις και στή συγκυρία εκείνης της περιόδου κι όχι μόνο λόγω ευγενών προθέσεων.

Η ιδέα της δημόσιας πρόνοιας προϋπήρξε της σοσιαλδημοκρατίας. Από το 18ο αιώνα θεωρητικοί του φιλελευθερισμού (όπως ο Άνταμ Σμίθ) υποστήριξαν πως το κράτος, εκτός και πέραν του καθήκοντος για την προστασία της επικρατείας του από εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς, οφείλει να φροντίζει και για την πρόνοια των πολιτών του. (Εκείνη την εποχή μιλούσαν, κυρίως, για την κρατική ανάληψη μεγάλων έργων ή για την εξασφάλιση των στοιχειωδών προϋποθέσεων της εκπαίδευσης και υγείας του λαού).

Κορυφαίο γεγονός στη μεταπολεμική ιστορία του κράτους προνοίας υπήρξε η Έκθεση Μπέβεριτζ (Beveridge Report -1942), στην οποία ο φιλελεύθερος σέρ Γουίλιαμ Μπέβεριτζ κήρυττε την ευθύνη του κράτους για την ατομική κοινωνική πρόνοια «από την κούνια ως τον τάφο». Το σχέδιό του ήταν εμπνευσμένο από τη φιλελεύθερη ιδέα της «καλής κοινωνίας», από τον απώτατο στόχο του φιλελευθερισμού του για «ισότιμη απόλαυση όλων των ουσιαστικών ελευθεριών». Για να είναι ίση για κάθε άτομο η απόλαυση των ελευθεριών και δικαιωμάτων έπρεπε να διασφαλισθεί για όλους «η ελευθερία από την Ανάγκη από τον φόβο της Ανάγκης» ή ελευθερία από την Όκηγρία από τον φόβο της Όκηγρίας στην οποία σε εξαναγκάζει ή ανεργία [...].

Η πρόταση του Μπέβεριτζ κάλυπτε όλα τα μέλη της κοινότητας κι όχι μόνον τους ήδη «άποτυχημένους» (όπως προτείνεται εδώ και χρόνια από πολλές πλευρές, ακόμη κι από την Άριστέρα), εφόσον η προσφορά βοήθειας αφότου ο φόβος έχει κάνει την καταστροφική δουλειά του «δέν θά πρόσφερε τίποτε απολύτως στην εκπλήρωση του φιλελεύθερου ονείρου για τολμηρά, γεμάτα αυτοπεποίθηση, σίγουρα και αυτόαρκη ανθρώπινα όντα» (βλέπε «Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι», Ζίγκμουντ Μπάουμαν, εκδόσεις Μεταίχμιο, 2002).

Ο λόγος περί ελευθερίας, λοιπόν, ακριδέστερα περί απελευθέρωσης όλων των πολιτών *a priori* πριν έλθει το κακό από τον παραλυτικό φόβο για το αύριο. Δέν πρόκειται για το φιλελευθερισμό του συρμού (ατομική ελευθερία ίσον απουσία σκοπίμων παρεμβάσεων από άλλους ανθρώπους), δέν πρόκειται για την οικονομική ελευθερία του *laissez faire* (παιδί κι αυτή του φιλελευθερισμού): αυτός ο λόγος ανήκει στο σύστημα της δημοκρατίας, είναι λόγος για τις θεσμικές προϋπο-

θέσεις απελευθέρωσης από κάποια δεινά –οχι όλα– του καπιταλισμού.

Αυτό ήταν και είναι το όριο της φιλελεύθερης άποψης για τις δυνατότητες της αστικής δημοκρατίας να χαλιναγωγήσει τον καπιταλισμό. Αυτό το όριο είναι, ταυτόχρονα, και το καταλληλότερο σημείο για να περάσει κανείς στην αντίπερα όχθη, στην άποψη του Μάρξ και πολλών μαρξιστών για την ελευθερία: *δέν είμαστε ελεύθεροι επειδή δέν ελέγχουμε την κοινωνία μας. Ζήτημα στο όποιο θά επανέλθουμε.*

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 το κράτος προνοίας άρχισε να υποχωρεί γοργά (σύμφωνα με την εξήγηση του συρμού γι' αυτό ευθύνεται η πίεση του νεοφιλελευθερισμού). Στην πραγματικότητα, η υποχώρησή του είχε αρχίσει νωρίτερα. Έντελως σχηματικά θά έλεγα πως το κράτος προνοίας άρχισε να φυλλορροεί από τη στιγμή που έπαψε να έχει *ανταλλακτική αξία* για το κεφάλαιο. Εκτός και πέραν των φιλελεύθερων φιλοδοξιών του Μπέβεριτζ και της σοσιαλδημοκρατικής ιδεολογίας, το μεταπολεμικό κράτος προνοίας στηρίχθηκε και στο φόβο του σοβιετικού στρατοπέδου και στο ότι η μεταπολεμική καπιταλιστική οικονομία είχε την ανάγκη υποδομών και μιας καλά εκπαιδευμένης, ακμαίας και υγιούς εργατικής δύναμης, την οποία αδυνατούσε να προετοιμάσει η ίδια. Για ένα μακρύ, λοιπόν, χρονικό διάστημα το κράτος προνοίας με το να παρέχει σε επάρκεια εκπαίδευση, υπηρεσίες υγείας, στέγαση, κοινωνική ασφάλιση, δρόμους, λιμάνια, συγκοινωνία, ηλεκτρική ενέργεια και λοιπά, ήταν μία αποδεκτή λύση και για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και για τους πολίτες του. Από τη στιγμή, όμως, που η καπιταλιστική οικονομία στήθηκε για τά καλά στά πόδια της, από τη στιγμή που η κομμουνιστική απειλή απομακρυνόταν, από τη στιγμή που άρχισε να ανατέλλει η κοινωνία των «δύο τρίτων», από τη στιγμή που τό όραμα του Μπέβεριτζ –καθολική πρόνοια– εκφυλίσθηκε σε επιλεκτική πρόνοια και οι δημόσιες υπηρεσίες και επιχειρήσεις «κοινής ωφελείας» άρχισαν να χάνουν τον δημόσιο χαρακτήρα τους (καλές και φθηνές υπηρεσίες και προϊόντα για όλους) και μπλέχθηκαν στα γρανάζια της μικροπολιτικής και των κηφήνων (διαπλοκή πολιτικών, προμηθευτών, εργολάβων και μερίδος εργαζομένων σ' αυτές), με συνέπεια τη διαίρεση της κοινότητας «σ' αυτούς που δίνουν χωρίς να παίρνουν τίποτε ως αντάλλαγμα και σ' αυτούς που παίρνουν χωρίς να δίνουν», από τη στιγμή που η πλειοψηφία των πολιτών μεταλλάχθηκε σε καταναλωτές, άρχισε η πτώση του κράτους προνοίας.

Σ' αυτό το έδαφος και σ' αυτό το άκροατήριο καταναλωτών έπεσε ο σπόρος του νεοφιλελευθερισμού (άρχικώς προπαγάνδα για τά κακώς κείμενα του «δαπανηρού και διεφθαρμένου κράτους-κρατισμού», ή ο-

ποία μέ τόν καιρό συγκροτήθηκε σέ ιδεολογία). Ἡ ἀστική δημοκρατία ἔφερε τήν ἀνοδο τοῦ κράτους προνοίας, αὐτή ἡ ἴδια ἔφερε καί τήν πτώση του. Τρόπος τοῦ λέγειν, καθόσον χρειάσθηκε τή συνέργεια κι ἄλλων παραγόντων.

Καλόν πράγμα ἡ ἀστική δημοκρατία ἀλλά ἀτελής, συμπληρώνουμε ἐμεῖς, οἱ τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς». Δέν φθάνουμε, βέβαια, στό σημεῖο νά ἐνστερνισθοῦμε καί τήν ἀποψη τῶν νεκρῶν προγόνων μας γιά τήν ταξική φύση τῆς δημοκρατίας (ἀστική δημοκρατία ἴσον δικτατορία τῆς ἀστικῆς τάξης). Ἐδῶ καί περίπου τρεῖς δεκαετίες ἐνστερνισθήκαμε τή νέα στρατηγική τῆς «κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης» (ἡ τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ ἂν προτιμᾶτε) τό «δημοκρατικό δρόμο» γιά τόν σοσιαλισμό, ἕναν δημοκρατικό σοσιαλισμό «ἐν ἐλευθερία», τόν «τρίτο δρόμο», διαφορετικό ἐκείνων τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τοῦ σοβιετικοῦ. Εἶναι ἡ συμβίωση τῆς δημοκρατίας μέ τόν καπιταλισμό πού φαλκιδεύει ἀκόμη καί τήν πολιτική ἰσότητα, τήν ὁποία ἐπαγγέλεται ἡ δημοκρατία, κι ὁπωσδήποτε τήν οικονομική ἰσότητα. Εἶναι μία παρά φύσιν συμβίωση. Πιστέψαμε τότε, ὅπως πιστεύουν ἀκόμη καί σήμερα ἀρκετοί, πῶς ὁ δημοκρατικός σοσιαλισμός διά τοῦ «δημοκρατικοῦ δρόμου» πρὸς αὐτόν, ἔθετε μέ τόν ὀρθότερο τρόπο τό ἱστορικό στοιχείμα τῆς ἐλεύθερης κοινωνίας (κομμουνιστική κοινωνία). Τουλάχιστον, γιά τίς συνθήκες τῶν ἀνεπτυγμένων καπιταλιστικῶν κρατῶν καί κυρίως τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἱστορία τῆς γένεσης, τῆς ἀνοδικῆς πορείας καί τῆς καθοδικῆς πορείας τῆς στρατηγικῆς τοῦ «δημοκρατικοῦ δρόμου» εἶναι ἡ ἱστορία μας. Δυστυχῶς, ἐδῶ καί καιρό, δέν ἐπερωτοῦμε αὐτήν τήν ἱστορία (ἀλλά καί τήν παλαιότερη) γιά τά βασικά, δῆθεν αὐτονόητα: ποιόν σοσιαλισμό εὐαγγελιζόμαστε, ποιά δημοκρατία, τί σημαίνει ἡ ρήση «ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει». Βουλευόμαστε στά εὐκολα: στά «κινήματα» μας καθήκοντα, σέ δικαιολογημένες ἢ καί ἀδικαιολόγητες κραυγές διαμαρτυρίας, σέ ἀναθέματα κατά τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ καί τῆς παγκοσμιοποίησης.

Τό ἱστορικό παράδειγμα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ κατάφερε τό σοβαρότερο πλήγμα στήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ κατάρρευση τοῦ σοβιετισμοῦ τράβηξε τό χαλί κάτω καί ἀπό τά δικά μας πόδια. Παρά τό ὅτι εἴχαμε, πρό πολλοῦ, διαχωρίσει τή θέση μας ἀπό τόν σοβιετισμό (ὄχι πάντοτε κι ὄχι ὅλοι μέ σαφή τρόπο), χάσαμε ἔδαφος ἐπειδή ἡ κατάρρευση του ἔγινε στό ὄνομα τοῦ παραδείγματος τῶν Δυτικῶν κοινωνιῶν κι ὄχι στό ὄνομα τῆς «κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης». Τό παράδειγμα τοῦ Δυτικοῦ καπιταλισμοῦ κέρδισε λαμπρή νίκη, ἐπιβεβαίωσε καί ἰσχυροποίησε τήν ἡγεμονία του. Ἀκόμη καί μετά ἀπό αὐτό τό γεγονός, πάντως, οἱ περισσότεροι δέν πήραμε διαζύγιο ἀπό τόν σοσιαλισμό. Ἄλλωστε, ὁ δικός μας σοσιαλισμός ἦταν ἄλλος, ἦταν ἡ ἄρνηση τοῦ ὑπαρκτοῦ. Ἦταν καί εἶναι πράγματι ἔτσι;

Ἐξηγοῦμαι. Ὁ σοσιαλισμός (1824; 1827; 1832;) εἶναι ὄρος προγενέστερος τοῦ κομμουνισμοῦ (Cabet, 1840. Βλέπε *Dictionnaire Critique du Marxisme*, 1982). Ὁ Μάρξ δέν αὐτοχαρακτηρίσθηκε ποτέ ὡς σοσιαλιστής. Ἔχουν καί οἱ ὄροι τή σημασία τους. Προτιμοῦσε τόν ὄρο κομμουνιστής, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τήν ἀλληλεγγύη του πρὸς ἐκείνους γιά τοὺς ὁποίους ἡ καταστροφή τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς τάξης εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τήν ἔλευση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας. Ἀργότερα, ὁ σοσιαλισμός θεωρήθηκε ὡς ἡ «κατώτερη φάση» τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας (οἱ Μάρξ-Ἐνγκελς δέν ταύτιζαν «κατώτερη φάση» καί σοσιαλισμό). Ὁ σοσιαλισμός, ὡς κατώτερη φάση τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας, χαρακτηριζόταν ὡς ἡ φάση σοσιαλιστικοποίησης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ὁπωσδήποτε τῆς σοσιαλιστικοποίησης τῆς ἐργατικῆς δύναμης: ἡ ἀτομική ἐργασία καθίσταται ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας· ἀντιπροσωπεύει ἕνα καθορισμένο τμήμα της. Ὁ ἐργαζόμενος λαμβάνει, μέ τή μορφή καταναλωτικῶν προϊόντων, ἕνα τμήμα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἀντίστοιχο τῆς προσφοράς του. Αὐτά τά καταναλωτικά προϊόντα δέν εἶναι πλέον ἐμπορεύματα. Ἐγκαινιάζεται ἡ διαδικασία ἐξαφάνισης τῶν τάξεων.

Αὐτός ὁ σοσιαλισμός δέν ἄργησε νά αὐτονομηθεῖ καί νά θεωρητικοποιηθεῖ ὁ διαχωρισμός του ἀπό τήν ἀνώτερη φάση, ἀπό τήν κομμουνιστική κοινωνία. Τό ἀναθεωρητικό ρεῦμα (Μπερνστάιν, τέλη 19ου αἰῶνα) ριζοσπαστικοποίησε τήν ἔννοια ἐνός αὐτονομημένου σοσιαλισμοῦ ὡς κινήματος ἀποδυναμώνοντα τόν ὀργανικό δεσμό του μέ τόν κομμουνισμό, ὁ ὁποῖος ἐξορίζεται ὡς σκοπός στίς ἐσχάτιες τοῦ χρόνου. Ἡ δευτέρα διεθνῆς (Κάουτς), ἂν καί πολέμιος τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ ἐκείνης τῆς περιόδου, δέν ἀπορρίπτει τήν αὐτόνομηση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐξομοιώνει τόν σοσιαλισμό μέ ἕναν τρόπο παραγωγῆς: συλλογική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς πού ἐγγυᾶται τή σοσιαλιστικοποίηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων διά τῆς μεταφοράς τους σέ μία ἐθνική (κράτος) ἢ τοπική (κοινότητα, συνεταιρισμός) συλλογικότητα. Στόν βαθμό, ὅμως, πού ἡ σοσιαλιστικοποίηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὑπάγεται ἀκόμη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί στό μέτρο πού τό κράτος δέν ἀντιμετωπίζεται στήν προοπτική τῆς ἐξαφάνισής του, διατηρεῖται μία μισθωτή σχέση καί ἡ ἰδιοποίηση τοῦ ὑπερπροϊόντος παραμένει κρατική: ἡ ἐκμετάλλευση δέν καταργεῖται. Στό βαθμό πού ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς ἐξομοιώνεται μέ τό συνεταιρισμό τῶν παραγωγῶν, ἡ οικονομική δημοκρατία συρρικνώνεται στή διαχείριση τῆς παραγωγικῆς μηχανῆς διά τῶν ἀντιπροσώπων τῆς τάξης.

Ὁ Λένιν, στήν προσπάθειά του νά ἀναβιώσει τόν σοσιαλισμό ὡς φάση μετάβασης στόν κομμουνισμό, ταυτοποίησε τή «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου» μέ τή φάση σοσιαλιστικοποίησης τῆς ἐργασίας. Ἡ πολιτική πρωτοτυπία του ἦταν: καπιταλισμός τοῦ κράτους

και εργατικός έλεγχος (ο κρατικός καπιταλισμός για να εξασφαλίσει την επικράτηση του κομμουνισμού σε μία χώρα —όπως η Ρωσία— με αρχαϊκές δομές και ο εργατικός έλεγχος την ενότητα πολιτικού και οικονομικού). Η κατάληξη αυτής της προσπάθειας είναι γνωστή: άποτυχία του εργατικού ελέγχου (οι φυγόκεντρες τάσεις των εργοστασιακών επιτροπών, μεταξύ άλλων, κατακερμάτισαν την επιθυμητή ενότητα πολιτικού και οικονομικού λόγων ιδιοτελών και κοντόφθαλμων θέσεων, π.χ. τό όρυχειο στους μεταλλωρύχους) και τύπωση του κρατικού καπιταλισμού με τον σοσιαλισμό (αυτονόμηση και άπολυτοποίηση του κράτους).

Τά χειρότερα ήρθαν αργότερα, μετά την επικράτηση του κεντρικού σχεδιασμού (5χρονα πλάνα), μετά τό ξεπάστρεμα των κουλάκων, μετά την κριτική άπαξίωση της άστικής (πολιτικής) δημοκρατίας που διευκόλυνε και δικαιολόγησε την καταπίεση του σταλινισμού, με άποτέλεσμα έναν ύπαρκτο σοσιαλισμό πιασμένο στη μέγγενη της άνικανότητας και του όλοκληρωτισμού.

Δέν θά έπαναφέρω έδω, για λόγους οικονομίας, τον έντονο προβληματισμό και τίς κρίσεις του μαρξισμού που τροφοδοτήθηκαν από τίς άντινομίες της συζήτησης «τί είναι ή δέν είναι ο σοσιαλισμός» και από τίς σκοτεινές πλευρές του σοβιετισμού. Όσοι συμφωνούμε πώς ο ύπαρκτος σοσιαλισμός δέν ήταν μία μεταβατική περίοδος, ο όργανικός προθάλαμος της κομμουνιστικής κοινωνίας, έχουμε την εκ των ύστερων πολυτέλεια να θεωρούμε ότι τά πράγματα θά μπορούσαν να οδηγηθούν άλλοι, ότι δέν ήταν μοιραίο να φτάσουν εκεί που έφθασαν. Άλλωστε, αυτή ή τεράστια προσπάθεια οικόδομησης του σοσιαλισμού δέν ήταν μία προσπάθεια *in vitro*, σε ένα εκτός τόπου και χρόνου εργαστήριο: ήταν μία προσπάθεια μέσα στην ιστορία, μέσα στη φουρτουνιασμένη θάλασσα των τότε συγκυριών και του άστάθμητου. Έχουμε, λοιπόν, τό δικαίωμα να θεωρούμε πώς αυτή ή παταγώδης άποτυχία, όσο κι αν ψαλίδισε τά φτερά της υπόθεσής μας, δέν σημανε και τό μάταιον αυτής.

Θά ήταν, όμως, άσυγχώρητο λάθος να θεωρήσουμε πώς με τό «δημοκρατικό δρόμο» για τον δημοκρατικό σοσιαλισμό καλώς άρμενίζουμε, όπως άρμενίζουμε. Καμία κριτική άντιμετώπιση της ιστορίας μας ή και θετική πρόταση για τό μέλλον δέν έλυσε μία θεμελιώδη άπορία: ή *άλλαγή της οικονομικής βάσης της κοινωνίας, θά φέρει τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών στο σημείο να άντιληφθούν και να συναινέσουν στο ότι τά συμφέροντά τους συμπύκνουν με τά συμφέροντα της κοινωνίας τους*; Άγνωστον.

Φαίνεται ότι ο Μάρξ και πολλοί μαρξιστές πιστεύουν πώς αυτό είναι δυνατό (τό είναι καθορίζει τη συνείδηση). Άλλωστε, από πουθενά δέν προκύπτει ότι ο Μάρξ είχε στο μυαλό του μία κομμουνιστική κοινω-

νία, ή οποία θά εξανάγκαζε τά άτομα (μέσω καταλλήλων μηχανισμών) να εργάζονται έναντίον των άτομικών τους συμφερόντων στο όνομα του γενικού συμφέροντος. Η τόσο παρεξηγημένη «δικτατορία του προλεταριάτου» άφορούσε μία σύντομη περίοδο μετασχηματισμού της οικονομικής δομής της κοινωνίας, τη φάση της σοσιαλιστικοποίησης. Ένας παρατεταμένος εξαναγκασμός δέν θά οδηγούσε στην άταξική κοινωνία, αλλά θά άντικαθιστούσε την παλαιά άρχουσα τάξη με μία νέα τάξη. Η «δικτατορία του προλεταριάτου» είχε συλληφθεί ως μία «δικτατορία» (βλέπε δημοκρατία) της πλειοψηφίας των ύφισταμένων την εκμετάλλευση επί της μειοψηφίας των εκμεταλλευτών. Τό ζήτημα της δημοκρατίας δέν άντιμετωπιζόταν ως *άυταξία*, ως αυτό καθ' έαυτό, αλλά πάντοτε σε σχέση με την ταξική του φύση. Σε κάθε ταξική κοινωνία, οι εκμεταλλευτές ήταν ή μειοψηφία και οι ύφιστάμενοι την εκμετάλλευση ή πλειοψηφία. Αυτό έδινε τό δικαίωμα στον Λένιν να γράφει: «ή δικτατορία του προλεταριάτου είναι ένα εκατομμύριο φορές πιο δημοκρατική από οποιαδήποτε δημοκρατία».

Σήμερα, υποτίθεται, πώς έχουμε ξεπεράσει αυτές τίς αναλύσεις. Υποτίθεται πώς ο ευρωκομμουνισμός επαναθεμελίωσε την έννοια της δημοκρατίας και της σχέσης δημοκρατίας/σοσιαλισμού. Άναγνωρίσθηκε ή *υπερ-ιστορική (transhistorique)* άξία της δημοκρατίας («στην πραγματικότητα, ή δημοκρατία, με τη μία ή την άλλη μορφή, είναι παλαιότερη της μπουρζουαζίας και ως τέτοια θά επιβιώσει στην ταξική κοινωνία, στο κράτος, στο σοσιαλισμό», Καρίγιο 1977). Συνέπεια αυτής της θέσης: τό πολιτικό καθήκον των εργατικών κομμάτων συνίσταται στον μετασχηματισμό του κράτους, όπως αυτό ύπάρχει, προοδευτικά και από μέσα —άλλά και με ρήξεις, Ν. Πουλαντζάς— με τη δημιουργία ενός συσχετισμού δυνάμεων εννοϊκών για τη δημοκρατία και έναντίον του άυταρχισμού (έκδημοκρατισμός). Στο ίδιο πλαίσιο, αλλά διαφοροποιημένη, ήταν και ή θέση πώς ή άστική μορφή της δημοκρατίας όσο ακατάβλητη κι αν φαντάζει είναι ιστορικοκοινωνικά περιορισμένη και πρέπει να προσθέσουμε νέες μορφές *άμεσης* δημοκρατίας (Ίνγκράο). Γενικότερα ο άριστέρος ευρωκομμουνισμός ύποστήριξε τη «δημοκρατία των μαζών» (άρθρωση άντιπροσωπευτικής και δημοκρατίας της βάσης). Από έδω προέκυψε ή θέση για τον πρωταρχικό ρόλο των συνδικάτων και των κοινωνικών κινημάτων.

Δέν έπρόκειτο για ριζική επαναθεμελίωση της έννοιας της δημοκρατίας. Ήταν μία προσέγγιση του σοσιαλισμού από τη σκοπιά της δημοκρατίας, της πολιτικής δημοκρατίας. Κοντολογίς, δανειστήκαμε από τό όπλοστάσιο του φιλελευθερισμού και της σοσιαλδημοκρατίας ό,τι θεωρήσαμε ως συμβατό με τό σοσιαλιστικό σκοπό μας, προσθέσαμε τίς ρήξεις και τίς άμεσο-

δημοκρατικές μορφές και κυρίως ό,τι θεωρήσαμε ως απαραίτητη προϋπόθεση για να ευδοκμήσουμε πολιτικά στις σύγχρονες κοινωνίες της Δύσης, όπου αυτοί που δεν έχουν να χάσουν παρά τις άλυσίδες τους είναι πλέον μειοψηφία.

Βέβαια, ήταν σημαντικό να ξαναθέσουμε το στοιχείο του σοσιαλισμού έντελως διαφορετικά από το σοβιετισμό (πλουραλισμός των κομμάτων και των ελευθεριών, περαιτέρω σταδιακός έκδημοκρατισμός του κράτους και της κοινωνίας, σαφής διάκριση κόμματος και κράτους κ.λπ.). 'Αλλά γι' αυτόν καθεαυτόν τον σοσιαλισμό, ως βάση σοσιαλιστικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων, δεν είπαμε τίποτε ριζικά καινούργιο. 'Η θεμελιώδης άπορία που προανέφερα παραμένει αναπάντητη. 'Η λύση της εξαρτάται από το ποιές δυνάμεις ήγεμονεύουν ιδεολογικοπολιτικά σέ μιά όρισμένη συγκυρία.

Θά άντιτείνουν πολλοί πώς βάξω τό κάρο μπροστά από τά βόδια. 'Ας φθάσουμε δημοκρατικῶ τῶ τρόπῳ στή στιγμή της σοσιαλιστικοποίησης και τότε βλέπουμε, θά πούνε. 'Εντάξει, ἄς αφήσουμε γιά τήν ὥρα τήν άπορία αναπάντητη, εφόσον κανείς μας δέν ἔχει μιά πειστική άπάντηση. Πώς, ὅμως, θά φθάσουμε ὡς ἐκεῖ;

'Από τή στιγμή που άποδεχθήκαμε πώς τό ζήτημα της δημοκρατίας διαπερνά τις ταξικές σχέσεις, οφείλουμε να προσαρμοσθούμε και στις τυπικές έπιταγές της αστικής δημοκρατίας. 'Η διαφορετική πολιτική ένσάρκωση της «ταξικής φύσης» του κόμματος, ή οποία θεμελιώνει τήν ιστορική νομιμότητα των Κ.Κ., πάει περίπατο. Τό κόμμα μας καθίσταται ὁμοιογενές στον αστικό πολιτικό χώρο, ἄν θέλουμε να είμαστε συνεπείς μέ τόν «δημοκρατικό δρόμο». 'Οφείλει να διεκδικεί τή συμμετοχή του στή διαχείριση των κοινών διαμέσου και των θεσμών της δημοκρατίας, οφείλει να δίνει ὅλες τις πολιτικές μάχες του κι από τά μέσα ὄχι μόνο από τά έξω, οφείλει να άπαλλαγεί από τόν άντικυβερνητισμό του. 'Η ρήση «ό σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά υπάρξει» δέν είναι άπλῶς μιά εναλλακτική πρόταση στρατηγικής, δέν είναι άπλῶς ή άπόρριψη του σοβιετισμού: είναι και ή ανακάλυψη μιάς ιστορικής αλήθειας, από τήν άριστερά, πώς ή δημοκρατία ἔχει τόν πρῶτο λόγο, ἔχει τήν πρωτοκαθεδρία από τή σκοπιά μιάς ελεύθερης κοινωνίας (όπου, ὅπως μᾶς υπενθυμίζει ὁ Μάρξ, θά άπελευθερωθούμε επειδή θά ἐλέγχουμε, τότε, τήν κοινωνία μας). Δέν πρόκειται γιά τήν ένότητα μέσου και σκοπού, όπου μέσον ή δημοκρατία και σκοπός ὁ σοσιαλισμός. Πρόκειται γιά μιά ρήση που υποδηλώνει πώς ή δημοκρατία είναι και σκοπός, είναι ένας τρόπος ζωής.

Σταματῶ ἐδῶ, χωρίς αυτό να σημαίνει και τό τέλος. 'Η συζήτηση συνεχίζεται γιά τό πλέον ἐπείγον ζήτημα που άπλῶς υπαινιχθήκαμε ἐδῶ: τήν πολιτικοποίηση του δημοκρατικού δρόμου γιά τόν σοσιαλισμό.

Γιώργος Γραμματικάκης Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | ISBN 960-524-207-9 | Τιμή: 24,00 €

«Γεννήθηκα πριν από αιώνες αιώνων, σε έναν Χώρο όπου δεν υπήρχε χώρος, και σε έναν Χρόνο όπου δεν υπήρχε χρόνος. Με έναν περίεργο ωστόσο τρόπο, αισθάνομαι ότι προϋπήρχα της γενέσεώς μου. Κι ενώ από τότε όλα έχουν αλλάξει, εγώ αισθάνομαι ότι τίποτε δεν αλλάζει. Η παρουσία μου μετρά το αιώνιο. Δεν αξίζει άλλωστε να συζητά κανείς για πράγματα - την γένεσή μου και την γένεση του Κόσμου- που προκαλούσαν ανέκαθεν διαμάχες».

Με αυτά τα λόγια αρχίζει την αυτοβιογραφία του το αρχέγονο Φως, που η ανακάλυψή του το 1965 υπήρξε από τις σημαντικότερες στην ιστορία της κοσμολογίας. Πριν δώσει τον λόγο στο ίδιο το φως, ο γνωστός συγγραφέας της *Κόμης της Βερενίκης* και των *Κοσμολογικών* παρουσιάζει τους θαυμαστούς τρόπους που, μέσω του φωτός, η επιστήμη οδηγήθηκε στις πιο σπουδαίες κατακτήσεις της: την θεωρία της σχετικότητας, την βφαντική συμπεριφορά του μικροκόσμου, τις σύγχρονες απόψεις για την γένεση και την εξέλιξη του Σύμπαντος. Δεν παραλείπει ακόμη να υπογραμμίσει την σημασία του φωτός για την ίδια την ζωή αλλά και την Τέχνη, ενώ αναφέρεται και στις φιλοσοφικές ή θρησκευτικές αντιλήψεις που συνοδεύουν το φως από τους αρχαίους χρόνους. Βιβλίο εύληπτο και πολυσήμαντο, η *Αυτοβιογραφία του Φωτός* περιγράφει με απλά λόγια την συναρπαστική περιπέτεια της σύγχρονης επιστήμης, και απλώς ζητά από τον αναγνώστη να διαβαστεί «πρώτα με τον νου και, ύστερα ή παράλληλα, με την ψυχή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΚΟΜΒΟΙ ΣΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ «ΕΘΝΟΣ»

τοῦ Παναγιώτη Νούτσου

Συνήθως εὐδοκιοῦν τρεῖς τρόποι βιβλιοκριτικῆς: α) ἐπιλέγονται καί σχολιάζονται ἐνδεικτικά σημεία ἀπὸ ἐπιμέρους τμήματα τοῦ βιβλίου πού συζητεῖται· β) τὸ ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται σὲ ἓνα μόνο τμήμα τοῦ βιβλίου πού θὰ μπορούσε ὅμως νὰ συνιστᾶ δείκτη τοῦ τρόπου γραφῆς τοῦ ὅλου βιβλίου καί γ) ἀσκεῖται μιά *punctum contra punctum* ἀντιμετώπιση τοῦ βιβλίου, ὀδηγώντας ἔτσι στὴ σύνθεση ἑνὸς ἄλλου, νέου βιβλίου, ἴδιο ἢ μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ πρῶτο. Πρὸς στιγμὴν ἐπιλέγω τὴ δευτέρη λύση. Ἔτσι ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἀφορᾷ ἓνα κεφάλαιο τοῦ δοκιμίου πού δημοσίευσε πρόσφατα ὁ συνάδελφος Ἀντώνης Λιάκος μὲ τίτλο: *Πῶς στοχάστηκαν τὸ ἔθνος αὐτοὶ πού ἤθελαν νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμο;* (ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2005, σελ. 166). Ὡς πρὸς τὴ δομὴ τοῦ παρόντος κειμένου μου (τὸ ὁποῖο συνέθεσα στὶς ἀρχές Ἰουλίου πού πέρασε) ἢ τιτλοφόρησή του νομίζω τὴν ὑποδηλώνει.

Τὸ 17ο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς Ἀπαντουραὶ καὶ Χάμπερμας (109-114). Εἶναι τάχα ἡ συζήτηση «πέραν τοῦ ἔθνους» τὸ ἐνοπιό στοιχεῖο μεταξὺ τους; Τί εἶδους γέφυρες ἐπικοινωνίας, γενικότερα, ἔχουν στηθεῖ ἀνάμεσά τους; Ἴσως καμία. Δηλαδή ὁ Ἀργιάν Ἀπαντουραὶ (Arjun Appadurai), γνωστός στὴ βιβλιογραφία ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80, μὲ ἀρχικό σταθμὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς του σταδιοδρομίας μιά θέση Anthropology and South Asian Studies στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πενσυλβάνιας, οὐδέποτε συναντήθηκε στὸν ἴδιο γνωστικό καὶ ἐρευνητικό κόμβο μὲ τὸν Γιούργκεν Χάμπερμας (Jürgen Habermas) (1929) πού προφανῶς δέν θέλει συστάσεις.

Οὔτε ἐγίνε καὶ τὸ ἀντίστροφο μὲ τὸν καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Κοινωνιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Φραγκφούρτης ἢ διευθυντὴ τοῦ Max-Planck Institut. Ὁ κατὰ εἴκοσι χρόνια νεώτερος (1949) δραστηριοποιεῖται στὸ Ethnohistory Workshop τοῦ μόλις μνημονευθέντος Πανεπιστημίου, ὅταν ἐμφανίζεται στὰ περιοδικὰ *American Ethnologist* καὶ *Man* καὶ δημοσιεύει

τὴ μονογραφία του γιὰ τὴ λατρεία καὶ τὶς ἀντιθέσεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀποικιοκρατίας (1981).

Τὴν ἀφορμὴ νὰ συνεχίσει, σὲ ἐπόμενο ὅμως κεφάλαιο, βρίσκει ὁ συγγραφέας [=σ.] (109) στὸ ἀντικείμενο μᾶς «ἀναζήτησης» πού ὑπῆρξε ἀνάμεσα στὸν ἤδη ἀπωθημένο στὸ προηγούμενο κεφάλαιο Τσάτερτζι (Chatterjee) πού σχολιάζει ἀπλῶς, μὲ ἐπίκεντρο ἓνα κεφάλαιο δημοσιευμένο τὸ 1993, τὸ *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (1996) τοῦ Ἀπαντουραὶ (162) στὸ πλαίσιο ἑνὸς panel πού ὀργάνωσε ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀνθρωπολογικὴ Ἐταιρεία (San Francisco, 20-24.11.1996). Πῶς φτάνει ἔως ἐδῶ ὁ πρῶτος; Ὅχι μόνο μὲ τὴν εἰσαγωγή ἑνὸς βιβλίου του (1993) γιὰ τὰ σπαράγματα τοῦ ἔθνους πού ἀπαξ ἀξιοποιεῖ ὁ σ. (105, 162).

Δέν πρόκειται βέβαια νὰ ἀνασυγκροτήσω ἐκ νέου τὶς ἀντιλήψεις του. Θὰ ἐπαναλάβω τὴν πεποίθησή του ὅτι οἱ τυχόν «αὐθύπαρκτες συνιστώσες τῆς φαντασίας σύλληψης τῆς κοινότητος» εἶχαν «καταπνιγεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ μετα-ἀποικιακοῦ κράτους». Δηλαδή τὴ βδελυγμία του γιὰ τὴ «μετα-ἀποικιακὴ μας ἀθλιότητα» (1993). Ἐπομένως, ὁ Τσάτερτζι δέν εἶχε κανένα λόγο νὰ ὑποκλιθεῖ σὲ κάποια ἡγεμονικὴ σύλληψη τῆς «globalization» καὶ νὰ μὴν ξεκινήσει ἀπὸ τὰ ὅρια μῆς κριτικῆς στάσης ἐντὸς τοῦ «ἔθνους».

Πῶς ὅμως ὀδηγήθηκε ὁ Ἀπαντουραὶ στὴν ἀποτύπωση τῶν «πολιτισμικῶν συνιστωσῶν τῆς παγκοσμιοποίησης»; Σκιαγραφώντας ἀρχικὰ μιά «κοινωνικὴ ἱστορία τῶν ἀντικειμένων» (1985) ἢ στὴ συνέχεια μιά «ἀνθρωπολογία τῶν πραγμάτων» μὲ ἀντικείμενο τὸ ἐμπόρευμα στὸ «σύγχρονο καπιταλιστικὸ world system», πού δέν ξεχωρίζει τὴν ἐμπορευματοποίηση τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τὴν ἐμπορευματοποίηση τῶν ὑπηρεσιῶν, ἀνακαλεῖ τὸν Μάρξ τοῦ «μυστικισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος» μὲ τὸν τρόπο βέβαια τοῦ Γκέοργκ Ζίμμελ (*Philosophie der Geldes*, 1900) πού ὀριοθετεῖ τὸ χρῆμα ὡς «ἀξία ὅλων τῶν δυνατοτήτων» (1986, 2001). Ὁ Ἀπαντουραὶ,

λοιπόν, έχει μπροστά του ό,τι συνιστά την προδρομική θεματοποίηση του «ξένου», του «όδοιπόρου» και του «περιπλανώμενου» και κυρίως της «κοινωνιολογίας του χώρου» και της «φιλοσοφίας του τοπίου» (Ζίμμελ 2004).

Τό επόμενο βήμα είναι η «τοπιογραφία» των πεδίων της «παγκοσμιοποίησης», όπως κατευθείαν στέκεται σ' αυτήν ο σ. (109/110) με τις επιμέρους μορφές των «global ethnoscapes». Και για να μη χάσουμε μπροστά στην υποτιθέμενη ευχάριστη πραγματικότητα των «άνθρώπων στο δρόμο» που συνθέτουν τα «έθνοδιαστήματα»: πρόκειται συλλήβδην για «τουρίστες, μετανάστες, πρόσφυγες, εξόριστους, εργάτες με σύμβαση και άλλες μετακινούμενες ομάδες» (1990). Έτσι αναδύονται οι νέες μορφές κοινοτήτων στά γνώριμα «έθνη-κράτη»: «deterritorialization», «pluralization» και «hybridization» (1996). Τουτό βέβαια συνεπάγεται ότι η «φαντασία σήμερα είναι ένας έδραϊος λόγος για δράση και όχι μόνο για διαφυγή» (1996).

Μόνο που κι εδώ ο Άπαντουράι δέν περιμένει να ολοκληρώσει τή μονογραφία του «1997», έφόσον ήδη με τήν έναρξη τής δεκαετίας του '90 είχε στραφεί προς τήν «Transnational Anthropology» με τήν έννοιολόγηση των «παγκόσμιων έθνο-τοπίων» (1990) και (1991). Έτσι, όταν φαίνεται να επιμένει στην «παράγωγη τής τοπικότητας» και τής «ομαδικής ταυτότητας» (1996), άπλως αναδημοσιεύει παλαιότερες εργασίες του.

Σέ τί συνίσταται λοιπόν αυτή η «συζήτηση στά τέλη τής δεκαετίας του '90» (109); Ίσως στην αίχμη του Άπαντουράι (ό χρόνος τής αρχικής έκδοσης του διβλίου του είναι τό 1996) ότι τό «έθνικό κράτος» χάνει τή «νομιμότητά» του διευκολύνοντας τή δυνατότητα να έπιτευχθούν «έναλλακτικές μορφές ταύτισης» (109); Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος πάντως συζητά τις «νέες διασπορικές σφαιρές» που προήλθαν από τά ηλεκτρονικά μέσα και τή μαζική μετανάστευση, υπερβαίνοντας τά «όρια του κράτους-έθνους». Μάλλον στην αναγνώριση ότι «πρέπει να σκεφτούμε τόν έαυτό μας πέραν του έθνους» (110), όπως ο σ. κωδικοποιεί τις άπόψεις του με βάση τή «βιβλιοκρισία» που μόλις μνημόνευσα; Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, άπορώ πώς ο Άπαντουράι άποτελεί τό μισό μέρος ενός κεφαλαίου, δηλαδή τόν συνομιλητή του Χάμπερμας.

Επιπλέον, έτσι έξηγείται γιατί ο σ. άρκεείται (110/111) στην άναπαραγωγή των κλισέ του δημοσιογραφικού λόγου που προσπαθεί να διανοείται («δημοκρατία», «κοινωνία των πολιτών», «πολιτική κοινωνία», «έκσυγχρονισμός», «παγκοσμιοποιημένη εποχή» κ.λπ.). Για τήν ακρίβεια ο Τσάτερτζι προηγείται στην άνάδειξη τής «πολιτικής κοινωνίας» σέ κυριότερο πεδίο των «μεταχηματισμών» κατά τή «μετα-αποικιοκρατική» περίοδο, σέ σχέση με τήν «κοινωνία των πολιτών» κατά τήν άποικιακή περίοδο. Άπό τόν «έκμοντερνισμό» στην «δημοκρατία», έτσι που στην «ύστερη φάση τής παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου» να πιστοποιείται ή

άντίθεση ανάμεσα στην «civil society», και τήν «political society» και συναφώς ή πρόταση να «μετακινήθουμε πέραν του έθνους» να μην ύπονοεί τήν «ένδυνάμωση των άνισοτήτων» και τήν «ήττα του άγώνα για τή δημοκρατία σέ όλον τόν κόσμο» (1998).

Παρατρέχω τή διακειμενικότητα για να σταθώ σέ ένα παράδειγμα έννοιας που χρησιμοποιεί ο Τσάτερτζι, στην «ιδιότητα του πολίτη», λίγο πριν στραφεί στην χριστιανική θεμελίωση τής πολιτικής φιλοσοφίας του Λόκ (2003) Partha ή Πάρθιο βέλος; Τί θα σημαίνει στο συγκεκριμένο των ιδεών που συνοψίζεται στο έρώτημα: «για ποιά φαντασιακή κοινότητα;» (Chatterjee 1996). Ή τί θα ύπονοούσε μία ένοποιημένη «ίστορία του μετα-αποικιακού κράτους» (Chatterjee 1993) ως προς τή δυνατότητα να εμφανισθεί ή «ιδιότητα του πολίτη» ως αξιωματική αρχή πέραν των έθνικων κρατών;

Σέ φερόμενο ως «πολυπολιτισμικό κράτος», όπως ή Αυστραλία, μία τέτοια έννοιολόγηση έχει διαφορετική άφορμη, ιδίως από διανοούμενους που τούς διακατέχει τό άγχος να μην άπωλέσουν τό πολιτισμικό υπόβαθρο τής μητροπολιτικής Ευρώπης. Για τούτο ή σκιαγραφούμενη ως «διεθνής ιδιότητα του πολίτη» δέν άπεμπολεί τά ιστορικά προηγούμενα τής οικείας «παράδοσης», δηλαδή τήν αναγνώριση τής συμβολής των Στωϊκών και όχι του Βούδα.

Επίσης, με έντελως διαφορετική όπτική γωνία εκθειάζεται ή αναγωγή των Ένωμένων Πολιτειών στο σύνολο του πλανήτη, με τό σχήμα ενός «παγκόσμιου έθνο-τοπίου» ή μιάς «global Disneyland». Συνακόλουθα από όσους διακρίνουν γιατί ή «cyberγκουλτούρα» έχει τεθεί στην ύπηρεσία του πολυεθνικού κεφαλαίου ή του κεφαλαίου χωρίς έθνική σημαία. Δηλαδή από όσους, αντίθετα προς τούς θαυμαστές τής «παγκοσμιοποιημένης εποχής», διαβλέπουν πώς τό «commanagement» έδραιώνεται στις έσχατιές του πλανήτη. Πρόκειται για τήν έκφραση ενός «global village» που έξακολουθεί να διέπεται από τήν αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας και των συναφών καταμερισμών της που συνεχίζουν να ρυθμίζουν πόση χρήσιμη αξία θα παραχθεί.

Επιπλέον, ανάλογα με τόν τρόπο συγκρότησης τής «κοινωνίας των πολιτών», για να μείνω στον περιγραφικό αυτό όρο που κάθε φορά άπαιτεί περαιτέρω διευκρινίσεις, θα τεθεί και τό ζήτημα των «νέων σφαιρών δημοσιότητας». Δηλαδή και σέ ό,τι άφορά τήν «πολιτική κοινωνία» τής «technopolitics» που με δυσκολία φαίνεται να επιτρέπει τήν άνάδυση και τή δραστηριότητα, εύάριθμων έστω, «critical-oppositional intellectuals». Είναι άνησυχίες που κατανοεί ο Τσάτερτζι – όχι αυτές που κατά τόν σ. (111) «μας φέρνουν» στον Χάμπερμας.

Διαθέτει τάχα ο τελευταίος τήν ίδια αντίληψη για τό «έθνος» καθώς και τόν ίδιο ζωτικό θεωρητικό χώρο για τήν έπαλήθευσή της; Τό θεώρημα τής «globalisation» διαβάζεται ως καρκινική έπιγραφή: ή ανατολή

της Ίαπωνίας (για νά πάω μακρύτερα από τήν Ίνδία) είναι ή άκρα Δύση, ενώ σέ κάθε περίπτωση ή Εύρώπη (ή έστω ή Ευρωπαϊκή Ένωση) καμαρώνει στο «κέντρο» ως ιστορικά διαμορφωμένος «διόκοσμος». Ρωτώντας μέ τόν τρόπο του Τσάτερτζι (1996): στή Δύση, ό «έθνικισμός» άμφισβήτησε ποτέ τή «νομιμότητα της συζυγίας λόγου και κεφαλαίου»;

Ό σ. σταχυολογεί κάποιες απόψεις του Χάμπερμας, από «δοκίμιο» που δημοσιεύθηκε τό 1998 για νά έπισκοπήσει τίς διεργασίες του «μεταεθνικού άστερισμού» και του «μέλλοντος της δημοκρατίας» (111-114). Σέ κάποιο σημείο μάλιστα ό εύρετής του έρωτήματος: «Jenseits der Nationalstaates?» συνομιλεί μέ τόν Τσάτερτζι (και όχι μέ τόν Άπαντουράι) για τά «άντικκοσμικευτικά μανιφέστα» Ίνδων διανοουμένων.

Άκριδέστερα, ό Χάμπερμας από τόν τίτλο ενός τμήματος: «Ό μεταεθνικός άστερισμός και τό μέλλον της δημοκρατίας» τιτλοφορεί όλόκληρο τό βιβλίο: *Die postnationale Konstellation*, τό όποιο ως πολιτική δοκιμή άπαρτίσθηκε από έπιμέρους κείμενα δημοσιευμένα άρεκέτα χρόνια νωρίτερα. Όταν δηλαδή ό Χάμπερμας μετέχει στή συζήτηση που άναπτύσσεται στή Γερμανία για τίς δύο εκδοχές του «έθνους», ως «Staatsbürgernation» και ως «Kulturnation», μέ τόν ίδιο νά συντάσσεται μέ τήν πρώτη.

Στό παρόν βιβλίο πραγματεύεται τέσσερα (και όχι ένα που έλκει τήν προσοχή του σ.) θέματα: τό πρώτο άφορά τή χάραξη των «έθνικων όρίων», τό δεύτερο τή δυνατότητα νά διατηρηθεί και νά άναπτυχθεί ή «δημοκρατία του κοινωνικού κράτους» (και όχι μονολεκτικά ή «δημοκρατία» 111) και πέρα από τά «έθνικά όρια», τό τρίτο τήν «αυτοαντίληψη της νεωτερικότητας» και τό τέταρτο τήν κλωνοποίηση ανθρώπων. Όπως μάλιστα σημείωνε ό Χάμπερμας, τά δύο τελευταία μέρη συνιστούν τό «φιλοσοφικό υπόβαθρο» μέ βάση τό όποιο αναλύει τίς «προκλήσεις του μεταεθνικού άστερισμού».

Έπομένως, κι εδώ δέν θα ακολουθήσω τόν σ. στή μονομερή έκθεσή του ούτε θα ρωτήσω τόν Γερμανό συγγραφέα μέ τόν τρόπο των έμμονων του πρώτου: «Ποιός είναι ό ρόλος της έννοιας έθνος»; (114). Για παράδειγμα, στόν έως τώρα προβληματισμό του σ. χρήσιμο θα ήταν νά αξιοποιηθεί ό,τι ό Χάμπερμας πραγματεύεται για τόν «ιστορισμό» σέ ρόλο «μιαευτήρα ενός σύγχρονου άσιατικού έθνικού κράτους», για τό «οριζόμενο πολιτιστικά και γλωσσικά σώμα του λαού» που άξιώνει «πολιτικό ένδυμα», για τή μετάβαση από τό «λαό του λαϊκού πνεύματος» στο «έθνος των πολιτών», για τό ζήτημα της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» και για τή «δημόσια χρήση της ιστορίας».

Ός προς τό τελευταίο σημείο, ό Χάμπερμας στρέφεται προς τούς δύο «παραλήπτες» της σημερινής ιστοριογραφίας, τή «συντεχνία των ιστορικών» και τό «γε-

νικό κοινό», για νά διακριδώσει πώς ή «αναλυτική σκοπιά» του παρατηρητή συγχωνεύεται μέ τή θέση που υιοθετούν όσοι μετέχουν σέ συζητήσεις «συλλογικής συνεννόησης». Πρόκειται για τόν έκφυλισμό της ιστορικής έπιστήμης σέ «πολιτική της ιστορίας»: ή «παλαιά συμμαχία μεταξύ του ιστορισμού και του έθνικισμού όφειλόταν σέ αυτή τή συγχώνευση» (1998).

Και πρίν έλθει ό Γερμανός συγγραφέας στο κατώφλι του 21ου αιώνα θα σταθεί στίς «μακροπρόθεσμες συνέχειες» που διατρέχουν τόν αιώνα που προηγήθηκε (δημογραφική εξέλιξη, δομική άλλαγή της εργασίας, έπιστημονικές-τεχνικές πρόοδοι). Δηλαδή έπιμένει στίς «μεταβολές τάσεων» και στίς «δομικές άλλαγές» του «σύντομου» 20ου αιώνα, σύμφωνα μέ τήν όπτική του Χόμπσμπομ (Hobsbawm) που έστιάζει τό ενδιαφέρον του στον ψυχρό πόλεμο, στο τέλος της άποικιοκρατίας και στήν οικόδομηση του κοινωνικού κράτους στή δυτική Ευρώπη.

Ό Χάμπερμας θα συνεχίσει μέ τήν όριοθέτηση της παγκοσμιοποιημένης οίκονομίας που διαφεύγει από τίς παρεμβάσεις ενός «ρυθμιστικού κράτους», δηλαδή του έθνικού κράτους τό όποιο είχε έξελιχθεί σέ «κοινωνικό κράτος» (ό,τι ακριδώς άποισωπά ό σ.). Αυτό που τόν ενδιαφέρει είναι ή «πολιτική» άπάντηση στίς «προκλήσεις του μεταεθνικού άστερισμού» μέ γνώμονα ό,τι ήδη είχε άποτελέσει τή «μαζική δημοκρατία του κοινωνικού κράτους δυτικού τύπου» (ό,τι πάλι παρατρέχει ό σ. μέ τή μονολεκτική προσφυγή στή «δημοκρατία»). Ό «άστερισμός» λοιπόν που έκπνέει, στο σχήμα του «σύγχρονου έθνους», άποτελούσε διοικητικό κέντρο και φορολογική άρχή, έδαφική έπικράτεια μέ άνεξάρτητη άρχή, έθνικό κράτος και «δημοκρατικό κράτος δικαίου και κοινωνικού κράτους».

Ό σ. (111/112) περιορίζεται νά μνημονεύσει μόνον τή λειτουργία του έθνικού κράτους (τό άνευ εισαγωγικών: «Συνεπώς είναι άπαραίτητη για τόν δημοκρατικό αυτοκαθορισμό της κοινωνίας ή μετατροπή του λαού σέ έθνος πολιτών» έχει ως έξής: «Ένας δημοκρατικός αυτοκαθορισμός μπορεί νά έπιτευχθεί μόνον όταν ό λαός ενός κράτους μετατραπεί σέ ένα έθνος πολιτών, οι όποιοι παίρνουν τήν πολιτική τους τύχη στα χέρια τους»), χρεώνοντας μάλιστα τόν Χάμπερμας μέ τήν υιοθέτηση της «προ-πολιτικής διάστασης» του «έθνους». Δηλαδή ό,τι κατά τόν σ. (112) όρίζεται ως «πίστη σέ μία κοινή καταγωγή και κουλτούρα» δέν βρίσκεται πρίν, αλλά κατά τήν άνάδυση και τήν έδραίωση του έθνικού κράτους. Πρόκειται λοιπόν για τή «νέα μορφή συλλογικής ταυτότητας» που ή «έθνική συνείδηση» εξασφαλίζει μέ τό «πολιτιστικό υπόστρωμα για μία άλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών».

Ό Χάμπερμας άλλωστε άντιλαμβάνεται τή δυνατότητα μιας τέτοιας παρανάγνωσης των απόψεών του για τήν «πρώτη σύγχρονης μορφής συλλογική ταυτότητα» και διευκρινίζει ότι πρόκειται για μία διεργασία «άπό τό κράτος στο έθνος και όχι από τό έθνος στο κράτος». Αυτοί οι «δρόμοι γένεσης του έθνικού κρά-

τους» στην Ευρώπη, ακριβώς μετά τό κολοβό παράθεμα πού άντλει ό σ. (112), ύποδεικνύουν τόν «κατασκευασμένο μέ τά μέσα του δικαίου και τής μαζικής επικοινωνίας χαρακτήρα αυτών των νέων ταυτοτήτων». Συνακόλουθα, δέν πρόκειται για «έργαλειό τής δημιουργίας μιās κοινότητας συναίνεσης», όπως διατείνεται ό σ. (112), αλλά για τή συμβολική κατασκευή ενός «λαού» πού μέσα από τήν «ύποθετικά κοινή καταγωγή, γλώσσα και ιστορία θεβαιώνεται για τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα του».

Από τά τέλη τής δεκαετίας του '70, για νά όριοθετηθεί χρονικά ή αυξανόμενη πίεση τής διαδικασίας «παγκοσμιοποίησης», αναδιατάσσεται ή «έκταση και ή ένταση των σχέσεων κυκλοφορίας, επικοινωνίας και ανταλλαγής πέρα από τά εθνικά όρια». Ό σ. (112) αποκόπτει από τόν Χάμπερμας τήν «πιό σημαντική διάσταση», τήν «οικονομική παγκοσμιοποίηση», και παραθέτει επίσης ένα απόσπασμα τροποποιημένο κατά βούληση παρά τά εισαγωγικά πού τοποθετεί. Έτσι γράφει: «Η παγκοσμιοποίηση μοιάζει μέ ένα φουσκωμένο ποτάμι πού απειλεί νά παρασύρει τά φράγματα και νά εισρεύσει στην πόλη», ενώ ό Χάμπερμας: «Απέναντι στην έδαφική βάση του έθνικου κράτους ή έκφραση “παγκοσμιοποίηση” θυμίζει τήν εικόνα φουσκωμένων ποταμών πού απειλούν νά ύπονομεύσουν τούς έλέγχους στά σύνορα και νά γκρεμίσουν τό οικοδόμημα». Μπήκαν ή όχι στην «πόλη οι όχτροί μας»;

Ό κίνδυνος συνίσταται κατά τόν Χάμπερμας (και όχι κατά τόν σ. πού τόν παρατρέχει) στά έξι τέσσερα σημεία: στην ασφάλεια του δικαίου και τήν αποτελεσματικότητα του κρατικού διοικητικού μηχανισμού, στην κυριαρχία του κράτους στην επικράτειά της, στην συλλογική ταυτότητα πού ύφίσταται «ρωγμές», «σκληρύνηση» και «ύβριδικές διαφοροποιήσεις» και τέλος στην δημοκρατική νομιμότητα του έθνικου κράτους. Ό σ. πάντως επιμένει νά ρωτάει τό κείμενο του Χάμπερμας μέ όρους πού δέν έμπεριέχονται σ' αυτό: «Μπορεί νά άνθίσει ή δημοκρατία έξω από τά όρια του έθνικου κράτους, στην παγκοσμιοποιημένη κοινότητα;» (113). Ό Χάμπερμας, αντίθετα, οδηγείται κατευθείαν στο ζήτημα: «Πώς πρέπει νά αντιδράσει κανείς;», ενώ ανάλογα μέ τό «βαθμό συμφωνίας» προς τή «μεταεθνική δημοκρατία» έντοπίζει τέσσερις κατηγορίες αντιδράσεων («εύρωσκεπτικιστές», Ευρωπαίοι τής αγοράς, όπαδοί μιās ευρωπαϊκής όμοσπονδίας και θιασώτες μιās «παγκόσμιας διακυβέρνησης»).

Ό σ. κι εδώ (113/114) περιορίζεται αποκλειστικά σε μιá κατηγορία αντιδράσεων, παραθέτει ένα απόσπασμα για τόν ρόλο ενός παγκόσμιου όργανισμού όπως ό ΟΗΕ και μεθερμηνεύει τόν Χάμπερμας: «Μιά κοσμοπολιτική κοινότητα δέν μπορεί νά είναι δημοκρατική». Ό τελευταίος όμως συζητώντας μέ τούς ύποστηρικτές μιās «κοσμοπολιτικής δημοκρατίας» αντιτείνει στους στόχους τους («παγκόσμιο κοινοβούλιο», διεθνές δικαστήριο μέ αποφάσεις δεσμευτικές για τίς εθνικές κυ-

βερνήσεις και επέκταση του Συμβουλίου Ασφαλείας στις «διαστάσεις μιās ικανής για δράση έκτελεστικής έξουσίας») ότι ένας τέτοιος παγκόσμιος όργανισμός θά μπορούσε νά ένεργεί, «λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικά», σε περιορισμένα πεδία άρμοδιότητας μιās «άπλως άντενεργού πολιτικής για τήν ασφάλεια και τά ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και μιās προληπτικής πολιτικής για τό περιβάλλον».

Ό,τι δηλαδή μετασχηματίζεται ως έξης από τόν σ. (113): «Τό πολύ πολύ νά δημιουργήσει μηχανισμούς για τήν παρακολούθηση του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, πρόληψης των μεγάλων επιπτώσεων στο περιβάλλον, άντιμετώπισης των μεγάλων ανθρωπιστικών καταστροφών». Κλείνοντας τά μάτια του στην τελευταία διατύπωση ό Χάμπερμας ύποστηρίζει ότι ακόμη κι αν οι «κοσμοπολίτες» έξασφαλίσουν μιá «δημοκρατικά έκλεγμένη άντιπροσωπεία», δέν θά μπορούν νά άντλούν τή «δεοντολογική συνοχή τους» παρά μόνον από τή «νομική-ήθική αυτοαντίληψη».

Για νά συμπεράνει: ακόμη και μιá «παγκόσμια συναίνεση για τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν μπορεί νά θεμελιώσει ένα αυστηρό ίσοδύναμο για τήν άλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών πού δημιουργήθηκε στο έθνικό πλαίσιο». Ένώ ή «άλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών έχει τίς ρίζες της σε μιá ιδιαίτερη κάθε φορά συλλογική ταυτότητα, ή κοσμοπολιτική άλληλεγγύη πρέπει νά στηρίζεται μόνο στον ήθικό οικουμενισμό πού εκφράζεται στά δικαιώματα του ανθρώπου». Ό,τι δηλαδή σχεδόν αυτόλεξει υιοθετεί ό σ. (113) χωρίς τήν άνάγκη νά τεθούν κάπου εισαγωγικά: «Αλλά μιá παγκόσμια συναίνεση για τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν μπορεί νά είναι ίσοδύναμη μέ τήν άλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών πού δημιουργήθηκε σε έθνικό πλαίσιο. Γιατί, ενώ ή άλληλεγγύη βασίζεται σε έναν ήθικό οικουμενισμό...».

Άπτότος ό Χάμπερμας (άπό τό έπώνυμό του επινοήθηκε τό «Habermasochist» βλ. Νούτσος 1996: 490· 1998: 167) από τίς «παραπεμπτικές συνάφειες» («Verweisungszusammenhänge») τής «συναφήγησης» συνεχίζει: δέν διακρίνει «έμπόδια δομικής φύσης» ως προς τή διεύρυνση τής «έθνικης άλληλεγγύης» ανάμεσα στους πολίτες και τής πολιτικής πού θά άσκει τό κοινωνικό κράτος στο περιγράμμα ενός «μεταεθνικού όμοσπονδιακού κράτους». Χωρίς πάντως νά παραβλέπει τίς αντιρρήσεις πού εγείρουν οι «νεοαριστοτελικοί» ήδη εναντίον ενός «έθνικου, πόσο μάλλον ενός ευρωπαϊκού συνταγματικού πατριωτισμού».

Ός προς τόν «συνταγματικό πατριωτισμό» («konstitutioneller Patriotismus»), από τό 1990 τόν είχε κιόλας όρισει ως «διαδικασία αποδέσμευσης τής πολιτικής κουλτούρας από τήν κουλτούρα τής πλειοψηφίας», ώστε ή «άλληλεγγύη των πολιτών» νά τοποθετείται στην «πιό άφηρημένη βάση», χωρίς νά επιτρέπεται έτσι ή διάσπαση τής «πολιτικής κοινότητας» σε «ύποπολιτισμούς». «Νεοαριστοτελικοί» ή «νεορεαλιστές»

δίδουν τροφή στον σ. (114) να αποπάρει τούς «άριστερους» που αξιοποιούν την «έννοια» του «συνταγματικού πατριωτισμού» ως «μονοπάτι για να ξαναγυρίσουν στην Έδέμ του έθνους που εγκατέλειψαν αναζητώντας τον καρπό της γνώσης».

Με μιά θυμώσοφη διαπίστωση παραινεντικής τακτικής: «Νομίζω ότι η παρατήρηση του Χάμπερμας για τη σχέση δημοκρατίας, έθνους και αποκλεισμού βάζει ένα άγκαθάκι στον στενό έναγκαλισμό του “συνταγματικού πατριωτισμού”» (114). Έμβρόντητος τώρα ο Γερμανός απ’ αυτήν τη «Nachkonstruktion» του όριζοντα προσδοκιών του επιχειρεί να ξαναδείξει ότι πρόκειται για «μηχανισμό» προστασίας των δημοκρατικών θεσμών ενός έθνικου κράτους από τις «φυγόκεντρες δυνάμεις» και τά «έθνικιστικά πάθη» και όχι τό αντίστροφο. Επιπλέον, αυτού του είδους ο οικουμενισμός πού συνάπτεται μέ τόν «συνταγματικό πατριωτισμό» σρέφεται κατευθείαν πρὸς τόν «ιστορικό αναθεωρητισμό» πού δέν αναζωογονήθηκε μόνο στή Γερμανία...

“Όσο για τήν απόφαση του σ. (114) ερωτηματικής μορφής: «είναι ο αποκλεισμός συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας;», ο Χάμπερμας εξαντλεί τή συγκαταβατικότητα του ως πρὸς τήν «ήθικη του διαλόγου» πού θά έπρεπε νά είχε επιδειχθεί και από τήν άλλη πλευρά. Έτσι ως πρὸς τήν «αυτοαναφορικότητα» («Selbstbezüglichkeit»): ή διάκριση «μελών και μή μελών» δέν υπονοεί ότι ή «δημοκρατία μπορεί νά λειτουργήσει σέ κύκλους πού αποκλείουν άλλους» ή σέ «έπικράτειες πού αποκλείουν μή έπικράτειες» (150). Αντίθετα, ή «αυτοαναφορική έννοια του συλλογικού αυτοκαθορισμού» νοηματοδοτεί έναν «λογικό “τόπο”», τόν όποιο καταλαμβάνουν «δημοκρατικά ένωμένοι πολίτες ως μέλη μιάς ιδιαίτερης πολιτικής κοινότητας». Για νά προσθέσει ως πρὸς τήν ανάγκη «ρύθμισης της παγκόσμιας κοινωνίας», χωρίς «έπικράτειες πού αποκλείουν μή έπικράτειες» (114): πρόκειται για ένα «υπόδειγμα» μέ παραλήπτες τούς πολίτες και τά «κινήματα πολιτών» και μέ πεδίο εφαρμογής τήν «κοινωνική Εύρωπη πού θά ρίξει τό βάρος της στήν κοσμοπολιτική πλάστιγγα».

Γιά τούτο θά συνεχίζει από εκεί πού τόν εγκατέλειψε ο σ. (114/115), χτυπημένον στό πόδι μέ βλήμα του Άγκάμπεν (Agamben) μέ τή «νομιμοποίηση μέσω των ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Έτσι ως πρὸς τήν «αυτοκριτική της Δύσης»: τά «δῆθεν ίσα δικαιώματα επεκτάθηκαν μόνο σταδιακά σέ καταπιεζόμενες, περιθωριοποιημένες και αποκλεισμένες ομάδες». Ένώ ως πρὸς τίς ἐξ ανατολών προβαλλόμενες «άσιατικές άξιες» ο Χάμπερμας αντιτείνει ότι ή έπιλογή ως σημείου αναφοράς των «πολιτικών διαφορών» κινείται σέ «έσφαλμένη κατεύθυνση» και σέ κάθε περίπτωση υπονοεί τή «θρησκευτική ή μεταφυσική θεμελίωση» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κλείνοντας τόν «διάλογο» μέ τούς συνομιλητές του, έντός και έκτός της Εύρωπης, ο Γερμανός πού δῆθεν μίλησε για τόν «αποκλει-

σμό ως συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας» αντιμετώπιζει τόν «φονταμενταλισμό» ως δημιουργό της πίστης στον «αποκλειστικό χαρακτήρα της κοινότητας» και τήν ανισότιμη «συμπερίληψη των έτεροδόξων».

Έτσι, ολοκληρώνει τό δοκίμιό του (1998), μέ τήν παράκληση μάλιστα νά υπάρχουν «συμμετρικές σχέσεις ανάμεσα στους έπικοινωνούντες», για παράδειγμα ο ένας «νά μαθαίνει από τόν άλλον». Μόνο πού τό δοκίμιο αυτό έχει ένα όρισμένο «φιλοσοφικό υπόβαθρο» και τό όποιο αναλύεται σέ ό,τι ακολουθεί ως τρίτο και τέταρτο μέρος του βιβλίου. Λόγοι επαγγελματικής «διαστροφής» μέ αναγκάζουν νά μήν ασχοληθώ εκτενώς μέ τή «νεωτερικότητα» ως φιλοσοφικό πρόβλημα.

Δέν ισχύει τό ίδιο, στή ροή μάλιστα της παρούσας υπό ολοκλήρωση παραγράφου, για όρισμένες έπισημάνσεις του Χάμπερμας πού άφορούν τήν «κοσμοδιανοικτική λειτουργία» της γλώσσας. Μιά τέτοια αντίληψη προϋποθέτει «ύψηλό τίμημα»: τήν κατίσχυση ενός είδους «γλωσσικού ιδεαλισμού» πού φαντάζεται τίς «ύλικές δομές της κοινωνίας» νά έχουν συγκροτηθεί από τίς «βασικές έννοιες και τή γλώσσα των έπιστημόνων». Επιπλέον, ή αποκάλυψη των «εύρωκεντρικών παραδόσεων και πρακτικών», κατά τήν εκδίπλωση των «μετανεωτερικών» προσπελάσεων του «Λόγου» ως «πλαισίου αναφοράς», δέν συνεπάγεται έπαρκή θεωρητικό έξοπλισμό πού νά μπορεί νά ξεχωρίσει τούς «άποικιστικούς» από τούς «πειστικούς» λόγους, τόν καταναγκασμό από τά «προφανή πλεονεκτήματα» της «δυτικής» έπιστήμης και τεχνολογίας ή της γλώσσας των «άνθρωπίνων δικαιωμάτων».

Κοντολογής, μιά «κριτική κοινωνική θεωρία» (ο Χάμπερμας και μόνον αυτός δικαιούται μιά τέτοια τιτλοφόρηση των θέσεών του) στρέφεται τόσο πρὸς τίς «άπελευθερωτικές και ανακουφιστικές επιδράσεις ενός έπικοινωνιακού έξορθολογισμού της ζωής» όσο και πρὸς τίς «συνεπαγωγές ενός έξαγριωμένου λειτουργικού Λόγου». Ειδικότερα, αντιπαράθεται πρὸς τή συμμαχία «άπαισιόδοξης ανθρωπολογίας» και νεοφιλελευθερισμού πού μās «έθίζει» καθημερινά στή «νέα κατάσταση του κόσμου», όπου ή κοινωνική ανισότητα και ο κοινωνικός αποκλεισμός εκλαμβάνονται και πάλι ως «φυσικά δεδομένα». Η, όπου ή βιολογία προσπαθεί νά μās πείσει ότι προσφέρει τίς όρθές άπαντήσεις στα ήθικά και νομικά προβλήματα πού προέκυψαν από τήν πρόοδο της γενετικής τεχνολογίας και της ιατρικής της αναπαραγωγής (1998).

Προφανώς και οι αντιλήψεις του Χάμπερμας δέν βρίσκονται στό άπυρόβλητο ούτε βέβαια διευκρινίζονται περισσότερο στήν αντιπαράθεσή τους μέ όσα διατείνεται ο Άγκάμπεν, όπως σκηνοθετεί ο σ. (118/119, 123) μιά τέτοια συνάντηση πού ουδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ήδη, για παράδειγμα, είχε έπισημανθεί ότι

καί ως προς τις θεωρητικές αντιλήψεις του Χάμπερμας για το «έθνος» υπόκειται ή αναγνώριση ότι οι «κανονιστικές δομές» προδιαγράφουν το περίγραμμα της κοινωνικής εξέλιξης. Επίσης, συνοπολογίζεται, ότι ο ίδιος ονομάζει «επικοινωνιακή δράση» και «διαδικασία νομομοποίησης» κατά την πολιτισμική αναπαραγωγή, όπου το σύνολο των διαπροσωπικών σχέσεων αναγνωρίζονται ως νόμιμες από τα μέλη ενός «έθνους».

Ός προς τον «συνταγματικό πατριωτισμό», θά μπορούσε αυτός να εκληφθεί ως υπέρβαση –έστω μέσω μιας «διαδικαστικής αντίληψης περί δικαίου» (1994)– της «προπολιτικής κοινωνίας του πεπρωμένου» (1998). Ένώ η συναφής διεκδίκηση μιας «κοινωνικής» Εύρωπης δέν στοιχήθηκε μέ τό πείσμα του Χάμπερμας για τήν ψήφιση της «συνταγματικής συνθήκης» πού θά ήρε τό «δημοκρατικό έλλειμμα» τό όποιο είχε πιστοποιηθεί ως αποκλειστικό γέννημα των ύπαρχόντων «έθνικών συνόρων». Ός προς τό ερώτημα βέβαια, πού αναπαράγει ό σ. (85· πρβλ. 132), αν ό «δήμος» είναι «ίσοπεδωτικός απέναντι στις διαφορετικότητες», ό ίδιος είναι πού τό έθεσε μέ τούς όρους του R.M. Lepsius για τόν «δήμο» ως φορέα της πολιτικής νομιμότητας και τό «έθνος» ως ιστορικό και πολιτιστικό κεφάλαιό της. Χωρίς όμως να παραλείπει να υπογραμμίσει ότι ή «συλλογική ταυτότητα» όφείλεται σέ «ένα πλούσιο σέ συνέπειες αφαιρετικό βήμα από τήν τοπική και δυναστική στήν έθνική και δημοκρατική συνείδηση» (1998: 114).

Ίσως δέν έχει νόημα μιά περισσότερο λεπτολόγα άνασυγκρότηση (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παραβλέπεται ό τρόπος «νομομοποίησης» της έλέμβασης των νατοϊκών δυνάμεων στό Κοσσυφοπέδιο· 1999: 263-272) των αντιλήψεων του Κάντ, ιδίως όσων εκθέτει στό *Zum ewigen Frieden*, για να τόν καταστήσουμε πολέμο του Χάμπερμας (1998: 151) ως προς τήν «κοινότητα δικαίου των κοσμοπολιτών». Ούτε να προσκομίσουμε τόν Τσ. Τέυλορ (Ch. Taylor), όπως αφήνει να έννοηθεί ό σ. (85), ως προς τήν «πολιτική της άναγνώρισης» και έπομένως να άνασυστήσουμε τή διαμάχη τους.

Μάλλον, μέ άφορμή και όσα ό ίδιος ό Χάμπερμας γράφει για τις «ύβριδικές διαφοροποιήσεις» πού «υπονομεύουν τούς συγκριτικά όμοιογενείς τρόπους ζωής» (1998), θά μπορούσα να παρεμβάλω τόν έξ άνατολών Pheng Cheah πού φωτογραφίζει πολλά «ύβριδια» στό διακύβευμα διάχυσης του «νέου κοσμοπολιτισμού». Τέλος, καθουχάζοντας τόν σ. πού ό,τι διαβάξει στόν Χάμπερμας φοδάται «μή τό χάσουμε» (119), θά έπρεπε να υπενθυμίσω τή θετική πλευρά του «υποδείγματός» του, μέ παραλήπτες τά «κινήματα των πολιτών» και μέ περιεχόμενο τήν ευαισθησία απέναντι στις «διαφορές» και τήν «κοινωνικά έξισορροπητική κοσμοπολιτική τάξη πραγμάτων» (1998: 156, 24). Στο θέμα πάντως αυτό θά μπορούσα να επανέλθω.

Θ. Αραμπατζής – Κ. Γαβρόγλου (επιμ.)

Ο ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η δημιουργία και η εδραίωση της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής ιστορικής έρευνας. Οι ιστορικοί των φυσικών επιστημών έχουν διερευνήσει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα ερωτήματα: Ποια ήταν τα προβλήματα που απασχολούσαν τους φυσικούς του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα; Πώς συνέβαλαν άλλοι φυσικοί στη δημιουργία της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας; Ποια ήταν η προβληματική του Αϊνστάιν που τον οδήγησε στην διατύπωση της θεωρίας; Ποιες φιλοσοφικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές επιρροές μπορεί να διακρίνει κανείς στη σκέψη του Αϊνστάιν; Τί αντιδράσεις συνάντησε η Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας και πώς καθιερώθηκε στην κοινότητα των φυσικών; Ποιες ήταν οι ιδιαιτερότητες της πρόσληψης της θεωρίας σε διαφορετικές χώρες; Αυτά είναι και τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα συλλογή, που ξεκινά με ένα κείμενο των επιμελητών σχετικά με την ιστορική και ιστοριογραφική προβληματική γύρω από την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας, συνεχίζει με το αυτοβιογραφικό κείμενο του ίδιου του Αϊνστάιν, και συμπεριλαμβάνει τα κλασικά πλέον άρθρα των ιστορικών των επιστημών Gerald Holton, Stanley Goldberg και Peter Galison.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

«ΝΑ ΣΥΝΘΕΣΟΥΜΕ ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΥ ΝΑ ΣΕΒΟΝΤΑΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΕΒΕΙΑ ΤΟΥΣ»

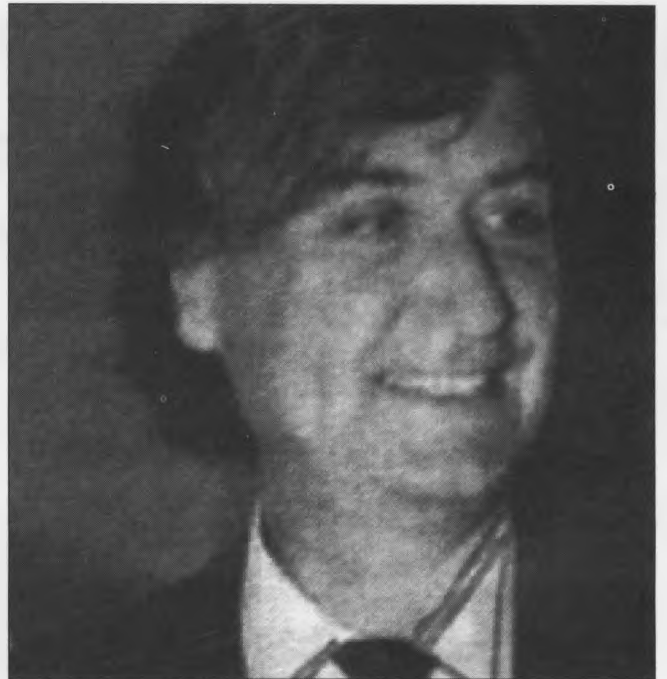
Συνέντευξη του Ζάν Πλαντύ,
του γνωστού γελοιογράφου
της *Le Monde*, στην Έλενη Τσερεζόλε

Ο γνωστός σκιτσογράφος της *Monde* Πλαντύ επέστρεψε την περασμένη Παρασκευή από τις ΗΠΑ, όπου μεταξύ άλλων είχε συνάντηση με τον γ.γ. του ΟΗΕ Κόφι Άναν προκειμένου να διοργανωθεί μία διεθνής συνάντηση σκιτσογράφων. Κατά την επιστροφή του στο Παρίσι βρέθηκε αμέσως στο επίκεντρο της κρίσης που είχε μόλις ξεσπάσει με αφορμή τα σκίτσα του Μωάμεθ από τους Δανούς συναδέλφους του. Δέχθηκε να μιλήσει στην *Αυγή* για την κρίση που έχει ξεσπάσει, επισημαίνοντας την ανάγκη διαλόγου, ενώ για το σκίτσο του στην *Monde* της Παρασκευής τόνισε ότι ήταν «ένας τρόπος να πω ότι η τέχνη ξεπερνά όλες τις απαγορεύσεις».

– Έσείς θα είχατε ποτέ τολμήσει να σκιτσάρετε τον Μωάμεθ, όπως τό έκαναν οι Δανοί συναδέλφοί σας;

Άκουστε. Συνειδητοποιώ τώρα ότι ποτέ δεν έθεσα στον εαυτό μου τό θέμα αυτό. Πράγματι, εκείνο που μέ ενδιαφέρει είναι να κάνω γελοιογραφίες σχετικά με τά επίγεια. Άν και δέν είμαι παντογνώστης, γνωρίζω πότε γίνονται παρεκτροπές, πότε υπάρχουν περιπτώσεις έλλειψης ανεκτικότητας, κ.ο.κ. Έτοι κάνω σκίτσα για να άσκήσω κριτική σέ μία δικτατορία, σέ φανατισμούς... Άλλά όλα αυτά σχετίζονται με τόν άνθρωπο. Ό,τι είναι πάνω από τά σύννεφα, πράγματι, δέν τό θεωρώ ότι είναι της άρμοδιότητάς μου και επιπλέον εγώ που άγωνίζομαι για να έχουν οι γελοιογράφοι του Τύπου στο κεφάλι τους ένα είδος δημοσιογραφικής ήγερμίας, έτσι ώστε να αποφεύγουμε να προσβάλλουμε

τόν έναν ή τόν άλλον με ύβριστικό ή παράλογο τρόπο, λέω ότι πρέπει να μπαίνουμε και στή θέση των αναγνωστών, που άλλοι πιστεύουν, άλλοι όχι, και όλοι τους αξίζουν σεβασμού, έστω και αν με τίς γελοιογραφίες μας στιγματίζουμε τίς επίγειες άδικίες και όχι τίς πνευματικές. Και τούτο γιατί καταρχήν δέν γνωρίζω τίποτε για τά μεταφυσικά-θρησκευτικά ζητήματα και ύστερα έχω ως άφετηρία μου τήν αρχή ότι όταν κάνω μία γελοιογραφία για τόν Πάπα, και άσκά κριτική στην άδιαλλαξία όρισμένων θέσεων του Βατικανού, μιλώ για τό Βατικανό, δέν μιλώ για τόν Θεό, που ζωγράφισε ό Μιχαήλ Άγγελος στην Καπέλα Σιξτίνα.

– Και αν ένας εκδοτικός οίκος σάς ζητούσε να εικονογραφήσετε ένα βιβλίο για τόν Μωάμεθ, ποιά θά ήταν ή αντίδρασή σας;

Θά ήταν εκείνη των Δανών γελοιογράφων πριν από τή δημοσίευση των γνωστών σκίτσων στή Δανία. Έπρόκειτο άκριβώς να εικονογραφηθεί ένα βιβλίο άφιερωμένο στον Μωάμεθ και τό Ισλάμ, και όταν ό εκδότης διαπίστωσε ότι όλοι οι σκιτσογράφοι άρνούνταν τήν εικονογράφηση, σέφθηκε ότι υπάρχει πρόβλημα γιατί δέν έχουμε δικαίωμα να κάνουμε γελοιογραφίες για τά πάντα. Και άκριβώς τό θέμα συνίσταται στο αν έχουμε δικαίωμα να κάνουμε γελοιογραφίες για τά πάντα. Και σέ αυτό εγώ λέω όχι.

– Μπροστά στο δίπολο «έλευθερίας έκφρασης και σεβασμού τής θρησκείας», έσείς σέ ποιά πλευρά τοποθετείστε;

Μέ τήν έλευθερία τής δημοσιογραφικῆς έκφρασης. Θεωρῶ ὅτι ἐκεῖνος πού κάνει εικόνες δέν μπορεῖ πλέον νά εἶναι ὅπως οἱ σκιτσογράφοι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἢ τοῦ *Canard Enchainé* τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἢ τοῦ *Charlie Hebdo* τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἢ τοῦ 1970. Ὑπάρχει, ξέρετε, ἡ γνωστή φράση τοῦ Pierre Desproges, πού ἔλεγε ὅτι «μποροῦμε νά γελάμε μέ τά πάντα ἀλλά ὄχι μέ τόν ὅποιοδήποτε». Θεωρῶ ὅτι σήμερα, ὅταν δημοσιεύουμε γελοιογραφίες πού μποροῦν νά διαδοθοῦν μέσω τοῦ Ἰντερνετ, ὑπάρχει ἡ ὑπευθυνότητά μας ὡς πολιτῶν τοῦ κόσμου ἐναντί τῶν ἀνθρώπων πού μπορεῖ νά τίς δοῦν. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι θά ἀποφύγουμε νά κάνουμε γελοιογραφίες ἢ ὅτι θά σεβαστοῦμε τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου. Ὑπάρχουν πολλά ἐνδιαφέροντα πράγματα πού μποροῦμε νά εφεύρουμε μέσα ἀπό τά σκίτσα μας. Καί πιστεύω ὅτι μέσα ἀπό ὅλη αὐτή τή συζήτηση σήμερα μποροῦμε νά ἐπιχειρήσουμε νά οἰκοδομήσουμε ἕναν τρόπο διάδοσης, παραγωγῆς εἰκόνων, διατηρώντας τήν καυστικότητα καί τήν ἐπιθετικότητά μας, ἀλλά χωρίς ποτέ νά εἶμαστε ἀσεβεῖς ἐναντί τῆς θρησκείας τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου. Αὐτός ἦταν ἄλλωστε καί ὁ λόγος πού κατά τήν ἐπίσκεψή μου στή Νέα Ὑόρκη συναντήθηκα μέ τόν Κόφι Ἄναν, πρὶν ξεσπάσει τό θέμα, γιατί ἐπίδωκα νά τόν συναντήσω ἐδῶ καί πολύ καιρό, μέ σκοπό τή διοργάνωση μαζί μέ ἄλλους γελοιογράφους, κυρίως ἀπό τή Μέση Ἀνατολή, μιᾶς συνάντησης γιά νά διερευνήσουμε τό πῶς ὡς γελοιογράφοι, μέ τίς εικόνες μας, μποροῦμε νά κάνουμε ἕνα σκίτσο ἀρκούντως καυστικό, τό ὅποιο ὥστόσο δέν ταπεινώνει τό ἀντίπαλο μέρος. Αὐτό σημαίνει ὅτι πρέπει νά ἀποφύγουμε τήν ἐπίθεση σέ ἱερά πράγματα, ἀπό πλευρᾶς μουσουλμάνων. Καί ὅταν βλέπω Αἰγύπτιους νά κάνουν σκίτσα, τά ὅποια δείχνουν τούς Ἰσραηλινούς μέ γαμπφές μύτες, μέ κράνη καί ἀγκυλωτούς σταυρούς, τούς λέω «προσέξτε, αὐτά στήν Εὐρώπη, γιά ἐμᾶς, σημαίνουν ἄλλα πράγματα, ἔχουμε τό Ὀλοκαύτωμα καί ὑπάρχουν πολλοί Ἑβραῖοι, θρησκοκενῶμενοι ἢ ὄχι, πού βιώνουν αὐτά τά σκίτσα πολύ ἀσχημα». Προσοχή λοιπόν, ἄς σκεφθοῦμε ὅλοι μαζί γιά νά δοῦμε τό πῶς θά ἀσκήσουμε κριτική στήν κυβέρνηση Σαρὸν ἢ Μπούς – κανένα πρόβλημα, ἀλλά νά ξέρομε κάθε φορά ποῦ «πατάμε».

«Νά εἶμαστε πολιτικά ὀξυδερκεῖς, βίαιοι καί ἐπιθετικοί ἀλλά μέχρι ἑνός σημείου»

– Ἀναφερθήκατε στίς περιπτώσεις Ἀράβων γελοιογράφων τῶν ὁποίων τά σκίτσα ἀποπνέουν ἀντισημιτισμό. Ὡστόσο δέν παρατηροῦνται τέτοιου εἴδους βίαιες ἀντιδράσεις σέ ὅλο τόν κόσμο...

Θά σᾶς πῶ γιατί. Πράγματι, αὐτό εἶναι καί τό λάθος τοῦ Μπούς μέ τήν εἰσβολή στό Ἰράκ: δέν κατάλαβε ὅτι προηγουμένως ἔπρεπε νά δεῖ τούς σκιτσογρά-

φους τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου γιά νά καταλάβει ὅτι κατευθυνόταν πρὸς τή διάπραξη ἑνός κολοσσιαίου λάθους μέ τήν ἐπίθεσή του στή χώρα αὐτή. Γιατί ἀκόμη καί στίς δυτικές κοινωνίες ὑφίσταται ἕνα «πολιτικῶς ὀρθό»: δέν δημοσιεύουμε ποτέ τά σκίτσα τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου. Ποτέ. Καί κυρίως τίς γελοιογραφίες στίς ὁποῖες ἀναφέρθηκα. Ἀλλά πρέπει πάση θυσία νά τίς δημοσιεύουμε, ὄχι γιά νά τίς ἐπαινέσουμε ἀλλά γιά νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή, νά δείξουμε τό πῶς γελοιογραφεῖται ἡ κυβέρνηση Σαρὸν. Ὅταν πῆγα στή λωρίδα τῆς Γάζας συνάντησα μιᾶ σκιτσογράφο, τήν Ὀμαγιά, πού ἀνήκει στή Χαμάς – ὁ ἄνδρας τῆς σκοτώθηκε ἀπό τίς ἰσραηλινές δυνάμεις πρὶν ἀπό ἕναν περίπου χρόνο. Καί ὅταν τῆς εἶπα ὅτι μέ τά σκίτσα τῆς παρακινεῖ πρὸς τή βία νέους ἀνθρώπους, τούς ὠθεῖ νά γίνουν καμικάζι, μοῦ ἀπάντησε ὅτι αὐτό ἀκριβῶς θέλει! Αὐτό σημαίνει ὅτι πρέπει νά σκεφθοῦμε. Ἐγὼ ἀγωνίστηκα γιά τή δημοσίευση τῶν γελοιογραφιῶν τῆς Ὀμαγιά γιά νά πῶ: «προσοχή, εἶσι σκέφτονται στόν ἀραβικό κόσμο, πρέπει νά ξέρομε πού βαδίζουμε». Καί καθώς πολλές ἐφημερίδες ἀπαγορεύουν τή δημοσίευση τῶν ἀντισημιτικῶν σκίτσων τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, δέν γνωρίζουμε τόν ἀραβικό κόσμο! Τό ἀποτελέσμα εἶναι ὅτι εἶσι δέν δημιουργοῦμε κανένα διάλογο. Αὐτό ἐπίδωκα νά κάνω μέ τόν Κόφι Ἄναν: νά διερευνήσουμε τό πῶς μποροῦμε νά εἶμαστε πολιτικά ὀξυδερκεῖς, βίαιοι καί ἐπιθετικοί, ἀλλά μέχρι ἑνός σημείου.

– Αὐτή ἡ κρίση ἀποκαλύπτει, νομίζω, τό βαθμό ἄγνοιας καί ἔλλειψης κατανόησης καί τῶν δύο πλευρῶν...

Ναί, ναί καί τῶν δύο πλευρῶν, ἀκριβῶς.

– Γιατί ἡ κρίση ἔχει λάβει δυσανάλογες διαστάσεις, πού ξεφεύγουν ἀπό τό θέμα τῶν σκίτσων. Νομίζει κανεῖς ὅτι βρισκόμαστε στό πλαίσιο πού περιέγραψε ὁ Χάντινγκτον, τῆς σύγκρουσης τῶν πολιτισμῶν...

Πρόκειται γιά τήν ἄγνοια τῶν δύο πολιτισμῶν. Τό καλύτερο πού ἔχουμε νά κάνουμε εἶναι νά χρησιμοποιήσουμε τήν κρίση αὐτή καί νά σκεφθοῦμε, μαζί, δημοσιογράφοι καί σκιτσογράφοι, τό ὅτι προβάλλουμε εικόνες πού μποροῦν νά εἶναι ἐνοχλητικές –αὐτό εἶναι φυσιολογικό– ἀλλά σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ὑπερβολικά ἀσεβεῖς. Πρέπει νά συνθέσουμε εικόνες πού νά σέβονται μέσα ἀπό τήν ἀσέβειά τους. Γιατί πρέπει νά συνεχίσουμε νά ἐνοχλοῦμε, ἀλλά νά ξέρομε ποῦ δέν πρέπει νά εἰσερχόμαστε...

– Γιά ἐσᾶς αὐτή ἡ ἱστορία θά ἀφήσει «τραύματα»; Φοδᾶμαι ὅτι ὁ φόβος θά φωλιάσει στό μυαλό τῶν ἀρχισυντακτῶν, ἐνῶ πρέπει νά συνεχίσουμε νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἐνοχλητικές εικόνες, ἀλλά ἐλέγχοντας τήν ἐνόχληση.

* Ἀναδημοσίευση ἀπ' τήν Αὐγή, 8.2.2006

Ο ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΑΪΝΤΕΓΚΕΡ

Όπως δηλώνεται μέσα από τις
έπιστολές του προς τή σύζυγό του

Μάρτιν Χάιντεγκερ: «Αναγνωρίζω
τήν αναγκαιότητα του Φύρερ»

του Emmanuel Faye

Γιά πρώτη φορά ο Μάρτιν Χάιντεγκερ εμφανίζεται ως ο ένας εκ των δύο μεγάλων συγγραφέων στο πρόγραμμα των γραπτών εξετάσεων για την agrégation της φιλοσοφίας, μαζί με τον Σπινόζα. Εκτός του ότι ο συγγραφέας του «*Είναι και χρόνος*» παρουσίαζε τον συγγραφέα της «*Ηθικής*» ως «ξένο σώμα στη φιλοσοφία», η απόφαση αυτή θέτει σοβαρά προβλήματα. Το πρώτο είναι νομικό: δεδομένης της σχετικής απαγόρευσης από τους δικαιούχους των συγγραφικών δικαιωμάτων των έργων του Χάιντεγκερ οι επιτροπές έχουν αποφασίσει από το 1983 να μη συμπεριλαμβάνουν αυτόν τον συγγραφέα στις γραπτές εξετάσεις του Άπολυτηρίου Λυκείου [baccalauréat].

Τό δεύτερο πρόβλημα ανακύπτει από τά εμπόδια που τίθενται στην έρευνα: τά αρχεία του Χάιντεγκερ είναι ως τό 2026, στο μεγαλύτερο μέρος τους, κλειστά για τούς έρευνητές, καθώς ο γιός του Χέρμαν δίνει τήν έγκρισή του μόνο σέ όσους του παρουσιάζουν κατά κάποιον τρόπο αδιάσειστα διαπιστευτήρια. Έτσι είχε απαγορεύσει τήν πρόσβαση στά αρχεία στον Βίκτορ Φαρίας, τόν συγγραφέα ενός πρωτοπόρου βιβλίου, τό 1987, για τόν Χάιντεγκερ καί τόν ναζισμό. Ός αποτέλεσμα ή αλήθεια εμφανίζεται πάρα πολύ άργά. Χρειάστηκε, για παράδειγμα, νά κατηγορήσουμε ευθέως τόν γιό του Χάιντεγκερ ότι μās έκρυψε πώς ο πατέρας του είχε ψηφίσει τό 1932 τό Ναζιστικό Κόμμα, για νά τό παραδεχθεί τελικά δημόσια μέ μία έπιστολή του στή *Frankfurter Allgemeine Zeitung* στίς 15 Νοεμβρίου του 2005.

Η αποκαλυπτική αλληλογραφία

Νέα στοιχεία ώστόσο ήλθαν στό φως από μία άνθο-

λογία έπιστολών του Χάιντεγκερ προς τή σύζυγό του Έλφρίντε. Είναι συντριπτικά. Σέ αυτές ανακαλύπτουμε τόν ριζικό άντισημιτισμό καί τόν ρατσισμό που κατελάμβαναν τόν Χάιντεγκερ ήδη από τή δεκαετία του 1910. Νά τί γράφει στίς 18 Οκτωβρίου του 1916, κατά τόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, στήν άρραβωνιαστικά του:

«Ο έξεθραϊσμός (*Verjudung*) του πολιτισμού καί των πανεπιστημίων μας είναι πράγματι τρομακτικός καί πιστεύω ότι ή γερμανική φυλή (*die deutsche Rasse*) θά πρέπει νά βρει άρκετή έσωτερική δύναμη ώστε νά φθάσει στήν κορυφή» (σελ. 51). Για νά φθάσει ή γερμανική φυλή στήν κορυφή χρειάζεται έναν οδηγό (*Führer*). Από αυτή τήν άποψη, πολύ νωρίς, ο Χάιντεγκερ έχει προλάβει τό κόμμα του: στήν έπιστολή της 17ης Οκτωβρίου 1918 κατακρίνει «τήν άπόλυτη άπώλεια σκοπού καί τό κενό» στή «ζωή καί στή σύσταση του κράτους» καί καταλήγει: «Αναγνωρίζω μέ τρόπο όλο καί περισσότερο πιεστικό τήν αναγκαιότητα του Φύρερ».

Ο μύθος του άπολιτικού Χάιντεγκερ καταρρίπτεται από αυτή τήν αλληλογραφία. Η πνευματική του προσχώρηση στον ναζισμό είναι έκδηλη σέ αυτήν από τό 1930. Σέ μία έπιστολή της 2ας Οκτωβρίου του 1930, σχολιάζοντας τή δίκη της Λειψίας στήν όποία τρεις άξιωματικοί της Reichswehr κατηγορήθηκαν για έσχάτη προδοσία επειδή σχημάτισαν έναν ναζιστικό πυρήνα, λέει στήν Έλφρίντε ότι έχει ήδη στά χέρια του ένα αντίτυπο του *Völkischer Beobachter* καί ότι χαιρείται που «ή δίκη της Λειψίας φαίνεται κιόλας νά γυρίζει εναντίον των περίφημων κατηγορών». Στηρίζεται λοιπόν σέ μία ναζιστική έφημερίδα για νά ενημερώνεται για τήν πολιτική επικαιρότητα καί νά τή σχολιάζει. Παρ' ότι ο Χάιντεγκερ επικρίνει μαζί με τόν Άλφρεντ Μπόιμλερ —φανατικό ναζιστή τόν όποιο αναφέρει διαρκώς στίς έπιστολές του αυτής της περιόδου— τό

πολιτιστικό ἐπίπεδο τῶν ἐθνικοσοσιαλιστῶν καί τοῦ Τύπου τους, δέν παραλείπει νά ὑπογραμμίσει ὅτι «τό κίνημα ἔχει τήν ἀποστολή του» (ἐπιστολή τῆς 18ης Ἰουνίου τοῦ 1932).

Οἱ ἔπαινοι στοὺς ναζιστές

Ὁ ριζικός ἀντισημιτισμός τοῦ Χάιντεγκερ εἶναι ἐπίσης ὁρατός στίς σκέψεις του γιά τόν Γιάσπερς καί στή βαθιά ἀγάπη τοῦ τελευταίου γιά τή σύζυγό του, ἡ ὁποία ἦταν Ἑβραία. «Μέ συγκλονίζει τό νά βλέπω αὐτόν τόν ἄνθρωπο, καθαρά Γερμανό, μέ τό πλέον αὐθεντικό ἐνστικτο καί μέ ἀντίληψη τῆς ὑπέρτερης ἀπαίτησης τοῦ πεπρωμένου μας (...) νά παραμένει συνδεδεμένος μέ τή σύζυγό του». Μόνο στήν «πρωτότυπη σχέση της μέ τούς Ἕλληνες», συνεχίζει ὁ Χάιντεγκερ, «ἡ μεταφυσική τοῦ γερμανικοῦ σχεδίου θά μπορέσει νά γίνει ἐνεργός» καί ὁ «Γιάσπερς σκέφτεται σίγουρα περισσότερο ἀπό ὅσο θά ἔπρεπε μέ βάση τήν ἀνθρωπότητα» (19 Μαρτίου 1933). Ἐν ὀλίγοις, ὁ Χάιντεγκερ θά ἤθελε τό Γερμανικό Σχέδιο νά ἀπαρνηθεῖ κάθε σκέψη γιά τήν ἀνθρωπότητα αὐτή καθεαυτή καί νά διακόψει κάθε σχέση μέ τούς Ἑβραίους, γιά νά συνδεθεῖ ἀποκλειστικά μέ μιὰ μυθοποιημένη Ἑλλάδα.

Θά ἀποκαλύψουμε, τέλος, πῶς ὁ Χάιντεγκερ σχολιάζει τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στίς 18 Μαΐου 1940. Ἐνῶ οἱ μηχανοκίνητες δυνάμεις τοῦ Γ΄ Ράιχ ἐφοροῦν στήν Ὁλλανδία, στό Βέλγιο καί στή Γαλλία, ἐπαινεῖ τούς Γερμανούς ἐπειδὴ συνέλαβαν «τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς τεχνικῆς» σέ ἀντίθεση μέ τό 1917 καί δέν διστάζει νά μιλήσει γιά τήν «ἑσωτερική νομιμότητα τῆς ἀνευ ὄρων πρόσδοσης τεχνικῶν ὑποδομῶν καί μέσων στόν πόλεμο». Ἀπέχουμε πολύ ἀπό τά λεγόμενά του μετά τό 1945 περί τῆς πλάνης τῆς πλανητικῆς τεχνικῆς ἡ ὁποία ἐξομοιώνεται μέ τόν μηδενισμό!

Οἱ ἀντισημιτικές καί ρατσιστικές σκέψεις τοῦ Χάιντεγκερ δέν εἶναι χωρῆς ἀντίκτυπο στό ἔργο του. Οἱ φράσεις τοῦ 1916 πού ἀναφέρονται πιο πάνω γιά τόν ἐξεβραϊσμό καί τή γερμανική φυλή ἀποτελοῦν τήν ἀπαρχή γιά ἓνα πρόγραμμα φυλετικῆς κυριαρχίας τό ὁποῖο θά ἐξέθετε στά μαθήματα φιλοσοφίας του περίπου 15 χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Χίτλερ θά βρισκόταν στήν ἐξουσία. Λέει σέ αὐτά ὅτι «πρέπει νά ἐκμεταλλευθεῖ κανεῖς εἰς βάθος τίς θεμελιώδεις δυνατότητες τῆς οὐσίας τῆς πρωτοτύπως γερμανικῆς καταγωγῆς καί νά τίς ὀδηγήσει ὡς τήν κυριαρχία» («Gesamtausgabe»—Ἀπαντα—τ. 36-37, σελ. 89). Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε βαλθεῖ, στά μαθήματά του στό θερινό ἐξάμηνο τοῦ 1927, νά καταστρέψει τήν ἀνθρώπινη ἔννοια τοῦ γένους προτείνοντας νά μεταφράζεται ἡ ἑλληνική λέξη «γένος» μέ τίς γερμανικές λέξεις «καταγωγή, ρίζα» καί μιλώντας πλέον γιά «ρίζες» στόν πληθυντικό. Τήν ἴδια χρονιά δήλωνε στό «Εἶναι καί χρόνος» ὅτι ἡ αὐθεντική ὑπαρξή (Dasein) ἐννοοῦμενη ὡς κοινότητα (Ge-

meinschaft), ὡς λαός, θά πρέπει νά ἐπιλέξει τόν «ἠρωά της» ὥστε νά «καταστῆ ἐλεύθερη γιά τή συνέχιση τῆς μάχης».

Ἀπό τόν χειμῶνα 1929-1930 στό μάθημα μέ τίτλο «Οἱ θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς μεταφυσικῆς», ὅπου ἀπορρίπτει τό «πολιτικό μέρδεμα», ὅπως τό ἀποκαλεῖ, τῆς Γερμανίας τῆς Βαϊμάρης, καί καλεῖ τούς Γερμανούς νά «εἶναι σκληροί», ἔχει ἐγκαταλείψει τό ἐρώτημα «Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος;» γιά τό ἐρώτημα «Ποιοί εἴμαστε;». Τό 1933-1934 διευκρινίζει στά μαθήματά του ὅτι τό «ἐμεῖς», ἡ ἀντωνυμία τοῦ συγκεκριμένου ἐρωτήματος, δέν ὑποδεικνύει ἄλλον παρά τόν γερμανικό λαό, τόν μόνο ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νά ἔχει ἓνα «πεπρωμένο».

Τήν ἴδια περίοδο ἐπέξηγεῖ σέ ἓνα σεμινάριο αὐτό τό ὁποῖο ἀποκαλεῖ «ἡ ὑγεία τοῦ λαοῦ» σέ συνάρτηση μέ τήν «ἐνότητα τοῦ αἵματος καί τῆς καταγωγῆς» καί τή «φυλή».

Ἐπανεξέταση τῶν κειμένων

*Ἄν ἀνατρέξει κανεῖς στό σύνολο τῶν κειμένων πού προαναφέραμε εἶναι ἐξαιρετικά ἀνησυχητικό τό γεγονός ὅτι βλέπουμε τό «Εἶναι καί χρόνος» καί τά δύο μαθήματα τοῦ 1927 καί 1929-1930 νά περιλαμβάνονται γιά πρώτη φορά στό πρόγραμμα τῶν γραπτῶν ἐξετάσεων τῆς agrégation. Ἐπρεπε νά φορτώσουμε τό Γαλλικό Πανεπιστήμιο μέ τέτοιο βάρος; Δέν ἔχει σήμερα ἡ σκέψη καμία ἀνάγκη γιά ἐντελῶς διαφορετικές βάσεις;

Θά ἐπιθυμούσαμε τουλάχιστον αὐτή ἡ κατάσταση νά ἀποτελέσει τήν εὐκαιρία γιά μιὰ εἰς βάθος ἐπανεξέταση τῶν κειμένων τοῦ Χάιντεγκερ. Γιά νά ριχθεῖ ἄπλετο φῶς στίς βαθιές προθέσεις του καί στήν ἐμπλοκή του μέ τόν ναζισμό. Εἶναι ὡστόσο ἀπαραίτητο ὅλοι οἱ ἐρευνητές νά ἔχουν πρόσβαση στό σύνολο τῶν ἀρχείων τῶν διανοουμένων πού ἀναμείχθηκαν μέ τόν χιτλερισμό, ξεκινώντας ἀπό τά ἀρχεῖα Χάιντεγκερ τοῦ Μάρμπαχ καί τά ἀρχεῖα Μπόιμλερ στό Μόναχο.

Ξέρουμε πράγματι, ἀπό μιὰ ἐπιστολή του στήν Ἐλφρίντε, ὅτι ὁ Μπόιμλερ ἐξακολουθοῦσε τό 1943, τή χρονιά πού δημοσίευσε τόν ὕμνο του στόν Ἄλφρεντ Ρόξενμπεργκ, νά ἀλληλογραφεῖ μέ τόν Χάιντεγκερ. Ὡστόσο ἡ ἐπιστολή τοῦ Χάιντεγκερ δέν ἔχει δοθεῖ στή δημοσιότητα.

Ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας εἶχε δώσει τό παράδειγμα αἴροντας, τό 1988, τό ἀπόρρητο τοῦ φακέλου Χάιντεγκερ πού ὑπῆρχε στά ἀρχεῖα τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Γιά τόν λόγο αὐτόν ἀπευθύνουμε ἐπίσης ἐκκλήση στοὺς Γερμανούς καί εὐρωπαϊούς ἠγέτες ὥστε ἐπιτέλους νά ἐξασφαλιστεῖ τό δικαίωμα στήν ἱστορική καί φιλοσοφική ἀλήθεια καί, ἐξήντα χρόνια μετά τό τέλος τοῦ ναζιστικοῦ καθεστώτος, τά ἀρχεῖα αὐτά νά ἀνοίξουν σέ ὅλους τούς ἐρευνητές.

* Ἀναδημοσιεύεται ἀπό *Τό Βῆμα*, 5.2.2006

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ*

Σχόλιο στο «Θέσεις για τή
φιλοσοφία τής ιστορίας»¹
του Βάλτερ Μπένγιαμιν

των Άριστείδη Μπαλτά και Μανόλη Άθανασάκη

Α' μέρος

0.

Οσα ακολουθούν δεν φιλοδοξούν να συστήσουν τίποτε περισσότερο από τήν περίληψη μιᾶς ανάγνωσης ή, ίσως ακριβέστερα, ἕνα ἐκτενές σχόλιο μέ ἀντικείμενο τίς «Θέσεις για τή φιλοσοφία τής ιστορίας» τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν, ἀνάγνωση ἢ σχόλιο πού ἐπιδιώκει νά παραμείνει² κατά τό δυνατόν ἐγγύτερα στό γράμμα τοῦ κειμένου πού ἐπιλαμβάνεται.³ Τό *Über den Begriff der Geschichte* (κατά λέξη: *Γιά τήν ἔννοια τής ιστορίας*) ἀποτελεῖ τή συμπύκνωση μιᾶς ἀντίληψης για τήν ιστορία πού συντάχθηκε μέ τή μορφή θέσεων-ἀφορισμῶν κατά τούς πρώτους μήνες τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ὑπό ἐξαιρετικά ἀντίξοες συνθήκες. Ὁ λιτός χαρακτήρας καί ἡ μεγάλη ἔλλειπτικότητα τοῦ κειμένου ἀντισταθμίζονται ἀπό τήν οξύτητα τής κριτικῆς ματιᾶς καί τό ἐντυπωσιακό εὖρος τῶν θεμάτων καί τῶν θεωρητικῶν προσεγγίσεων μέ τίς ὁποῖες τό ἴδιο καταπιάνεται καί κατορθώνει νά συναρθρώσει.

* Τό παρόν κείμενο θά δημοσιευθεῖ σέ συλλογικό τόμο μέ ἀντικείμενο τό ἔργο τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν πού ἐπιμελεῖται ἡ Ἀγγελική Σπυροπούλου καί θά εἶναι ἀφιερωμένος στή μνήμη τοῦ Κοσμά Ψυχοπαίδη.

1. Ἀκολουθοῦμε, μέ μικρές παραλλαγές, τή μετάφραση τῶν Γιώργου Φαράκλα καί Ἀριστείδη Μπαλτά, *Ὁ Πολίτης*, τ. 43, 1997, σ. 32-39.

2. Ἡ ἐν λόγω ἀνάγνωση ἐπιχειρήθηκε καί ἀναπτύχθηκε σέ σεμινάριο μέ θέμα τήν ιστοριογραφική προσέγγιση τοῦ Μπένγιαμιν πού ἀνέλαβαν ἀπό κοινού οἱ συγγραφεῖς τοῦ παρόντος κατά τό ἔαρινό ἐξάμηνο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2003-2004 στό πλαίσιο τοῦ Διαπανεπιστημιακοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος «Ἱστορία καί Φιλοσοφία τῶν Ἐπιστημῶν καί τῆς Τεχνολογίας» πού ὀργανώνουν σέ συνεργασία τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καί Θεωρίας τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί ὁ Τομέας Ἀνθρωπιστικῶν καί Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν καί Δικαίου τῆς Σχολῆς Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν καί Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ΕΜΠ. Ἐδῶ παρουσιάζεται ἡ ἐπιτομή, τρόπον τινά, αὐτῆς τῆς ἀνάγνωσης καί γι' αὐτό τό παρόν κείμενο δέν παραπέμπει ἀναλυτικά, ὅπως ἴσως θά ὀφείλει, στήν ἐκτενή βιβλιογραφία πού χρησιμοποιήθηκε στό ἐν λόγω σεμινάριο. Ὀφείλουμε ὠστόσο νά σημειώσουμε τό ἐξῆς: κατά τή διάρκεια τοῦ σεμιναρίου δέν εἶχαμε στή διάθεσή μας τό ἐξαιρετικό βιβλίο τοῦ Michael Löwy, *Walter Benjamin, Προμήνυμα κινδύνου: μιᾶ ἀνάγνωση τῶν θέσεων «για τή φιλοσοφία τής ιστορίας» τοῦ Walter Benjamin*, Πλέθρον, Ἀθήνα 2004. Ἐκ τῶν ὑστέρων, μποροῦμε νά ποῦμε σήμερα πῶς ἡ γραμμῆ ἐρμηνείας πού συγκροτεῖ ὁ Löwy (ὅσο τήν καταλάβαμε, γιατί ἡ κάκιση μετάφραση κάνει ὅ,τι μπορεῖ για νά τήν ἀποκρύψει) ἐν πολλοῖς συγκλίνει μέ αὐτήν πού παρουσιάζουμε ἐδῶ.

Καθώς ο συνδυασμός της άποσπασματικότητας και της κριτικής σφοδρότητας που χαρακτηρίζουν ύπολογικά τό κείμενο αφήνουν άνοιχτό τό πεδίο σέ διάφορες έρμηνευτικές γραμμές, όφείλουμε εισαγωγικά νά προσδιορίσουμε τόν άξονα κατά τόν όποιο έκτυλίσσεται ή δική μας προσέγγιση. Άφορμή, λοιπόν, τής ανάγνωσης που έπιχειρούμε έδώ άποτελεί τό γεγονός ότι στις «Θέσεις» εμφανίζεται, και μάλιστα μέ μεγάλη συχνότητα, ή φυσιογνωμία του «ίστορικού ύλιστή» υπό δύο διακριτές έκδοχές του όρου -έκείνη του μελετητή τής ιστορίας, δηλαδή του ιστορικού ή ιστοριογράφου, και εκείνη του πολιτικά δρώντος έπαναστάτη- χωρίς νά άποσαφηνίζονται ρητά, τουλάχιστον όσο θά έπιθυμούσαμε, οι σχέσεις ανάμεσά τους. Ή σχετική προσπάθεια άποσαφήνισης οδηγεί, όπως θά δούμε, σέ μία έξαιρετικά ένδιαφέρουσα άντιστροφή τών καθιερωμένων άντιλήψεων για τίς σχέσεις ανάμεσα στην καθυτό ιστορία, στην έπιστημονικά προσανατολισμένη ιστοριογραφία και στην πολιτική πρακτική.

1.

Γιά νά μπορέσει νά έκτιμηθεί ή «κοπερνίκεια άντιστροφή»³ που προτείνει ο Μπένγιαμιν, όφείλουμε νά προσδιορίσουμε ποιά θεωρούμε πώς είναι ή καθιερωμένη άντίληψη για τίς σχέσεις ιστορίας, ιστοριογραφίας και πολιτικής πρακτικής.

Ή σχέση αυτή είναι, ισχυριζόμαστε, περίπου ή έξης: πρώτα απ' όλα, άντικείμενο τής ιστοριογραφίας είναι τό παρελθόν τών κοινωνιών, δηλαδή ή τελεσθείσα ιστορία τους. «Ύλη» τής είναι συμβάντα, γεγονότα, σχέσεις, ιδέες, νοοτροπίες, μηχανισμοί, κανονικότητες, και στόχος τής ή γνώση του παρελθόντος, όπως αυτή μπορεί νά προκύψει από τήν ανάδειξη και τήν έλλογη άνασυγκρότηση τών στοιχείων αυτών. Ή έν λόγω μελέτη θεωρείται έπιστημονικά προσανατολισμένη, όταν έπιδιώκει, και τουλάχιστον έν μέρει φέρεται νά έπιτυγχάνει, νά διακρίνει και νά άποκαταστήσει τά έπιμέρους άντικείμενά τής έτσι όπως ακριβώς ήταν. Αύτός είναι ο καταστατικός στόχος τής.⁴ Για νά τόν έπιτύχει, αυτή όφείλει νά στηρίζεται σέ άδιάσειστα κατά τό δυνατόν τεκμήρια, νά διαβάξει τίς πηγές και τά μνημεία του παρελθόντος χωρίς νά εισάγει στοιχεία του παρόντος, νά προστατεύεται έπαρκώς από τούς άναχρονισμούς που διαρκώς τήν άπειλούν, νά παραμένει ούδέτερη άπέναντι στις ιδεολογικές συγκρούσεις που ένδεχομένως μαίνονται γύρω τής κ.ο.κ. Έπιστρατεύει δέ τέτοιες μεθόδους, γιατί μόνον έτσι μπορεί νά έπιτύχει τόν έν λόγω καταστατικό στόχο, δηλαδή τή διά του λόγου άναβίωση του παρελθόντος, έτσι όπως ακριβώς ήταν ή συνέβη, χωρίς παραπλανητικές προσμεϊξεις που προέρχονται από τό παρόν του ιστοριογράφου.

Μέ αυτά δεδομένα, ή σχέση ιστοριογραφίας και πολιτικής πρακτικής αναφέρεται σέ όρια και δυνατότη-

τες. Καθώς ή πολιτική πρακτική έχει ως άντικείμενο τήν άλλαγή -ή τήν άποφυγή τής άλλαγής- τής τρέχουσας κατάστασης, δηλαδή του παρόντος τής έκάστοτε συγκυρίας, και καθώς τό παρόν αυτό προέκυψε αίτιακά από τό παρελθόν, ή γνώση του παρελθόντος, όπως τήν άποκαθιστά ή έπιστημονικά προσανατολισμένη ιστοριογραφία, μπορεί νά άποκαλύψει τόσο τό φάσμα δυνατότητων που παρέχονται στην πολιτική πρακτική όσο και τό φάσμα τών όρίων όπου αυτές οι δυνατότητες προσκρούουν, δηλαδή, μέ μία λέξη, τό φάσμα του έφικτου έντός του όποιου μπορεί νά κινηθεί ή τελευταία προκειμένου νά έπιτύχει τούς δικούς τής στόχους. Έπεται πώς τό συντελεσμένο παρελθόν θέτει άξεπέραστους φραγμούς στην πολιτική πρακτική: αυτή δέν μπορεί νά υπερβεί τίς δυνατότητες που παρέχει ή έποχή τής, όπως αυτή προσδιορίστηκε από τό συντελεσμένο, ακριβώς, παρελθόν. Από τήν άλλη μεριά όμως, αφού ή έπαρκής γνώση του έκάστοτε έφικτου δέν μπορεί παρά νά καθιστά τήν πολιτική πρακτική άποτελεσματικότερη, ή έπιστημονικά προσανατολισμένη ιστοριογραφία τής είναι πολύτιμη. Μέ μία λέξη, ή σχέση ιστοριογραφίας και πολιτικής πρακτικής έκλαμβάνεται ως μονότροπη (ή ιστοριογραφία προσδιορίζει μέ τόν τρόπο τής τήν πολιτική πρακτική αλλά όχι άντιστροφή) και κατ' ουσίαν έξωτερική.

2.

Ο Μπένγιαμιν χαρακτηρίζει όλη αυτήν τήν άντίληψη θετικιστική ή ιστορικιστική και διαφωνεί βίαια μαζί τής. Κι αυτό για πολλούς λόγους.

Κατ' αρχάς, ο ιστορικός χρόνος δέν συνιστά ένα άδρανές δοχείο, όπως ύπονοεί ο ιστορικισμός, δηλαδή ένα άμορφο κενό που άπλως γεμίζει μέ μία αίτιακά συνδεδεμένη «άλληλουχία τών συμβάντων σάν κόμπους σέ κομποσχοίνι» (Θέση Α). Ή σχέση μεταξύ συμβάντων είναι πολύ πιο πολύπλοκη, γιατί τό κατά πόσον ένα συμβάν θά άναδειχθεί σέ αυθεντικά ιστορικό γεγονός έξαρτάται κατά τρόπους άναπάντεχους από τό μέλλον, από τήν ύλη τής μετέπειτα ιστορίας. Μέ τά λόγια του ίδιου του Μπένγιαμιν, ένα γεγονός «γίνεται ιστορικό «μετά θάνατον», έξαιτίας συμβάντων που μπορεί νά άπέχουν χιλιάδες χρόνια από έκείνο» (Θέση Α). Για παράδειγμα, πρέπει νά είναι προφανές ότι

3. *Passagen-Werk* στο Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1982, τ. V, Καταχώρηση Κ 1,2 (V, σ. 490).

4. Άσκώντας ακριβώς κριτική σέ αυτήν τήν άντίληψη, ο Μπένγιαμιν τή συνοψίζει ως έξης: «Τό παρελθόν [είναι τό] σταθερό σημείο» και ή καθιερωμένη άντίληψη τής ιστοριογραφίας «έπιχειρεί νά οδηγήσει τή γνώση σ' αυτό τό στέρεο έδαφος». *Passagen-Werk*, ό.π.

έκεινα πού πιστεύαμε γιά τά αίτια τῆς Ρωσικῆς Ἐπανάστασης καί γιά ἐκεῖνα τῶν μετέπειτα ἐξελίξεων στή Σοβιετική Ἐνωση ἀλλάζουν ριζικά μετά τήν κατάρρευση τῆς τελευταίας. Γιά νά ἐξηγήσουμε ἱστορικά αὐτό τό μείζον καί ἐντελῶς ἀπροσδόκητο συμβάν, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά κινηθοῦμε ἀναδρομικά, ὥστε νά ἐντοπίσουμε καί νά ἀναδείξουμε γεγονότα, μηχανισμούς, συμβάντα, ιδέες, νοοτροπίες πού εἶχαν περιπέσει στήν ἱστορική ἀφάνεια μετά τό 1917 καί μέχρι τό 1989. Μέ αὐτήν τήν ἔννοια, ἀφοῦ μπορεῖ νά ἐξαρτᾶται ἀπό μελλοντικά συμβάντα, τό παρελθόν δέν διαθέτει δικά του σταθερά χαρακτηριστικά, ἐνῶ ταυτόχρονα δέν μποροῦμε ποτέ νά προεξοφλοῦμε ὅτι κάποιον γεγονός τοῦ παρελθόντος, ὅσοδῆποτε μικρῆς ἐμβέλειας, ἔχει χαθεῖ ὀριστικά.⁵

Δεύτερον, ὁ ἱστορικός χρόνος δέν συνιστᾶ τό συνεχές πού παριστάνει ἡ εἰκόνα μέ τούς κόμπους στό κομποσχοῖνι. Δέν εἶναι ὁμογενής, δέν γεμίζει ἀπό τά δεδομένα πού ἀθροίζει ἐκεῖ ὁ ἱστορισμός. Αὐτός διαρρηγνύεται βίαια ἀπό τίς τομές πού ἐπιφέρουν οἱ μεγάλες ἐξεγέρσεις τῶν καταπιεσμένων, ἀπό τίς ἐπαναστάσεις πού τόν ἀκίνητοποιοῦν πρὸς στιγμὴν ἐπιβάλλοντάς του ταυτόχρονα τό δικό τους καθεστῶς χρονικότητας, τό δικό τους ἡμερολόγιο (Θέση 15). Ὅ,τι παρουσιάζεται ὡς ἱστορικό συνεχές δέν ἀποτελεῖ παρά τό ἀποτέλεσμα μιᾶς συστηματικῆς προσπάθειας συγκάλυψης κάθε τέτοιας ἀσυνέχειας.⁶

Τρίτον, τό παρελθόν δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀναβιώσει ἔτσι ὅπως ἀκριβῶς ἦταν, γιατί κάθε προσπάθεια τέτοιας ἀναβίωσης φέρει ἀναπόφευκτα τή σφραγίδα τῆς σκοπιᾶς ὑπὸ τήν ὁποία ἀναλαμβάνεται, καί ἄρα τοῦ ἀντίστοιχου παρόντος τοῦ ἱστοριογράφου, καί ἐξαρτᾶται ἀναπόδραστα ἀπό τά συναφῆ συμφέροντα, ἰδιοτελή μελήματα, ἰδεολογήματα καί ἰδεοληψίες. Κανένα τεκμήριο, καμιά ἱστορική πηγὴ, κανένα γεγονός ἢ συμβάν δέν μπορεῖ νά ἐπιλεγεῖ γιά μελέτη καί νά διαδαστεῖ οὐδέτερα καί ἀμεροδληπτα. Καθὼς ἀκόμη καί τά ἀδιαμφισβήτητα μεγάλα μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, δηλαδή οἱ πολιτιστικοὶ θησαυροί, δέν «ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους μόνο στὸν κόπο τῶν μεγαλοφυϊῶν πού τοὺς δημιούργησαν ἀλλὰ καί στὸν ἀνώνυμο μόχθο τῶν συγχρόνων τους» (Θέση 7), ἡ ἱστορική ἀνάγνωση καί ἀποτίμησή τους δέν μπορεῖ νά εἶναι μονοσήμαντη, κατὰ τὸν τρόπο τοῦ ἱστορισμοῦ πού κατ' οὐσίαν ἀδιαφορεῖ γιά τό ὅτι δέν ὑπάρχει μνημεῖο πολιτισμοῦ «πού νά μὴ συνιστᾶ ταυτόχρονα μνημεῖο βαρβαρότητας» (Θέση 7). Οὐδετερότητα καί ἀμεροληψία, τά λάβαρα κάθε θετικισμοῦ, κατὰ συνέπεια δέν ὑφίστανται, καί ἡ ἐπίκλησή τους ἀπὸ τὸν ἱστορισμό συνιστᾶ ὑποκρισία.

Ἡ κριτικὴ τοῦ Μπένγιαμιν στὸν θετικισμό καί στὸν ἱστορισμό δέν διατυπώνεται ὡς ἀπλή μεθοδολογικὴ ἀντίρρηση στήν καθιερωμένη ἀντίληψη γιά τήν ἱστοριογραφία. Καθὼς ἐπιδίωξη τῆς κριτικῆς του εἶναι ἡ πλήρης πολιτικὴ καί ἰδεολογικὴ ἀνατροπὴ ἱστορισμοῦ καί θετικισμοῦ, ἡ ἐν λόγῳ κριτικὴ ἐπικεντρώνε-

ται στὰ βάθρα πού τοὺς ἐδραιώνουν φιλοσοφικά. Καί αὐτὰ τά βάθρα εἶναι δύο. Πρῶτον, ἡ ἀντίληψη γιά τὸν ἱστορικό χρόνο πού ὑποβαστάζει τήν ὅλη ἱστορικιστικὴ προσέγγιση καί, δεύτερον, ἡ ἀμεροληψία πού τόσο ὁ θετικισμός ὅσο καί ὁ ἱστορικισμός ἐπικαλοῦνται ὡς καταστατικὴ τους ἀρχή.

3.

Ἐνάντια στὸν ἱστορικισμό καί τὸν θετικισμό, ὁ Μπένγιαμιν υἱοθετεῖ τήν προσέγγιση τοῦ Μάρξ στήν ἱστοριογραφία, δηλαδή τὸν «ἱστορικό ὕλισμό» –ἢ «ὕλιστικὴ ἱστοριογραφία», ὅπως ἐπίσης ἀποκαλεῖ τήν ἐν λό-

5. Γιά ἓναν διάλογο μεταξὺ Μπένγιαμιν καί Χορκχάιμερ περὶ τοῦ μὴ τετελεσμένου στήν ἱστορία, βλ. τήν καταχώρησι Ν 8, 1, στὸ *Passagen-Werk*, ὅ.π., σ. 588-589.

6. Ἡ καθιερωμένη ἀντίληψη γιά τήν ἱστορία «...προσπαθεῖ νά καλύψει τίς ἐπαναστατικὲς στιγμὲς τῆς ἱστορικῆς διαδοχῆς. Αὐτό πού ἐπιζητᾶ κυρίως εἶναι ἡ κατασκευὴ ἐνός συνεχοῦς. Ἀποδίδει σημασία μόνο σέ κείνα τά στοιχεῖα ἐνός ἔργου πού ἔχουν ἤδη συμμετάσχει στίς μεταγενέστερες ἐπιδράσεις τοῦ ἴδιου. Παραβλέπει τά σημεῖα ὅπου ἡ παράδοση διαρρηγνύεται, τά ἀπόκρημα βράχια καί τίς κορυφές πού προσφέρουν στήριγμα σέ ὅποιον θέλει νά προχωρήσει παραπέρα». *Passagen-Werk*, ὅ.π., Καταχώρησι Ν 9α, 5, σ. 592.

7. Ὁ μαρξισμός δέν συμπεριλαμβανόταν στή θεωρητικὴ σκευὴ τοῦ Μπένγιαμιν μέχρι τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1920. Πρὶν ἀκόμη μελετῆσει τό *Κεφάλαιο*, «ἦταν ἐξοικειωμένος μέ τό φρετιισμό τοῦ ἐμπορεύματος μόνο στήν ἐκδοχὴ τοῦ Λούκατς» ὅπως καί ἀρκετοὶ ἄλλοι ἀριστεροὶ διανοούμενοι τῆς γενιᾶς του, ὁ Μπένγιαμιν ὀφείλε σέ μεγάλο βαθμό τῆ μαρξιστικῆ του ὀπτικῆ στό κεφάλαιο περὶ πραγματοποίησης πού περιέχεται στὸ *Ἱστορία καί ταξικὴ συνείδηση* τοῦ Λούκατς». Βλ. Rolf Tiedemann, «Einleitung des Herausgebers», στὸ Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, ὅ.π., τ. V, σ. 26. Ὁ Τίντεμαν εἰκάζει ὅτι ἡ διαδικασία σύγκλισης τῆς θεολογίας καί τοῦ κομμουνισμοῦ στή σκέψη τοῦ Μπένγιαμιν ἐπιταχύνθηκε στὰ τέλη τῆς δεκαετίας αὐτῆς ἀπὸ τίς προτροπές τοῦ Χορκχάιμερ καί τοῦ Ἀντόρνο –κατὰ τίς ἱστορικὲς συναντήσεις τους τό φθινόπωρο τοῦ 1929– νά λάβει ὑπόψη του τήν ἀνάλυση τοῦ Μάρξ γιά τό κεφάλαιο στή συγγραφὴ τοῦ *Passagen-Werk*. «Εἶναι πολὺ πιθανό ὁ Μπένγιαμιν, ὁ ὁποῖος τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη δέν εἶχε διαβάσει σχεδόν τίποτε ἀπὸ τὸν Μάρξ, νά ἐπηρεάστηκε ἀπὸ μιὰ τέτοια προτροπὴ» (ὅ.π.). Μετά ἀπὸ αὐτό τό σημεῖο, ὁ Μπένγιαμιν ἐπιδόθηκε σέ μιὰ συστηματικὴ καί ἐπίπονη διαδικασίαν ἐκ νέου διατύπωσης τῶν παλαιότερων ἰδεῶν του, μεταφυσικῆς κυρίως προέλευσης, προκειμένου νά τίς καταστήσει συμβατές μέ τῆ μαρξιστικὴ συστηματοποίηση. Μετά ἀπὸ μιὰ δεκαετία, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τήν προσήλωσή του στὸν μαρξισμό, φαίνεται νά κατασταλάξει τό 1940 μέ τίς «Θέσεις» σέ μιὰ ἰδιόμορφη σύντηξη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καί τοῦ ἰουδαϊκοῦ μεσσιανισμοῦ.

γω προσέγγιση. Καί τήν υίοθετεῖ προφανῶς κατά τόν ιδιαίτερο τρόπο μέ τόν ὅποιο ὁ ἴδιος τήν ἐρμηνεύει.⁷ Σέ τί συνίσταται τώρα αὐτή ἡ ἐρμηνεία; Τί εἶναι ὁ ιστορικός ὑλισμός γιά τόν Μπένγιαμιν;

Κατ' ἀρχήν ὁ ἴδιος δέχεται χωρίς καμιά ἐπιφύλαξη ἢ σχόλιο τή θεμελιώδη θέση τοῦ Μάρξ ὅτι ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν εἶναι ἡ ἱστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων, πάλης πού εἰσχωρεῖ παντοῦ καί προσδιορίζει ἡ χρωματίζει τά πάντα χωρίς νά ἀφήνει τίποτε στό ἀπυρόβλητο. Πρόκειται γιά μιᾶ θέση πού ἀποποιεῖται εὐθύς ἐξαρχῆς τήν ὑποκριτική ἀμεροληψία τοῦ θετικισμοῦ, ἀφοῦ ἀποκλείει ἀπό μόνη της τή δυνατότητα νά ἐκφέρεται ἀπό ἕνα οὐδέτερο σημεῖο πού κείται ἔξω ἢ ὑπεράνω ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες τάξεις. Ἀφοῦ ἡ ταξική πάλη εἰσχωρεῖ παντοῦ, τέτοιο οὐδέτερο σημεῖο δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Ἀντίθετα, ἀκολουθώντας ἐν προκειμένῳ τόν Μάρξ, ὁ Μπένγιαμιν διατυπώνει ρητά καί ἀπερίφραστα τή θέση αὐτή ἀπό τή σκοπιὰ τῆς ἐκάστοτε «ἀγωνιζόμενης, καταπιεσμένης τάξης» (Θέση 12), ὁμολογώντας ἔτσι ὅτι ὁ ἴδιος μεροληπτεῖ ἀνευδοίαστα.

Μέ αὐτήν τήν ἀφετηρία καί μέ τήν ἴδια μεροληπτική στόχευση, ὁ Μπένγιαμιν προχωρεῖ ἕνα ρηξικέλευθο βήμα παραπέρα: φορέας τῆς «ἱστορικής γνώσης» δέν εἶναι ἕνας ἢ πολλοί ἄνθρωποι ἀλλά «ἡ ἴδια ἡ ἀγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη» (Θέση 12, ὑπογραμμίζουμε ἐμεῖς).⁸ Κατά συνέπεια, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά παραγάγει καθαυτό γνώση, ὁ ρόλος τοῦ ιστοριογράφου πού ἐντάσσει τή δουλειά του στήν ἴδια κατεύθυνση ὑποβιβάζεται καί σχετικοποιεῖται: ἔργο του εἶναι ἀπλῶς νά ἀναδείξει καί ἐνδεχομένως νά συστηματοποιήσει, κατά τόν τρόπο πού ἀντιστοιχεῖ στίς φιλοσοφικές προκειμένες τῆς κατεύθυνσης πού ὑπηρετεῖ, τήν ἱστορική γνώση πού ἔτσι ἢ ἀλλιῶς προϋπάρχει αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Βεβαίως, στό κείμενο πού σχολιάζουμε ἐδῶ, ὁ Μπένγιαμιν δέν καταπιάνεται μέ ἕνα τέτοιο ιστοριογραφικό ἔργο –τό ὅποιο ἀφήνει γιά ἄλλα γραπτά του καί ιδιαίτερα τό *Passagen-Werk* καί τίς μελέτες γιά τόν Μπωντλαίρ (Charles Baudelaire)–, ἀλλά μέ τήν ἐρμηνεία καί ἐπεξεργασία τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑπόβαθρου πού μπορεῖ νά στηρίξει τήν ἐν λόγω μεροληπτική κατεύθυνση: τό κείμενο συνίσταται σέ θέσεις γιά τή φιλοσοφία, ἀκριβῶς, τῆς ἱστορίας.

Προχωρεῖ δέ ὁ ἴδιος σέ ἕνα τέτοιο ἔργο ὄχι μόνο γιατί θεωρεῖ ὅτι τό ἀντίπαλο φιλοσοφικό ὑπόβαθρο εἶναι γνωσιοθεωρητικά σαθρό, ἀλλά καί γιατί ἀντιλήψεις καί ἰδεολογήματα πού ἀνάγονται σέ ἐκεῖνο ἔχουν εἰσχωρήσει καί τείνουν νά κυριαρχήσουν, τήν ἐποχή πού γράφει ὁ ἴδιος τίς «Θέσεις», ἀκόμη καί στό ἐσωτερικό τῆς «ἀγωνιζόμενης, καταπιεσμένης τάξης». Τά ἰδεολογήματα αὐτά στομώνουν τόν ἀντίστοιχο ἀγῶνα, γιατί διαστρέφουν καί παραποιοῦν τό πνεῦμα του. Ὁ ἴδιος διακρίνει δύο βασικά τέτοια ἰδεολογήματα πού συνδέονται καί τά δύο μέ τήν ἀντίληψη περί ἱστορικοῦ χρόνου. Τό ἕνα ἔχει νά κάνει μέ τήν ἰδέα τῆς

προόδου καί τό ἄλλο μέ τή «φορά» πρὸς τήν ὅποια προσβλέπει ὁ ἀγῶνας τῆς ἐκάστοτε καταπιεσμένης τάξης καί, κατά συνέπεια, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ταυτίζεται μέ τήν πάλη τῶν τάξεων, μέ τή «φορά» πού ἀκολουθεῖ ἡ καθαυτό ἱστορία.

4.

Κατά τήν κατάστροφη τοῦ γενικοῦ σχεδίου τοῦ *Passagen-Werk*, ὁ Μπένγιαμιν εἶχε ἀποδώσει ιδιαίτερη ἔμφαση στή διερεύνηση τῆς διαδικασίας μέ τήν ὅποια τό διαφωτιστικό αἶτημα τῆς προόδου μετατράπηκε, κατά τήν διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, σέ βεβαιότητα γιά τό ἀναπότρεπτό της, δηλαδή σέ ἀκλόνητη ἐμπιστοσύνη στό ἀναπόφραστο τῆς διαρκοῦς βελτίωσης τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν,⁹ ἐπιφέροντας σημαντικά πολιτικά ἀποτελέσματα. Ἔτσι, ἡ ἀκριτῆ ἀποδοχή τοῦ ἰδεολογῆ-

8. Τό βήμα αὐτό δέν εἶναι ἀυθαίρετο, ἀλλά θεμελιώνεται στήν ἐπιστημολογία τῆς ἱστορίας πού ἐπεξεργάζεται ὁ Μπένγιαμιν. Κατά τή συστηματοποίηση αὐτή, ἡ γνώση ἀναδύεται πάντα μέ τή μορφή εἰκόνας ἐνῶ ταυτόχρονα «ἡ ἀληθινή εἰκόνα τοῦ παρελθόντος εἶναι φευγαλέα. Τό παρελθόν μπορεῖ νά συλληφθεῖ μόνον ὡς μία εἰκόνα ἡ ὅποια, τή στιγμή ἀκριβῶς πού μπορεῖ νά ἀναγνωρισθεῖ, πετιέται ἀστραπιαία γιά νά μὴ ξανάρθει» (Θέση 5). Ὁ μηχανισμός ἀνάδυσης αὐτῶν τῶν εἰκόνων, πού ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ «διαλεκτικές», δέν ὑπόκειται σέ κανέναν ἔλεγχο καί δέν ὑπακούει σέ καμιά πρόθεση. Μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου: «τό σημεῖο στό ὅποιο ἐκρήγνυται ἡ ἀλήθεια ... εἶναι ὁ θάνατος τῆς intention» *Passagen-Werk*, Ν. 3,1 (V, σ. 578). Ὅμως «ἡ εἰκόνα πού εἶναι ἀναγνώσιμη, δηλαδή, ἡ εἰκόνα στό Τῶμα τῆς ἀναγνωρισιμότητάς της, φέρεται ἐντονα τό ἀποτύπωμα τῆς κρίσιμης στιγμῆς τοῦ κινδύνου, στιγμῆς στήν ὅποια θεμελιώνεται κάθε ἀνάγνωση» (ὁ.π.). Κατά συνέπεια, εἶναι ἡ «ἀγωνιζόμενη καταπιεσμένη τάξη» ἐκεῖνη πού ἀποτελεῖ τό προνομιακό ὑποκείμενο πού συλλαμβάνει τίς διαλεκτικές εἰκόνες, δηλαδή τίς εἰκόνες πού περικλείουν τήν αὐθεντική γνώση τοῦ παρελθόντος, γιατί αὐτή εἶναι κατ' ἐξοχήν τό ὑποκείμενο πού ἀναλαμβάνει τόν ταξικό ἀγῶνα συνιστώντας ἔτσι τελικά τό ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας.

9. Ἡ δεομίδα [*Konvolut*] Ν τοῦ *Passagen-Werk*, μέ τίτλο «Ἐπιστημολογία, θεωρία τῆς προόδου», ἀπαρτιζόταν ἀπό τό ὑλικό (παραθέματα, ἀφορισμούς, σχόλια) βάσει τοῦ ὁποίου θά θεμελιωνόταν θεωρητικά ἡ ιστοριογραφική προσέγγιση τοῦ Μπένγιαμιν στόν 19ο αἰώνα, πράγμα πού ἀποτελοῦσε καί τό ἀντικείμενο τοῦ *Passagen-Werk* ἢ *Εργασίας τῶν Στοῶν*. Πολλές ἀπό τίς καταχωρήσεις τῆς δεομίδας αὐτῆς βρῆκαν τήν τελική τους θέση στίς «Θέσεις», εἴτε ἀπαράλλαχτες εἴτε μέ ἐλαφρῶς διαφορετικές διατυπώσεις. Τό γεγονός ὅτι ἡ ἰχνηλασία τοῦ πῶς ἐξελίχθηκε ἡ ἰδέα τῆς προόδου συστεγαζόταν στήν ἴδια δεομίδα τοῦ *Passagen-Werk* μέ τίς καθαυτό θεωρητικές ἀναζητήσεις τοῦ Μπένγιαμιν, πιστοποιεῖ ἀπό μόνο του τή σημασία πού ἀπέδιδε ὁ Μπένγιαμιν στήν ἰδέα αὐτή.

ματος αὐτοῦ, πού προβάλλεται πλέον ἀπό παντοῦ, ὄχι ἄπλως ὡς «ρυθμιστικό ἰδεῶδες» (Θέση 11), ἀλλά καί ὡς ἡ προοπτική μιᾶς οἰονεῖ αὐτόματης ἐξελικτικῆς διαδικασίας πού δέν μπορεῖ νά ἀνακοπεῖ, ἔχει «διαφθεῖρει» εἰς βάθος «τῆ γερμανική ἐργατική τάξη» (Θέση 11), δηλαδή τῆ σύγχρονη τοῦ Μπένγιαμιν «ἀγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη», καί ἔχει ὑπονομεύσει σοβαρά τόν ἀγώνα της, ὑποτάσσοντάς τον στήν ψευδαίσθηση ὅτι ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη θά ὀδηγήσει ἀπό μόνη της στή μελλούμενη ἐλευθερία. Ταυτόχρονα, καθῶς ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη συνδέεται εὐθέως μέ τήν αὐξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ἡ ἴδια ἡ ἐργασία παρουσιάζεται κατὰ τό ἴδιο ἰδεολόγημα ὡς ἡ μοναδική πηγή κοινωνικοῦ πλούτου.

Στήν ἴδια Θέση 11, ὁ Μπένγιαμιν ἀναφέρεται ρητᾶ στήν κριτική πού ἄσκησε συναφῶς ὁ Μάρξ στό Πρόγραμμα τῆς Γκότα. Ἐκεῖ ὁ τελευταῖος ἀφ' ἐνός τονίζει ὅτι παρόμοιες ἀντιλήψεις «... προβάλλονταν ἀνεκαθεν ἀπό τοῦς ὑτέρμαχους τοῦ ὑπάρχοντος κοινωνικοῦ καθεστώτος σέ κάθε ἐποχή»¹⁰ ἐνῶ στή θέση τοῦ Προγράμματος ὅτι «ἡ ἐργασία εἶναι ἡ πηγή κάθε πλούτου καί κάθε πολιτισμοῦ», ὁ ἴδιος ἀντιτείνει ὅτι αὐτή, πρῶτον, ἀποκρύπτει τήν ἀπαραίτητη συνεισφορά τῆς φύσης ὡς «πηγῆς ἀξιών χρήσης», δηλαδή πρῶτων ὑλῶν καί ἐργαλείων καί, δεύτερον, διαγράφει πλήρως ἀπό τό ὀπτικό της πεδίο τίς σχέσεις ἰδιοκτησίας πού προϋποτίθενται ἀναγκαῖα προκειμένου ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία νά καταστεί, ἀκριδῶς, πηγή ἀξιών χρήσης. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ παραγωγικές δυνάμεις περιορίζονται ἀποκλειστικά στήν ἀνθρώπινη ἐργασία ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποσιωποῦνται πλήρως οἱ παραγωγικές σχέσεις.

Ὁ Μπένγιαμιν, ὑπερθεματίζοντας, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτή, ὄχι μόνον ἀγνοεῖ τή φύση καί τίς καταστροφές πού ἡ ἀνεξέλεγκτη ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας ἐπιφέρει ἐκεῖ —οἱ μεταγενέστερες ἐξελίξεις ἐπιδεδαιώσαν πλήρως, ὅπως γνωρίζουμε, αὐτήν τήν πρῶτη «οἰκολογική» θέση—, ἀλλά καί τό γεγονός ὅτι ὅσο ἡ ἐργατική τάξη δέν ἔχει πρόσβαση στά προϊόντα τῆς δικῆς της δουλειᾶς, ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη τήν ἀποξενώνει ὅλο καί περισσότερο ἀπό τόν πλοῦτο πού παράγει ἡ ἴδια καί τήν ὑποτάσσει βαθύτερα στόν κυρίαρχο. Γιά τόν Μπένγιαμιν, αὐτό πού ὀνομάζεται πρόοδος ὄχι μόνον δέν ὀδηγεῖ στήν κοινωνική ἀπελευθέρωση, ἀλλά δημιουργεῖ ὅλο καί μεγαλύτερες κοινωνικές καταστροφές —ἡ ἀνθρωπότητα ἐμελλε νά γνωρίσει πολλές, ἀπό τίς τεχνολογικές καινοτομίες τοῦ Ἄουσοιτς καί τῆ βόμβα στή Χιροσίμα μέχρι τά μεταλλαγμένα καί τῆ γενικευμένη πείνα στόν λεγόμενο τρίτο κόσμο— σωρεύοντας «ἐρείπια ἐπί ἐρειπίων» (Θέση 9).¹¹ Ἐχοντας τά μάτια σταθερά προσηλωμένα στό παρελθόν, ὁ «ἄγγελος τῆς ἱστορίας» βλέπει μέ φρίκη τόν διαρκῶς ὀγκούμενο σορό αὐτῶν τῶν ἐρειπίων ἐνόσω «σπρώχνεται ἀσυγκράτητα πρὸς τό μέλλον ἀπό τήν καταγίδα πού ὀνομάζουμε πρόοδο» (Θέση 9).

5.

Συναρτημένη μέ τήν ἰδέα τῆς προόδου εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ «ἀγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη» ὀφείλει νά ἀφήσει πίσω της τό παρελθόν καί νά ἀτενίσει αἰσιόδοξα τό μέλλον, δηλαδή τήν εἰδυλλιακή ἐκείνη ἐποχή ὅπου ἡ τεχνολογική πρόοδος καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας θά ἔχει ὀδηγήσει στήν ἀπελευθέρωση, ἂν ὄχι τῶν παιδιῶν της, τουλάχιστον τῶν ἐγγονῶν της. Γιά τόν Μπένγιαμιν ὅμως, ὁ «ἄγγελος τῆς ἱστορίας», δηλαδή ἐκεῖνος πού ἀγγέλλει τήν ἱστορική γνώση, εἶναι στραμμένος πρὸς τό παρελθόν, καί ὄχι μόνο γιατί αὐτή εἶναι ὑποχρεωτικά ἡ σκοπιά κάθε ἱστοριογράφου. Ἀφοῦ «φορέας τῆς ἱστορικής γνώσης εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀγωνιζόμενη καταπιεσμένη τάξη», εἶναι ἡ ἴδια ἡ τάξη αὐτή πού, ἐνόσω διεξάγει καί γιά νά διεξαγάγει τόν ἀγώνα της, στρέφεται πρὸς τό παρελθόν. Ἔτσι ἡ ἄλλω, αὐτή εἶναι ἡ μόνη δυνατότητα πού ἔχει, ἀφοῦ τό μέλλον εἶναι ἕνα ἄμορφο κενό ἐνῶ τό παρελθόν κατὰφορτο ἀπό γεγονότα. Ὡστόσο, ἀφοῦ ἡ ἱστορία τοῦ παρελθόντος εἶναι ἡ ἱστορία τῆς δικῆς της πάλης, τό παρελθόν αὐτό εἶναι δική της περιουσία. Ἔπεται πῶς μόνον ἀπό ἐκεῖ μπορεῖ νά ἀντλήσει ἡ ἴδια τή δύναμή της καί τά ὄπλα της. Τά ὄπλα αὐτά εἶναι «ἡ πίστη, τό θάρρος, τό χιούμορ, ἡ πανουργία, ἡ προσήλωση» (Θέση 4), ὄπλα πού μποροῦν νά συμπυκνωθοῦν στό «μίσος» ἐναντία στήν καταπίεση καί στό «πνεῦμα αὐτοθυσίας» πού τῆ διακρίνει (Θέση 12). Αὐτά ὅμως τά

10. Marx-Engels, *Critique des programmes de Gotha et d'Erfturt*, Editions Sociales, Παρίσι 1966, σ. 24-25. Τό ἔμβλημα τοῦ Ἄουσοιτς, «Ἡ ἐργασία ἀπελευθερώνει», δείχνει τήν προφητική διάσταση τῆς διατύπωσης τοῦ Μάρξ.

11. Ὀφείλουμε νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ τεχνολογικές ἐξελίξεις δέν ἀποτελοῦν μονοσήμαντα πηγή δεινῶν γιά τόν Μπένγιαμιν. Στό δοκίμιο τοῦ 1936 «Τό ἔργο τέχνης τήν ἐποχή τῆς ἀναπαραγωγικότητάς του», ὁ ἴδιος ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον του στίς ἀλλαγές πού αὐτές οἱ ἐξελίξεις προκαλοῦν στήν τέχνη καί, γενικότερα, στήν ἀνθρώπινη αἰσθητηριακή πρόσληψη. Στό ἐν λόγω δοκίμιο γίνεται σαφές ὅτι ὁ ἴδιος δέν ἐπισυνάπτει στίς ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας ἕνα γενικά θετικό ἢ ἕνα γενικά ἀρνητικό πρόσημο, ἀλλά τίς ἀντιλαμβάνεται ὑπό τό πρίσμα τοῦ ἐκάστοτε κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ διακυβεύματος. Ἔτσι, οἱ ἐξελίξεις στήν ἐπιστήμη καί στήν τεχνολογία μπορεῖ νά ἀποκτήσουν εἴτε ἀπελευθερωτικό εἴτε μυθοπλαστικό περιεχόμενο, ἀνάλογα μέ τό πῶς προσδόνονται στήν κοινωνική πραγματικότητα. Κατά συνέπεια, τό φαινόμενο τῆς ἀλλοτρίωσης δέν ἀπορρέει ἀπευθείας ἀπό τίς τεχνολογικές ἐξελίξεις ὡς τέτοιες, ἀλλά ἀπό τήν ἔλλειψη ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στίς δυνατότητες πού αὐτές οἱ ἐξελίξεις παρέχουν, ἀπό τῆ μιά, καί στή διατήρηση τῆς ἄνισης κατανομῆς τῶν παραγωγικῶν μέσων καί τῶν συναφῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας, ἀπό τήν ἄλλη, διατήρηση στήν ὁποία, βεβαίως, συμβάλλουν καί οἱ ἴδιες οἱ ἐξελίξεις αὐτές.

όπλα σκουριάζουν, η δύναμη εξασθενίζει και ο αγώνας άπονευρώνεται όσο η τάξη αυτή αφήνεται «στον κομφορμισμό» (Θέση 11) που προσδίδει απλώς στο μέλλον, γιατί μίσος και πνεύμα αυτοθυσίας «τροφοδοτούνται από την εικόνα των σκλαβωμένων προγόνων, όχι από το ιδεώδες των άπελευθερωμένων εγγονών» (Θέση 12).

Έτσι, αφού η «αγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη» είναι στραμμένη προς το παρελθόν ενώ η ιστορία των κοινωνιών είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων, όχι μόνο η ιστοριογραφία, αλλά και η ίδια η κίνηση της ιστορίας, έχει υποχρεωτικά στραμμένα τα νώτα της στο μέλλον, πράγμα που εξηγεί και τη «γενικευμένη έλλειψη φθόνου του εκάστοτε παρόντος απέναντι στο μέλλον του» που παρατήρησε ο Λότζε μελετώντας τον ανθρώπινο ψυχισμό (Θέση 2). Έπεται πώς ο ιστορικός χρόνος δέν φέρει μονότροπα προς το μέλλον, όπως θέλει η ιδέα της προόδου και όπως υπονοεί ο ιστορικός χρόνος.

6.

Για τον Μπένγιαμιν, ο ιστορικός χρόνος δέν αποτελεί κενό και άδρανές δοχείο που γεμίζει από άλυσίδες συμβάντων και δέν συνιστά ένα συνεχές μέ μονότροπη φορά προς το μέλλον γιατί «πληροῦται από τωρινό χρόνο [Jetztzeit]» (Θέση 14).

Ο «τωρινός χρόνος» αυτός, αυτό το «τώρα», έφασον αναδυθεί μέσα από τις έντάσεις της αδιάκοπης ταξικής πάλης, συνιστά μία «άκνητοποίηση του ιστορικού γίνεσθαι» (Θέση 17), μία στιγμή όπου «ο χρόνος σταματά και μένει ασάλευτος» (Θέση 16). Αυτή η κατάπαυση ή άκνησία συνιστά τη στιγμή όπου επισυμβαίνει μία διάρρηξη του ιστορικού συνεχούς από τον άγωνα της καταπιεσμένης τάξης, τη στιγμή όπου παρουσιάζεται το ένδεχόμενο ή ίδια η ιστορία να αλλάξει ριζικά τροπή. Κατά τη θεολογική όρολογία του Μπένγιαμιν, η πλήρωση του ιστορικού χρόνου από «τωρινό χρόνο» συνιστά την ανεξάλειπτη παρουσία του μεσσιανικού στοιχείου μέσα στον ίδιον τον ιστορικό χρόνο (Θέση 17), δηλαδή το άμυδρο αλλά πάντοτε άνοιχτό ένδεχόμενο να συντελεστεί ή μετάδωση στη μεσσιανική έποχή ή, ισοδύναμα, την ιστορικά ανεξάλειπτη δυνατότητα να συντελεστεί επανάσταση. Πράγμα που σημαίνει ότι ή επανάσταση μπορεί να ξεσπάσει την οποιαδήποτε στιγμή, αφού κάθε συγκυρία, κάθε παρόν, είναι «διάστικτο από θραύσματα μεσσιανικού χρόνου» (Θέση Α), ενώ ή ίδια μπορεί να ξεσπάσει μέ οποιαδήποτε άφορμή, αφού το οποιοδήποτε συμβάν «είναι δυνατόν να αποτελέσει τη στενή πύλη από την οποία θα μπορούσε να διέλθει ο Μεσσίας» (Θέση Β).

Έπεται πώς το κύριο μέλημα του εκάστοτε κυρίαρχου κάθε στιγμή δέν μπορεί να είναι άλλο από την

άποτροπή, άκριβώς, της επαναστατικής δυνατότητας. Και αυτό συνεπάγεται πώς ή «κατάσταση έκτάκτου άνάγκης» που επικρατεί την έποχή που γράφει ο Μπένγιαμιν, «δέν είναι εξαίρεση αλλά ο κανόνας» (Θέση 8).¹² Κατά συνέπεια, έργο της υλιστικής ιστοριογραφίας είναι το να άντιμετωπίζει κάθε συγκυρία, κάθε παρόν, ως άκριβώς κατάσταση έκτάκτου άνάγκης όπου διακυβεύεται ή επανάσταση, αλλά και, άκόμη παραπέρα, να συμβάλει ή ίδια μέ τον τρόπο της, ιδιαίτερα σε συνθήκες όπως οι τότε, στο «να προκληθεί πραγματική κατάσταση έκτάκτου άνάγκης» (Θέση 8). Το εκάστοτε παρόν δέν αποτελεί λοιπόν τό φευγαλέο σημείο μετάδωσης από το παρελθόν στο μέλλον, όπως θά ήθελε ο ιστορικός χρόνος. Καθώς «πληροῦται από τωρινό χρόνο», καθώς είναι «διάστικτο από θραύσματα μεσσιανικού χρόνου», κάθε παρόν μπορεί να έγκυμονεί τό «τώρα» της «κατάπαυσης του γίνεσθαι», τό «τώρα» της επανάστασης. Μία σπιθαμή μπορεί κάθε στιγμή να βάλλει φωτιά στην πεδιάδα όλόκληρη.

12. Μολονότι μία τέτοια θέση ή διαπίστωση μπορεί ίσως να δικαιολογηθεί από εκείνα που επικρατούσαν στη Γερμανία κατά τα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ή κατά κυριολεξία συμπεριλήψή της στη φιλοσοφική θεμελίωση της ιστοριογραφίας μπορεί να οδηγεί σε σημαντικές θεωρητικές παρερμηνείες και πολιτικές παρεκκλίσεις. Γράφει ο Βόλιν (Richard Wolin): «Εάν σήμερα ή “κατάσταση έκτάκτου άνάγκης” κατανοηθεί κυριολεκτικά και όχι μεταφορικά, κινδυνεύει κανείς να υποτιμήσει τις υπάρχουσες δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης και κριτικής. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι –και συχνά είναι– ή παράλυση και ή περιθωριοποίηση της άριστερης άντιπολιτευτικής πρακτικής. Μία θέση που έκκινεί από την προκειμένη ότι τό καπιταλιστικό καθεστώς είναι έγγενώς φασιστικό ή ολοκληρωτικό είναι καταδικασμένη σε άναποτελεσματικότητα. Έπιπλέον, διαπράττει τό λάθος να γενικεύει τέτοιες έννοιες μέχρι να τις καθιστά τετριμμένες και άνευ νοήματος, αποτέλεσμα άκριβώς άντίθετο από εκείνο που επιδιώκει όποιος προσπαθεί να κατανοήσει τις μορφές ολοκληρωτικής πολιτικής». Richard Wolin, *An Aesthetic of Redemption*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1994, σ. xxiii.

Όφείλουμε να προσθέσουμε ότι δέν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ο Μπένγιαμιν, επιδιώκοντας να προσδώσει έμφαση στις διατυπώσεις του για να ταρακουνήσει τον άναγνώστη του, εκφράζεται μέ τό σχήμα της υπερβολής (όπως, για παράδειγμα, όταν διατυπώνει την πρόθεση να καθολικεύσει τη χρήση του μοντάζ στο *Passagen-Werk*). Άποφεύγοντας την εύκολία να ερμηνεύσουμε τη φράση ως κατάλοιπο του πρώιμου μηδενισμού του Μπένγιαμιν, την εκλαμβάνουμε ως έκφραση της άρνησής του να άποδεχθεί άδιαμαρτύρητα την άπογύμνωση του ιστορικού χρόνου από τό μεσσιανικό του περιεχόμενο, δηλαδή από την ανεξάλειπτη δυνατότητα της επανάστασης. Η έλλειψη μιάς επεξεργασμένης πολιτικής θεωρίας μπορεί να αφήσει τέτοια παρερμηνεύσιμα κενά.

7.

Ὁ Μπένγιαμιν χαρακτηρίζει μέ μεσσιανικούς ὄρους τὴν ἐπανάσταση γιατί, κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴ διδασκαλία ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀντιλαμβάνεται, εἶναι ὁ Μεσσίας ἐκείνος πού συγκαλεῖ πάσες τίς γενεές κατὰ τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως προκειμένου νά λυτρώσει τόν πόνο καί τίς θυσίες ὄλων ἐκείνων πού τυραννίστηκαν, ὄλων ἐκείνων πού καταπίεστηκαν καί μαρτύρησαν ἤδη ἀπό τίς ἀπαρχές τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Δηλαδή, ἡ ἐπανάσταση δέν ἐπιτελεῖται γιά νά κερδίσει ἡ καταπιεσμένη τάξη τό μέλλον της, ἀλλά γιά νά δικαιώσει τούς πατέρες καί τούς παπποῦδες της γιά ὅσα ὑπέφεραν, γιά νά λυτρώσει, ἀκριβῶς, τό παρελθόν της. Γιά αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγο τό προλεταριάτο «ἐμφανίζεται στόν Μάρξ ὡς ἡ τελευταία ὑποδουλωμένη τάξη, ὡς ἡ ἐκδικητρία τάξη πού ὀλοκληρώνει τό ἔργο τῆς ἀπελευθέρωσης στό ὄνομα ὄλων τῶν γενεῶν πού ἠττήθηκαν» (Θέση 12). Ἔτσι, ἀφοῦ τό προλεταριάτο εἶναι ἡ *τελευταία* «ὑποδουλωμένη τάξη», ἡ ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νά προέλθει πλέον, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, παρά ἀπό τόν δικό του ἀγώνα. Καί ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου τῆς ἀπελευθέρωσης, ἡ ἀταξικὴ κοινωνία, ταυτίζεται μέ τὴν ἔλευση τοῦ Μεσσία.¹³ Τότε καί μόνον τότε, μετά ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔλευση, «κάθε μία ἀπὸ τίς βιωμένες στιγμές τῆς ἀνθρωπότητας» μπορεῖ νά γίνει «εὐφημοσ μνεῖα στὴν ἡμερήσια διάταξη» (Θέση 3).

Ἀφοῦ ἡ ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία, ὡς ἱστοριογραφία, δέν μπορεῖ παρά νά ἀποβλέπει στὴν ἀποκατάσταση «κάθε μᾶς ἀπὸ τίς βιωμένες στιγμές τῆς ἀνθρωπότητας» καί ἀφοῦ, ἐπιπλέον, «μόνο μιά λυτρωμένη ἀνθρωπότητα μπορεῖ νά δεξιωθεί τό *πλήρωμα* τοῦ παρελθόντος της καί νά τό μνημονεύει *καθ' ὅλες* τίς στιγμές του» (Θέση 3, ὑπογραμμίζουμε ἐμεῖς), ὑποχρῶνεται ἐγγενῶς καί ἡ *ἴδια* ἢ *ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία* νά ἀποβλέπει στὴν ἔλευση τοῦ Μεσσία. Γιατί μόνον αὐτὴ ἡ ἔλευση ὀλοκληρώνει τὴν ἴδια ὡς *ἀκριβῶς ἱστοριογραφία*, δηλαδή ὡς πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ παρελθόντος ὀλόκληρου. Μέ ἄλλα λόγια, μόνον ἔτσι, μόνον ὡς συνιστώσα τοῦ ἀγώνα τῆς καταπιεσμένης τάξης, ἡ ἐνασχόληση μέ τό παρελθόν μπορεῖ νά ἀποκτήσει νόημα καί νά δικαιωθεί ἡ ἴδια. Καί τοῦτος ὁ ἀγώνας ὑπὲρ τῆς ἀποκατάστασης τοῦ παρελθόντος εἶναι σήμερα, ὅπως καί πάντοτε, ἀπολύτως ἐπείγων, γιατί ἡ ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία ἔχει ταυτόχρονα «ἐμπεδώσει ὅτι *ἀκόμη καί οἱ νεκροὶ* δέν θά εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπὸ τόν ἐχθρό, ἂν νικήσει» (Θέση 6).¹⁴

8.

Κατὰ τόν Μπένγιαμιν, ἡ «ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία στηρίζεται σέ μιά κατασκευαστικὴ ἀρχή» (Θέση 17). Αὐτό σημαίνει πῶς ὁ ἱστοριογράφος πού ἐντάσσεται στὴν προοπτικὴ της, ὁ ἱστορικὸς ὑλιστὴς, κατασκευάζει μέ

έναν εἰδικὸ τρόπο τὴ σχέση τοῦ παρόντος του μέ τό παρελθόν. Συγκεκριμένα, ἡ σκέψη του ἐστιάζεται πάντοτε σέ ἓνα ἱστορικὸ ἀντικείμενο «κορεσμένο μέ ἐντάσεις» (Θέση 17) καί τό ἀντιμετωπίζει –τό «σειεῖ βία [sprengt]» γράφει ὁ Μπένγιαμιν– μέ τρόπο ὡστε αὐτό «νά ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ μιά μονάδα» (Θέση 17). Ὁ ὄρος «μονάδα» *ἐδῶ παραπέμπει στόν Λάμπνιτς*.¹⁵ Γιά τόν τελευταῖο, οἱ «μονάδες» ἀποτελοῦν τὰ ἔσχα-

13. Ἡ γλώσσα θεβαίως ἐδῶ εἶναι ἀλληγορικὴ. Πρέπει νά ἐγινε ἤδη σαφές ὅτι ὁ Μπένγιαμιν ἀντιμετωπίζει ἀφ' ἐνός αὐτό πού ὀνομάζει «ἱστορικὸ ὑλισμό» καί ἀφ' ἑτέρου τὴ δική του ἐκδοχὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ μεσσιανισμοῦ ὡς δύο συστήματα πού παρουσιάζουν δομικὲς ἀναλογίες. Μία σειρά ἀπὸ ἀντιστοιχίες ἐπιτρέπουν τὴ μετάβαση ἀπὸ τό ἓνα σύστημα στό ἄλλο. Ἔτσι, ὁ Μεσσίας ἀντιστοιχεῖ στὴν τελικὴ νίκη τοῦ προλεταριάτου, ἡ Πτώση ἀπὸ τόν παράδεισο στὴν κατακερματισμένη ἐργασία πού ἀποξενώνει τόν ἐργάτη ὄλο καί περισσότερο ἀπὸ τό προϊόν τῆς δουλειᾶς του, ἡ Ἡμέρα τῆς Κρίσεως στὴ νίκη τῆς ἐπανάστασης κ.ο.κ. Κοινὸ αἰτούμενο στὰ δύο συστήματα εἶναι ἡ λύτρωση τοῦ παρελθόντος, πού ἐπιτυγχάνεται μέ τὴν ἐπανάσταση πού θά φέρει τὴν ἀταξικὴ κοινωνία ἢ, ἰσοδύναμα, μέ τό πέρασμα στὴ μεσσιανικὴ ἐποχὴ.

14. Ἀνάμεσα σέ μύρια ἄλλα, ἡ συμπεριφορὰ τῶν νικητῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐμφυλίου ἀπέναντι στοὺς νεκροὺς τῆς Ἀντίστασης συνιστᾶ στὰ καθ' ἡμᾶς ἓνα εὐγλωττο παράδειγμα: χρειάστηκε νά περάσουν περισσότερα ἀπὸ ἐξήντα χρόνια γιά νά στηθεῖ στὴ μάντρα τῆς Καισαριανῆς ἓνα μνημεῖο πού νά τιμᾷ τοὺς ἐκτελεσμένους ἀπὸ τοὺς ναζὶ ἀγωνιστές. Καί βέβαια τό ζήτημα δέν ἀφορᾷ μόνον τοὺς Ἀριστεροὺς. Ἡ μοῖρα τοῦ ἐβραϊκοῦ νεκροταφείου στὴ Θεσσαλονίκη συνιστᾶ ἓνα ἀκόμη εὐγλωττο παράδειγμα.

15. Γιά μιά πλήρη ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τῆς «μονάδας» στό πλαίσιο τῶν συμφραζομένων της, βλεπε Dionysios A. Anapolitanos, *Leibniz: Representation, Continuity and the Spatiotemporal*, Kluwer, Dordrecht, 1999. Ἡ *Μοναδολογία* –τό τελευταῖο κείμενο τοῦ Λάμπνιτς πού συμπυκνώνει τὴ φιλοσοφία του– ἔχει μεταφραστεῖ ἑλληνικά ἀπὸ τόν Στέφανο Λαζαρίδη, ἐπιμέλεια Γεράσιμου Βώκου, ἐκδ. Ὑπερίων, Ἀθήνα 1997 (δίγλωσση ἐκδοση).

Ὁφείλουμε νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι μιά ἐπίμονη τάση στό ἔργο τοῦ Μπένγιαμιν ὀδηγεῖ κάποιες ἀπὸ τίς ἰδέες του νά διατηροῦν τὴν ἀγκίστρωσή τους σέ κομβικὲς ἔννοιες παλαιότερων διανοητῶν ἐνόσω οἱ ἴδιες ἐξελίσσονται. Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ὀρολογίας τοῦ ἔργου του διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ παρόμοιες διαδικασίες ἐνοφθαλμιμοῦ. Καθὼς οἱ ἀρχικὲς ἔννοιές του συμπληρώθηκαν μέ νέα χαρακτηριστικά καί ὑποβλήθηκαν σέ μιά συνεχῆ διεργασία μετασηματισμοῦ, οἱ ἴδιες διαφοροποιήθηκαν ἐντονα ἀπὸ τό ἀρχικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τους καί συχνά κατέληξαν ἀγνώριστες. Ἀνάλογα μέ τόν βαθμὸ ἀφομοίωσής τους, ἄλλες μετασκευάστηκαν σέ ἔννοιες τῆς καθεαυτοῦ μπενγιαμινικῆς ὀρολογίας, ὅπως τό *Urphänomen* τοῦ Γκαίτε στὴν Καταγωγή τοῦ γερμανικοῦ δράματος, κι ἄλλες, ὅπως οἱ φροϋδικὲς ἔννοιες στό «Ὁρισμένα μοτίβα στόν Μπωντλιέρ», ἔτυχαν μῆς πιὸ διατακτικῆς, ἐξωτερικῆς τρόπον τινά, προοικειώσεως.

τα συστατικά του σύμπαντος, καθένα από τα όποια, χωρίς να έχει δική του δομή ή δυνατότητα κατάταξης, έχει μολαταῦτα την ικανότητα να αναπαριστᾶ στο ἑσωτερικό του ὅλες τις ἄλλες μονάδες καὶ ὅλες τις ἀναπαραστάσεις πού ἐκείνες μπορεῖ νά φέρουν. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ «μονάδα» πού κατασκευάζει ὁ ἱστορικός ὑλιστής «σειόντας βίαια» τὸ ἱστορικό ἀντικείμενο φέρει ἢ περικλείει ὁλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία καὶ ὅλες τις παραστάσεις της.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἱστορικοῦ ἀντικειμένου δὲν ἐναπόκειται στὴν ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἱστορικοῦ ὑλιστῆ οὔτε ὑποβάλλεται ἀπαρέγκλιτα καὶ μονότροπα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο. Ἐχοντας διαμορφώσει τὸ αἰσθητήριό του ἀπὸ τὸν ταξικό ἀγώνα, ὁ ἴδιος στρέφεται αὐθόρμητα πρὸς ἓνα ἱστορικό ἀντικείμενο, τοῦ ὁποῖου οἱ σοβοῦσες ἐντάσεις θά μπορούσαν νά συνδεθοῦν μὲ τὸ τώρα πού γράφει ὥστε νά συστήσουν μιά «μεσοιανική κατάπαυση τοῦ γίγνεσθαι», δηλαδή μιά ἐπαναστατική ρῆξη «ὑπὲρ τοῦ καταπιεσμένου παρελθόντος» (Θέση 17). Ἐχοντας ἐπίγνωση ὅτι μόνον μιά τέτοια σχέση μὲ τὸ ἱστορικό ἀντικείμενο μπορεῖ νά παραγάγει γνώση, ὁ ἱστορικός ὑλιστής δὲν διστάζει νά προχωρήσει στὸ ἔργο του «ἀποσπώντας μιά ὀρισμένη ἐποχή ἀπὸ τὸ συνεχές τῆς ἱστορίας, μιά συγκεκριμένη ζωὴ ἀπὸ μιά ἐποχή ἢ ἓνα συγκεκριμένο ἔργο ἀπὸ τὸ ἔργο μιᾶς ζωῆς» (Θέση 17) καὶ νά τὸ συγκροτήσει σὲ μονάδα.¹⁶ Ἐφόσον συνιστᾶ μονάδα, τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενο, ὅσοδήποτε «μικρό» ἢ «μεγάλο», φέρει ἢ περικλείει, ὅπως εἶπαμε, ὁλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία.

Γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναφέραμε παραπάνω, ὁ ἱστορικός ὑλιστής γνωρίζει ὅτι δὲν μπορεῖ νά παραστήσει τὸ παρελθόν ἔτσι ὅπως ἀκριβῶς ἦταν. Μπορεῖ νά συνδεθεῖ μὲ τὸ ἱστορικό ἀντικείμενο, νά συλλάβει τὸ τότε ζωντανό του σῶμα, τὶς σάρκες καὶ τὰ νεῦρα του, τὶς ιδέες, τὰ πάθη καὶ τὰ συναισθήματα πού περιέκλειε, μόνον ὡς μιά «φευγαλέα εἰκόνα ἢ ὁποία, τὴ στιγμή πού μπορεῖ νά ἀναγνωριστεῖ, πετιέται ἀστραπιαῖα γιὰ νά μὴν ξανάρθει πιά» (Θέση 5). Γνωρίζει ἐπίσης πῶς μιά τέτοια εἰκόνα ἐμφανίζεται μόνον ὅταν μπορεῖ ὀντως νά ἀναγνωριστεῖ¹⁷ καὶ ὅτι τότε ἐμφανίζεται ἀναπάντεχα σὰ νά ἐπιλέγεται ἀπὸ τὴν ἱστορία «τὴ στιγμή ἑνὸς κινδύνου» (Θέση 6), δηλαδή ὅταν διακυβεύεται τὸ ἐπαναστατικό ἐνδεχόμενο. Κατὰ συνέπεια, τὸ ἔργο του συνίσταται στὴν προσπάθεια νά «ἀποτυπώσει τὴν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος» (Θέση 6) ὅπως ἀναδύεται γιὰ τὸν ἴδιο, δηλαδή ὅπως αὐτός «ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του ὡς στόχο τοῦ συγκεκριμένου παρελθόντος» (Θέση 5). Ἡ σχέση αὐτῆς τῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸ παρελθόν μὲ τούτη τὴν ἀναγνώριση στὸ παρόν συγκροτεῖ, ἀκριβῶς, τὴ μονάδα πού ἀντιμετωπίζει μὲ τὸ ἔργο του.

Ἡ σύνδεση παρόντος καὶ παρελθόντος πού προκύπτει ἔτσι εἶναι «ἓνα ἄλλα τίγρης πρὸς τὸ παρελθόν» (Θέση 14), ἄλλα ὀρηκτικό, βίαιο, γεμάτο αὐτοπεποίθηση. Καὶ εἶναι ἄλλα γιατί ἡ ἴδια ἢ σύνδεση αὐτή, ὅ-

πως ἀναδύεται ἀναπάντεχα τὴ στιγμή τοῦ κινδύνου, ἀγνοεῖ ὅλα ὅσα συνέβησαν στὸ μεταξύ, δὲν ὑπακούει σὲ καμιά ἀρχὴ αἰτιατικῆς συνέχειας ἀλλά, μὲ τὴ σφοδρότητα μιᾶς ἔκρηξης, διαρρηγνύει τὸ συνεχές τῆς ἱστορίας. Καθὼς δὲ «ἡ συνείδηση ὅτι διαρρηγνύουν τὸ ἱστορικό συνεχές προσιδιάζει στὶς ἐπαναστατικὲς τάξεις τὴ στιγμή τῆς δράσης τους» (Θέση 15), τὸ ἐν λόγῳ ἄλλα εἶναι τὸ αὐθεντικό «διαλεκτικό ἄλλα», ὅπως ἐκτελεῖται «κάτω ἀπὸ τὸν ἀνοιχτό οὐρανὸ τῆς ἱστορίας, δηλαδή ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μάρξ ἀντιλαμβάνονταν τὴν ἐπανάσταση» (Θέση 14).

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ ἴδιο τὸ παρελθόν εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, ἤδη ἔτοιμο νά δεξιωθεῖ τοῦτο τὸ ἄλλα ἀπὸ τὸ μέλλον. «Ὅπως ὀρισμένα ἄνθη στρέφονται πρὸς τὸν ἥλιο, ἔτσι καὶ τὸ παρελθόν ἐπιζητᾶ νά στραφεῖ, μὲ μιά τάση κρυφοῦ ἠλιοτροπισμοῦ» (Θέση 4) πρὸς τὸ μέλλον πού θά τὸ λυτρώσει. Ἐπεταί πῶς τὸ ἐκάστοτε παρόν ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὸ παρελθόν τὴν ἀξίωση τῆς λύτρωσης καὶ ἔχει ἀντίστοιχα προικιστεῖ ἀπὸ ἐκεῖνο μὲ μιά «ἀσθενὴ μεσοιανικὴ δύναμη» (Θέση 2), δηλαδή τὸ ἀμυδρό ἐνδεχόμενο νά τὴν ἐπιφέρει τὸ ἴδιο. Μὲ ἄλλα λόγια, «οἱ προγενέστερες γενεές ἔχουν ὀρίσει κρυφά νά συναντηθοῦν μὲ τὴ δική μας» (Θέση 2) καὶ, κατὰ συνέπεια, ὑπάρχει μιά συνάφεια ἢ συσχέτιση μεταξύ τῶν δύο πού ἀφαιρεῖ κάθε ὑποψία σχετικισμοῦ ἢ αὐθαιρεσίας ἀρχῆς ἀπὸ τὴν κατασκευὴ στὴν ὁποία προβαίνει ὁ ἱστορικός ὑλιστής. Μπορεῖ ἢ σχέση του μὲ τὸ ἀντικείμενό του νά εἶναι ἀπερίφραστα μεροληπτική, ἀλλά αὐτὸ δὲν ὑποχρεώνει καθόλου τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενο νά ὑποταγεῖ στὸν ἐνδεχόμενο ὑποκειμενισμό του.

(Συνεχίζεται στὸ ἐπόμενο τεῦχος)

16. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σχῆμα ἀκολούθησε στὴν πράξη ὁ ἴδιος ὁ Μπένγιαμιν, ἀνταποκρινόμενος στὶς ὑποχρεώσεις τῆς συνεργασίας του μὲ τὸ Ἰνστιτοῦτο Κοινωνικῆς Ἐρευνας: Πρῶτα ἀνακοινώνει προγραμματικά ὅτι ἐνδιαφέρεται νά ἀνασυστήσει, μὲ βάση τὴν ὑλιστικὴ μέθοδο, τὴν ἱστορία τοῦ 19ου αἰῶνα. Κατόπιν ἐπιλέγει ὡς τόπο τὸ Παρίσι (τὴν «πρωτεύουσα τοῦ 19ου αἰῶνα»). Τέλος ἐπικεντρώνεται στὸ ἔργο τοῦ Μπωντλιέρ. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, τὸ σχεδιαζόμενο βιβλίο γιὰ τὸν Μπωντλιέρ θά εἶχε τρία κεφάλαια. Τελικά, ὁ Μπένγιαμιν ὁλοκλήρωσε τὴ συγγραφὴ μόνον τῆς μεσοῖας (δεύτερης) ἐνότητας τοῦ μεσοῖου (δεύτερου) κεφαλαίου, μὲ τίτλο «Ὄρισμένα μοτίβα στὸν Μπωντλιέρ».

17. «Στὸ Τώρα τῆς ἀναγνωρισιμότητάς της» (*im Jetzt der Erkennbarkeit*), *Passagen-Werk*, ὁ.π., Καταχώρηση N 3,1 (V, σ. 578).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

του Βασιλείου Ἀτσαλου

Στό διάστημα 13-16 Ὀκτωβρίου πραγματοποιήθηκε, στό Ἀμφιθέατρο Λεωνίδας Ζέρβας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, Διεθνές Συμπόσιο μέ θέμα *Τό Βιβλίον στό Βυζάντιον: Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Βιβλιοδεσία*. Συνδιοργανωτές τοῦ Συμποσίου ἦταν τό Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, τό Βυζαντινόν καί Χριστιανικό Μουσείο καί ἡ Ἑλληνική Ἐταιρεία Βιβλιοδεσίας. Τό Συμπόσιο σηματοδοτοῦσε τήν ολοκλήρωση τῆς πρώτης φάσης τοῦ ὁμοτίτλου ἐρευνητικοῦ προγράμματος πού ξεκίνησε τό 2002 ἀπό τό IBE σέ συνεργασία μέ τοὺς ἄλλους δύο φορεῖς.

Τό κύριο θέμα τοῦ Συμποσίου, ὅπως αὐτό προσδιορίζεται ἀπό τόν ὑπότιτλο, ἦταν ἡ *βυζαντινή καί μεταβυζαντινή βιβλιοδεσία*.

Ὁ τίτλος τοῦ Συμποσίου *Τό βιβλίον στό Βυζάντιον* καθορίζει τό γενικότερο πλαίσιο στό ὁποῖο ἐντάσσεται τό κύριο θέμα. Μέ τοὺς ὅρους αὐτούς ἀπό τίς τριάντα ἑπτά (37) εἰσηγήσεις πού ἀκούσθηκαν –οἱ τρεῖς «διά φωνή» ὄχι τῶν συντακτῶν τους, οἱ ὁποῖοι δέν κατόρθωσαν νά παραστοῦν στό Συμπόσιο, ἀλλά ἄλλων συνέδρων– οἱ ἑπτά (7) ἀναφέρονται στόν γενικότερο τίτλο. Οἱ εἰσηγήσεις γιά *Τή θέσιν τοῦ Εὐαγγελίου στήν προκαθεδρία τῶν Συνόδων, Τή λειτουργία τοῦ βιβλίου στήν ἐκπαίδευση, Τό βιβλίον στό ὄνειρον, Τή βιβλιοφιλία, Τίς ἀπεικονίσεις τῶν εὐαγγελιστῶν ὡς βιβλιογράφων, Τίς ἀπεικονίσεις τῶν βιβλίων στό εἰκονογραφημένα χειρόγραφα καί Τίς συνταγές κατασκευῆς μελάνης* ἐντάσσονται στόν πρῶτο, τόν εὐρύτερο κύκλο, τῆς θεματικῆς τοῦ Συμποσίου, συνιστοῦν χρήσιμες συμβολές, ἀλλά δέν εἶναι μέσα στό θέμα τῆς βιβλιοδεσίας, καί γιά τό λόγο αὐτό δέ θά τίς συνυπολογίσω στήν ἀνακεφαλαίωση πού θά ἐπιχειρήσω τῶν εἰσηγήσεων πού

εὐθέως σκοπεύουν στή βιβλιοδεσία, καί μέ τόν βυζαντινόν της ὄρον στή *στάχωση*.

Θά συνοψίσω τίς εἰσηγήσεις πού ἀναφέρονται στή *στάχωση*, προσπαθώντας νά τίς κατηγοριοποιήσω, κατατάσσοντάς τις σέ συγγενικές ἐνότητες.

Τό Συμπόσιο ξεκίνησε μέ τήν ἐναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Ζάν Ἰριγκουάν (Jean Irigoien), κορυφαίου παλαιογράφου καί κωδικολόγου καί δασκάλου πολλῶν συνέδρων, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς δέν μπόρεσε νά παραστεῖ ὁ ἴδιος, ἀλλά προνόησε καί ἔστειλε τήν ὁμιλία του, τήν ὁποία ἀνέγνωσε ἕνας μαθητής του. Στήν ὁμιλία του ὁ Ζάν Ἰριγκουάν ἐπιχείρησε μιά ἱστορική ἐπισκόπηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τή βυζαντινή *στάχωση* διαμέσου τῶν αἰώνων. Ξεκίνησε ἀπό τόν Μπερνάρ ντέ Μονφωκόν (Bernard de Montfaucon), τοῦ ὁποίου ἡ *Palaeographia Graeca* σέ λίγο (2007) συμπληρώνει 300 χρόνια ἀπό τήν ἐκδόσή της, καί ἔφτασε μέχρι τίς μέρες μας. Παρακολούθησε τή βαθμιαία πρόοδο τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τή βυζαντινή *στάχωση* καί κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι τίς τελευταῖες δεκαετίες, μέσα στή γενικότερη πρόοδο πού σημειώνεται στούς τομεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας καί Ἑλληνικῆς Κωδικολογίας, ἔδαφος ἔχει κερδίσει καί ἡ μελέτη τῆς βυζαντινῆς *στάχωσης*.

Ἐπιπλέον ἀπό τήν εἰσαγωγική αὐτή ὁμιλία, ὡς πρῶτη –καί μεγαλύτερη– ὁμάδα θά ἀνέφερα τίς ἀνακοινώσεις πού ἐξετάζουν σταχώσεις ἐλληνικῶν χειρογράφων, τά ὁποῖα σήμερα βρίσκονται διασκορπισμένα σέ συγκεκριμένες συλλογές, ἔχουν διαφορετική προέλευση, διαφορετικές βιβλιοδεσίες καί διαφορετική χρονική διαστρωμάτωση. Ἀκούσαμε γιά ἐλληνικές σταχώσεις σέ ἐλληνικές βιβλιοθήκες γενικά, γιά σταχώσεις τῆς παλαιολογίας ἐποχῆς, οἱ ὁποῖες ἀπόκεινται στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, γιά βυζαντινές σταχώσεις ἀλλά

καί γιά τή διακόσμηση τῶν πολυτελῶν σταχῶσεων ἑλληνικῶν χειρογράφων πού θρῖσκονται στή βιβλιοθήκη τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, γιά βυζαντινές σταχῶσεις ἑλληνικῶν χειρογράφων πού θρῖσκονται σέ βιβλιοθήκες τῆς Ἰσπανίας, γιά Μεταβυζαντινά καλύμματα Εὐαγγελίων ἀπό τή συλλογή τοῦ Μουσείου Μπενάκη, γιά μεταλλικές ἐπενδύσεις Εὐαγγελίων ἀπό τή συλλογή τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (17ος-19ος αἰώνας). Μέσα στήν ομάδα αὕτη ἰδιαίτερα πρέπει νά τομισθεῖ ἡ συμβολή τῆς εἰσήγησης, ἡ ὁποία μελετᾶ σταχῶσεις τοῦ 15ου καί 16ου αἰῶνα πού προέρχονται ἀπό τήν Ἠπειρο καί τή Θεσσαλία.

Αὐτές οἱ συλλογές ἀπαρτίζονται ἀπό ποικίλα χειρόγραφα διαφορετικῆς προέλευσης καί ἐπόμενο εἶναι νά ἔχουν ντυθεῖ καί μέ διαφορετικές σταχῶσεις. Ἡ χρησιμότητα αὐτῶν τῶν ἀνακοινώσεων εἶναι μεγάλη καί αὐτό θά φανεῖ, ὅταν –καί εὐχομαι σύντομα– θά ἔχουμε στή διάθεσή μας τά *Πρακτικά* τοῦ Συμποσίου.

Δεύτερη ομάδα ὁμιλιῶν συγκροτοῦν αὐτές πού μελετοῦν σταχῶσεις ἑλληνικῶν χειρογράφων, τά ὁποῖα εὐρίσκονται *in situ*, ὅπως λένε οἱ ἀρχαιολόγοι, χωρίς ὡστόσο νά χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο στήν κυριολεκτική του σημασία. Ἐννοοῦμε συλλογές χειρογράφων πού κατὰ κανόνα θρῖσκονται ἐκεῖ ὅπου ἀπαρτίστηκαν, χωρίς αὐτό νά ἰσχύει ἀπόλυτα. Στίς συλλογές αὐτές ὑπάρχουν χειρόγραφα καί σταχῶσεις πού εἶναι «εἰσαγόμενα», ὑπάρχουν ὅμως καί σταχῶσεις πού ἔγιναν ἐκεῖ καί ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν στόν τόπο ὅπου τά χειρόγραφα δέθηκαν. Τέτοιες εἰσηγήσεις εἶναι αὐτές πού μελετοῦν τίς σταχῶσεις τῆς Μονῆς Λεμῶνος τῆς Λέσβου, τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου, τίς βιβλιοδεσίες τῆς ἐρήμου (Μικρά Ἀσία, Ἱερουσαλήμ, Σινά) καί μιά πῖο συνθετική, αὕτη πού πραγματεύτηκε τίς μοναστικές Μεταβυζαντινές βιβλιοδεσίες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, εἰδικότερα τῆς Μονῆς Διονύσου.

Τρίτη κατηγορία, πολύ σημαντική, συγκροτοῦν οἱ ὁμιλίες πού ἀσχολοῦνται μέ τή διακόσμηση τῆς στάχωσης, ἀλλά στήν κατηγορία αὕτη θά ἐπανέλθω παρακάτω.

Καί, γιά νά προχωρήσω μέ κάπως γρηγορότερο ρυθμό, ὑπῆρχαν ὁμιλίες οἱ ὁποῖες μελέτησαν σταχῶσεις πού ἀνήκαν σέ συγκεκριμένα πρόσωπα, ὅπως στόν Βαγιαζίτ, τόν Γεώργιο Ἀγαπητό, τήν οἰκογένεια Ἀβραμίου. Ἀκούσαμε ἀνακοινώσεις πού ἀναφέρονται σέ ἀρχαιακές βιβλιοδεσίες καί σέ βιβλιοδεσίες ἐντύπων βιβλίων. Σέ μιά εἰσηγήση σχολιάστηκε τό περιεχόμενο μιᾶς ὀψιμης (τοῦ 18ου αἰῶνα), ἀλλά πολύ ἐνδιαφερόσας μαρτυρίας στήν ὁποία καταγράφονται ἡ ὁρολογία καί τά στάδια –«βήματα», γιά νά χρησιμοποιήσω τόν σύγχρονο ὄρο τῶν ὑπολογιστῶν– στή διαδικασία τῆς βιβλιοδεσίας. Τέλος, δύο εἰσηγήσεις ἐξέτασαν τίς ἀλληλεπιδράσεις σταχῶσεων χειρογράφων ὁμόθρησκων λαῶν (Κοπτῶν καί Ἀρμενίων), κάτι πολύ σημαντικό πού ἐγγράφεται στόν κύκλο τῆς *Συγκριτικῆς Κωδικολογίας*.

Ἔστερα ἀπό τή σύντομη καί ἀναπόφευκτα σχηματι-

κή παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῶν εἰσηγήσεων θά προδῶ σέ μερικές ἀποτιμήσεις, θά διατυπώσω κάποιες παρατηρήσεις καί θά κάνω ὀρισμένα σχόλια.

Ἀναφερόμενος στήν προϊστορία τῆς μελέτης τῆς στάχωσης, εἶπα ὅτι τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔχει σημειωθεῖ πρόοδος, ἀλλά, νομίζω, εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὀργανώνεται ἓνα Συμπόσιο μέ κεντρικό θέμα τήν ἑλληνική βιβλιοδεσία, ἡ ὁποία μελετᾶται πολὺπλευρα, μέ πλούσια ἐπιμέρους θεματική ποικιλία. Τό πρόγραμμα ἦταν βαρῦ καί πυκνό καί λόγω τοῦ εἰδικοῦ θέματος του καί λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν εἰσηγήσεων (37 εἰσηγήσεις καί τρεῖς ξεναγήσεις), τῶν πολλῶν καί ἐνδιαφεροσῶν παρεμβάσεων, εὐτυχῶς ὄχι θυελλωδῶν, τουλάχιστον στό προσκήνιο· ὅμως ἓνα εἶναι βέβαιο: ὅσοι εἶχαν τήν ἐπιθυμία, τήν ὑπομονή καί τήν ἀντοχή νά τό παρακολουθήσουν ἔφυγαν σοφότεροι τόσο στό εἰδικό θέμα τῆς στάχωσης ὅσο καί σέ ὀρισμένες χρήσεις καί λειτουργίες τοῦ βιβλίου στό Βυζάντιο. Ἡ ποιότητα τῶν εἰσηγήσεων σέ μεγάλο ποσοστό ἦταν ὑψηλή. Ἡ συμμετοχή τῶν συνέδρων, ἀλλά καί τοῦ ἀπλοῦ κοινοῦ ἦταν μεγάλη. Ἰδιαίτερα ἀξίζει νά ὑπογραμμισθεῖ ἡ παρουσία νέων συναδέλφων καί ὡς ὁμιλητῶν καί ὡς ἀπλῶν ἀκροατῶν. Αὐτό εἶναι πολὺ παρήγορο καί ἐνθαρρυντικό καί ἐγγράφεται στά θετικά τοῦ Συμποσίου.

Ἡ ὑψίστη ὅμως προσφορά τοῦ Συμποσίου θά εἶναι ἡ ἔκδοση τῶν *Πρακτικῶν* του, ὅπου θά δημοσιευθοῦν σέ πληρέστερη μορφή ὅλες οἱ εἰσηγήσεις. Τά *Πρακτικά* θά προσφέρουν στοὺς ἐρευνητές, εἰδικούς καί ἄλλους, τή δυνατότητα γιά συγκριτικές, συνθετικές καί συνολικές θεωρήσεις, καθώς θά θέτουν στή διάθεσή τους πλουσιότερο ὕλικό ἀπό ὅ,τι μιά μεμονωμένη εἰσηγήση, ὅσο ἄρτια καί ἂν εἶναι αὕτη. Τά κείμενα τῶν *Πρακτικῶν* προσφέρονται γιά ἐφαρμογές τῆς λεγόμενης *Συγκριτικῆς Κωδικολογίας*. Θά δώσουν τή δυνατότητα νά ἐλέγξουμε ἂν αὐτά πού διαπίστωσαν οἱ ὁμιλητές σέ χειρόγραφα καί σταχῶσεις συγκεκριμένων συλλογῶν μποροῦν νά ἔχουν ἐφαρμογές καί σέ χειρόγραφα καί σταχῶσεις καί ἄλλων συλλογῶν. Γιατί ὁ καθένας μίλησε ἔχοντας ὑπόψη του ἓναν ἄλφα ἀριθμό χειρογράφων, ἐνῶ τώρα θά τά ἔχουμε ὅλα στή διάθεσή μας. Τά *Πρακτικά* τοῦ Συμποσίου γιά πολλά χρόνια θά συνιστοῦν ἓνα βασικό βιβλίο ἀναφορᾶς, τό ὁποῖο οἱ εἰδικοί θά τό συμβουλευτόνται κάθε μέρα. Εὐχομαι, γιά νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ μεγάλη προσφορά τοῦ Συμποσίου, τά *Πρακτικά* του νά εἶναι στή διάθεση τῶν ἐρευνητῶν, ὅσο γίνεται γρηγορότερα. Τά κείμενα τῶν εἰσηγήσεων, τά ὁποῖα ἀσφαλῶς θά εἶναι πληρέστερα ἀπό αὐτά πού ἀκούσαμε, θά μποροῦσαν νά πληρώσουν τίς σελίδες τοῦ τρίτου τόμου τοῦ περιοδικοῦ *Βιβλιοαμφίστης*, τό ὁποῖο εἶναι τό εἰδικότερο περιοδικό πού ἐκδίδεται στόν ἑλληνικό χῶρο καί τό πῖο κατάλληλο νά τά δεχτεῖ.

Καί τώρα κάποιες παρατηρήσεις καί ὀρισμένα σχόλια.

Ξεκινῶ πάλι ἀπό τόν τίτλο καί τόν ὑπότιτλο τοῦ Συμποσίου. Ὁ ὄρος *Βιβλίον* στόν τίτλο συνιστᾷ «έννοια γένους», δηλαδή εὐρύτερη καί μεγαλύτερη. Ὁ ὄρος *Βιβλιοδεσία* στόν ὑπότιτλο εἶναι «έννοια εἶδους», δηλαδή μικρότερη ἢ, μέ ἄλλους ὄρους, ἡ τελευταία φάση στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς καί κατασκευῆς τοῦ βιβλίου. *Βυζάντιο* στόν τίτλο δηλώνει χρονικό προσδιορισμό μέ περιορισμένη χρονική ἔκταση. *Μεταβυζαντινή* στόν ὑπότιτλο προσδιορίζει χρονική περίοδο πολύ ἐκτενέστερη ἀπό αὐτήν πού προσδιορίζει τό *Βυζάντιο*.

Μέ τήν εὐκαιρία, ἀξίζει νά παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ ὄρος *Μεταβυζαντινός* πρέπει νά συζητηθεῖ καί νά καθοριστεῖ ἀπό τούς ἐιδικούς καί ὡς πρὸς τήν ποιοτική του διάσταση καί ὡς πρὸς τήν ποσοτική (=χρονική). Ὡστόσο, γιά τήν περίπτωσή μας, μπορῶ νά βεβαιώσω ὅτι μέ τήν ἐπιβίωση πού παρατηρεῖται σέ θέματα Παλαιογραφίας καί Κωδικολογίας, ἄρα καί βιβλιοδεσίας, ὁ ὄρος *Μεταβυζαντινός* καλύπτει καί τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆ νεότερη ἐποχή, ἀφοῦ σέ σταχώσεις καί τοῦ 19ου αἰώνα, παρὰ τίς ἀναμφισβήτητες ἐξελίξεις καί ξένες ἐπιδράσεις, διαπιστώνουμε βυζαντινές ἐπιβιώσεις, ἔστω καί ἐξελιγμένες.

Ὅλα αὐτά ἐπισημαίνονται ὄχι γιά νά ἐλεγχθεῖ τό πρόγραμμα τοῦ Συμποσίου γιά ἀσυνέπεια, ἀλλά γιά νά ἐπισημανθοῦν, γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, πόσο συμβατικές καί σχηματικές εἶναι οἱ περιοδολογήσεις ἢ οἱ διαιρέσεις ἐποχῶν σέ περιόδους. Αὐτό βολεύει τή σκέψη μας καί τή δουλειά μας, ὅμως στή ζωὴ τὰ πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά καί σχηματικά ὅσο τό θέλει ἡ εὐκολία μας.

Σέ κάθε περιοδολόγηση ἢ διαίρεση σέ περιόδους ὑπάρχουν ἐγγενεῖς δυσκολίες, γιατί τὰ ὄρια εἶναι ρευστά. Αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός πῶς, παράλληλα μέ τή γένεση κάποιου νέου στοιχείου, ἐπιβιώνουν καί παλαιά καί ἔτσι γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα παρατηρεῖται συνύπαρξη νέων καί παλαιῶν στοιχείων.

Ἡ ἐξέλιξη στή γλώσσα, τῆ γραφή, τήν τέχνη εἶναι ἀργή καί ἡ μετάβαση ἀπό τό παλαιό στό νέο γίνεται ἀργά, βαθμιαία καί ἐξελικτικά, σέ σημεῖο πού, ὅταν παράγεται κάτι καινούργιο, νά μὴν τό καταλαβαίνουμε ἢ, ὅταν τό καταλαβαίνουμε, αὐτό νά προκαλεῖ τήν ἀντίδρασή μας.

Μερικές ἐπισημάνσεις, πού ἴσως ἀνοίγουν κάποιες προοπτικές γιά τό μέλλον καί πού εὐχῆς ἔργο θά ἦταν σέ μιᾶ μελλοντική συνάντηση νά ληφθοῦν ὑπόψη. Ἦδη ἐπισημάνω μερικές. Ἀλλά καλύτερα νά γίνω πιό σαφής.

Διέκρινα κάποια ὑπερβολή στήν περιγραφή καί τήν ἀνάλυση τῆς διακόσμησης τῆς στάχωσης, καί γενικότερα τῶν τεχνικῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς, ἐνῶ ἀγνοήθηκαν ἄλλες σοβαρές παράμετροι.

Ἡ πιό σημαντική παράμετρος, πού τήν ἔλλειψή της ἐγώ τουλάχιστον τήν ἐνώμισα πολλές φορές, εἶναι ὅτι ἀπό τίς εἰσηγήσεις –μέ μιᾶ μόνο μερική ἐξαίρεση– ἔλειψε ἡ προοπτική τῆς διαχρονίας. Οἱ ὁμιλητές δέν

πῆγαν πρὸς τά πίσω νά δοῦν τήν ἱστορία τοῦ κώδικα, ἀπό πού προέρχεται αὐτός, πῶς ἐξελίσσεται, γιατί υιοθετεῖται, ἀπό πού καί γιατί παίρνει τό δέσιμο. Αὐτό ἔλειψε. Βέβαια ὡς πρὸς τό σημεῖο αὐτό στό παρελθόν ἔγιναν κάποιες ἐργασίες. Ἡ Μπέρθ Βάν Ρεγκεμόρτερ (*Berthe Van Regemorter*), πού τό ὄνομά της ἀκούστηκε πολλές φορές κατά τῆ διάρκεια τοῦ Συμποσίου, ἐπιχείρησε νά τό κάνει στήν ἀρχή κάποιων ἐργασιῶν της, ἀλλά ἀποσπασματικά καί ὄχι ὀλοκληρωμένα. Ἄλλωστε, τὰ δεδομένα ἀπό τήν ἐποχὴ ἐκείνη ὡς σήμερα ἔχουν ἀλλάξει.

Μερικές ἄλλες παράμετροι, πού δέν προσέχτηκαν, εἶναι τό περιεχόμενο τῶν χειρογράφων καί τό σχῆμα αὐτῶν, στοιχεῖα πού καί τὰ δύο ἐπηρεάζουν τή στάχωση, ἄν καί, γιά νά εἶμαι δίκαιος, ὀφείλω νά ὀμολογήσω ὅτι αὐτό ἔγινε ἀπό ὀρισμένους, ὄχι ὅμως σέ ἰκανοποιητικό βαθμό.

Κάτι ἄλλο σχετικό μέ τῆ διακόσμηση τῶν χειρογράφων γενικά καί ὄχι μόνο τῆς στάχωσης. Μόνιμο *desideratum*, τό ὄποιο ἔχει τονιστεῖ πολλές φορές καί μέ ποικίλες εὐκαιρίες, εἶναι ἡ ἀμφίδρομη συνεργασία πού πρέπει νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στους ἱστορικούς τῆς τέχνης καί τούς παλαιογράφους καί κωδικολόγους. Κάτι πού γίνεται σέ κάποιο βαθμό τὰ τελευταία χρόνια, ὅμως ἡ συνεργασία αὐτή πρέπει νά εἶναι συνεχῆς καί σέ μεγαλύτερο βαθμό, σέ συνδυασμό, ὅπου εἶναι δυνατό, καί μέ τίς πηγές.

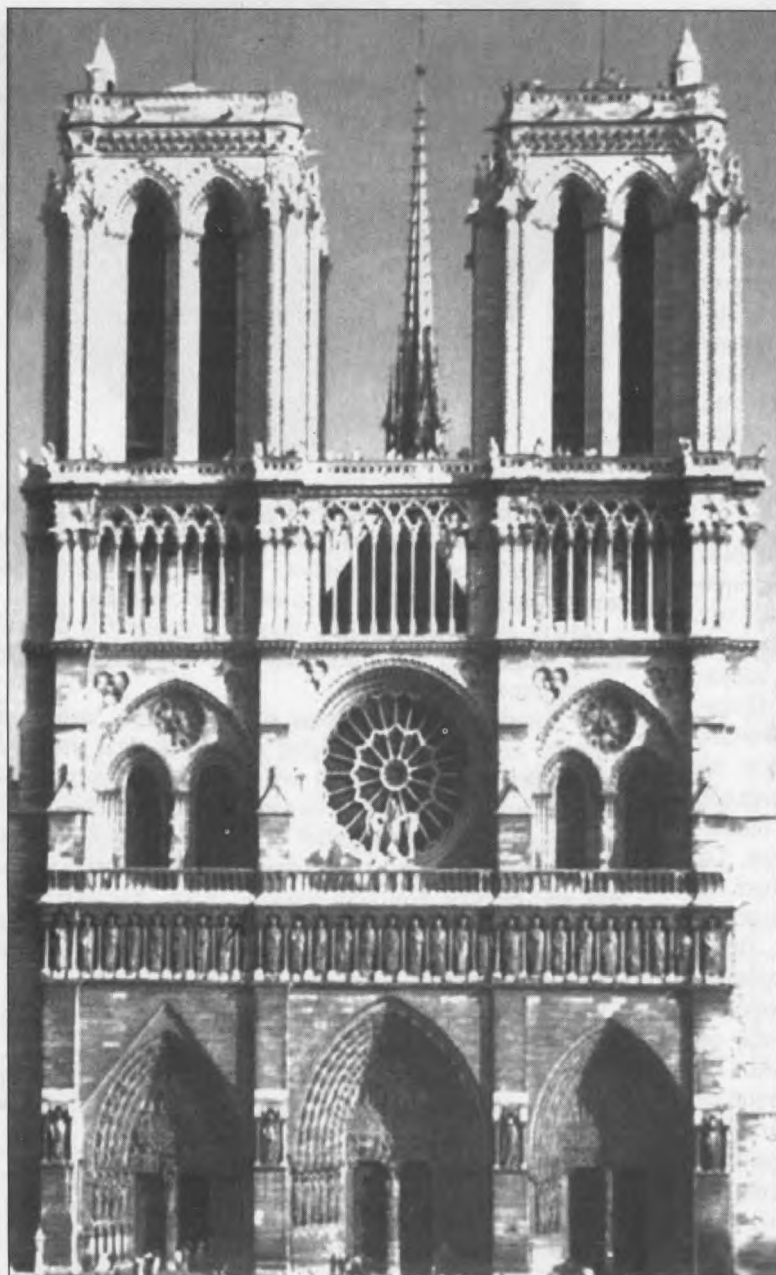
Οἱ τίτλοι μερικῶν εἰσηγήσεων εἶναι ἀτυχεῖς: ἄλλοτε τό περιεχόμενο τῆς εἰσηγήσεως δέν ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό πού δηλώνει ὁ τίτλος καί ἄλλοτε, παρὰ τήν προσδοκία πού δημιουργεῖ ὁ τίτλος, τό περιεχόμενο τῆς εἰσηγήσεως δέν στοιχίζεται πρὸς αὐτόν.

Μερικές εἰσηγήσεις δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά δημοσιευτοῦν στά *Πρακτικά*, μιᾶ καί δέν προσφέρουν τίποτα τό νέο καί δέν προάγουν τίς γνώσεις μας ὡς πρὸς τό ἀντικείμενο τοῦ Συμποσίου, ἐνῶ ἄλλες πρέπει νά δουλευτοῦν πολύ καί νά ἐμπλουτισθοῦν, γιά νά ἔχουν λόγο νά περιληφθοῦν στά *Πρακτικά*.

Τέλος τό ὕφος πού υιοθετήθηκε σέ κάποια ἀνακοίνωση θά μπορούσε νά εἶναι λιγότερο ἐριστικό. Ὡς ἐπιστήμονες, ὅταν ἀναφερόμαστε στους προκατόχους μας, καλό εἶναι νά τό πράττουμε *sine ira et studio*, νηφάλια, νά σεβόμαστε τίς προσπάθειες καί τίς προσφορές τῶν προκατόχων μας, χωρίς τίς ὁποῖες οἱ ἐπιστήμες πού διακονοῦμε δέν θά εἶχαν φτάσει ἐδῶ πού σήμερα βρίσκονται.

Κλείνοντας τῆ σύντομη αὐτή παρουσίαση ἐπιθυμῶ νά εὐχαριστήσω θερμά καί νά ἀποδώσω τόν δίκαιο καί ὀφειλόμενο ἔπαινο στους διοργανωτές τοῦ Συμποσίου καί ὡς φορεῖς καί ὡς πρόσωπα γιά τόν μόχθο τόν ὁποῖον κατέβαλαν, ὥστε ἡ διοργάνωση αὐτοῦ νά εἶναι ἄρτια, ἰδιαίτερα τήν κυρία Νίκη Τσιρώνη, γιά τούς κόπους, τούς ἀγῶνες καί τήν ἀγωνία της μέχρι τήν τελευταία στιγμή. Τούς εὐχομαι καλό κουράγιο καί δύναμη στήν ἐκδοσὴ τῶν *Πρακτικῶν* καί στήν πραγματοποίηση καί ἄλλων παρόμοιων διοργανώσεων.

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΤΟΥ ΒΙΚΤΟΡΑ ΟΥΓΚΟ

Ὁ καθεδρικός ναός τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων 1163-1250

Με ἀφορμὴ τὴν πρόσφατη, καλὴ μετάφραση (Ἀνδρέα Παππᾶ καὶ Βάνας Χατζάκη) ἐνός ἀπ' τὰ σπουδαιότερα μυθιστορήματα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, τῆς *Παναγίας τῶν Παρισίων* τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, ἀπ' τὶς ἐκδόσεις Σμίλη, ἀποφασίσαμε νὰ ἀναδημοσιεύσουμε ἓνα ἀπόσπασμα.

Ὁ 29χρονος Οὐγκώ, τὸ 1831, γράφει ἓνα ἔργο διαποτισμένο ἀπ' τὰ ιδεώδη τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ρομαντισμοῦ. Στήνει μιὰ συναρπαστικὴ πλοκὴ στὰ χρόνια τοῦ τέλους τοῦ Μεσαίωνα, στὴ Γαλλία τοῦ 1482. Ὁ Κουασιμόδος, ἡ Ἐσμεράλδα, οἱ ζητιάνοι καὶ ἀλλήτες τῆς «Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων» ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ πρωταγωνίστρια τοῦ μυθιστορήματος, ἡ Notre Dame, συγκροτοῦν ὀρισμένες ἀπ' τὶς πιὸ ἐμβληματικὲς μυθιστορηματικὲς μορφές. Ἄς παρασυρθοῦμε λοιπὸν «στὰ σαγηνευτικὰ καὶ ἀβέβαια σοκάκια τῆς φαντασίας [...] νομμοποιούμενοι νὰ ἀφεθοῦμε στὴ γοητεία τῆς φυγῆς», ὅπως πολὺ εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξης Πολίτης στὸ *Ἐπίμετρο* τοῦ διβλίου. Ὁ χρόνος πού θὰ ξοδέψουμε νὰ διαβάσουμε τὶς 670 σελίδες τῆς *Παναγίας τῶν Παρισίων*, παρὰ τὰ χρονάκια τῆς, εἶναι θητεία στὴ «βαθιά» ἀνάγνωση καὶ ἀπόλαυση.

Π.

VI Η ΣΠΑΣΜΕΝΗ ΣΤΑΜΝΑ

[...]

Ὁ δύσμοιρος ποιητής ἔριξε μιά ματιά γύρω του. Βρισκόταν, πράγματι, στήν τρομερή Αὐλή τῶν Θαυμάτων,¹ ἐκεῖ ὅπου ποτέ ἀξιοσέβαστος ἄνθρωπος δέν εἶχε μπεῖ τέτοια ὦρα. Κύκλος μαγικός, ὅπου οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ Σατλέ καί οἱ φρουροί τῆς πρεβοτείας πού τολμοῦσαν νά τριγυροῦν ἐκεῖ μέσα κατέληγαν νά γίνουν κομματάκια· πολιτεία κλεφτῶν, ἀποκρουστική κρεατοελιά στό πρόσωπο τοῦ Παρισιοῦ ὑπόνομος ἀπ' ὅπου ξεχυνόταν κάθε πρωί καί ὅπου ἐρχόταν νά καταλαγιάσει κάθε βράδυ αὐτό τό βρομερό ρυάκι βίας, φαυλότητας, ἐπαιτείας καί ἀληθείας, πού συναντᾶμε πάντοτε νά ξεχειλίζει στούς δρόμους κάθε μεγαλούπολης· τερατώδης κυψέλη, ὅπου κάθε βράδυ ἐπέστρεφαν μέ τά λάφυρά τους ὅλοι οἱ κηφῆνες τῆς κοινωνίας· ψευτονοσοκομεῖο, ὅπου ὁ τοιγγάνος, ὁ ἀποσχηματισμένος καλόγερος, ὁ ξεστρατισμένος μαθητής, τά ἀποβράσματα ὄλων τῶν ἐθνῶν, Ἰσπανοί, Ἰταλοί, Γερμανοί, ὄλων τῶν θρησκευμάτων, ἑβραῖοι, χριστιανοί, μωαμεθανοί, εἰδωλολάτρες, γεμάτοι ψεύτικες πληγές, ζητιάνοι τῆ μέρα, μεταμορφώνονταν τή νύχτα σέ ληστές· ἕνα ἀπέραντο καμαρίνι, μέ λίγα λόγια, ὅπου ἐβάζαν κι ἐβγαζαν τότε τά κοστούμια τους ὅλοι οἱ ἠθοποιοί αὐτῆς τῆς αἰώνιας κωμωδίας πού παίζεται στή σκηνή τοῦ παρισινοῦ πλακόστρωτου, μέ πρωταγωνιστές τήν κλοπή, τήν πορνεία καί τό φόνο.

Ἦταν μιά τεράστια πλατεία, ἀκανόνιστη καί κακοστροφμένη, ὅπως ἄλλωστε ὅλες οἱ πλατείες τοῦ Παρισιοῦ τότε 1482, χρόνος τοῦ μυθιστορήματος]. Φωτιές ἔλαμπαν ἐδῶ κι ἐκεῖ, μαζεύνοντας γύρω τους σάν τά μυρμηγκία ἀλλόκοτες ὁμάδες. Ὅλος αὐτός ὁ συρφετός πῆγαινε, ἐρχόταν, φώναζε. Ἀκούγονταν γέλια διαπεραστικά, κλαψουρισματα παιδιῶν, φωνές γυναικῶν. Τά χέρια καί τά κεφάλια αὐτοῦ τοῦ πλήθους, μαῦρα σέ φωτεινό φόντο, ἔκαναν χίλιες δυό ἀλλόκοτες χειρονομίες καί κινήσεις. Στιγμές στιγμές, στό ἔδαφος, ὅπου τρεμόπαυζε ἡ λάμψη ἀπ' τίς φωτιές κι ὅπου μπερδεύονταν μεγάλες ἀκαθόριστες σκοτεινές σκιές, μποροῦσε κανεῖς νά δεῖ νά περνάει ἕνα σκυλί πού ἔμοιαζε μέ ἄνθρωπο, ἢ ἕναν ἄνθρωπο πού ἔμοιαζε μέ σκυλί. Τά ὄρια ἀνάμεσα στίς φυλές καί τά εἶδη γίνονταν δυσδιάκριτα σ' αὐτή τήν πολιτεία, σάν σέ πανδαιμόνιο. Ἄντρες, γυναῖκες, ζῶα, ἡλικίες, φύλα, ὑγιεῖς, ἄρρωστοι, ὅλα καί ὅλοι συνυπῆρχαν ἀνακατεμένα, ἐνωμένα, τό ἕνα πάνω στό ἄλλο· οἱ πάντες συμμετεῖχαν σ' αὐτά πάντα.

Ἡ τρεμάμενη καί ἀμυδρή λάμψη ἀπ' τίς φωτιές ἐπέτρεπε στόν Γκρενγκουάρ νά διακρίνει, παρ' αὐτή σύγχυση του, ὅλα ὅσα περιστοίχιζαν τήν τεράστια πλατεία: ἕνα ἀποκρουστικό σκηνικό ἀπό παλιά σπίτια, πού οἱ ρυτιδιασμένες καί συρρικνωμένες προσόψεις τους, φω-

τισμένες ἀπό ἕνα-δυό φεγγίτες, τοῦ φαίνονταν μέσ στό σκοτάδι σάν πελώρια κεφάλια μαγισσῶν, τερατόμορφα καί στραβομουτσουνιασμένα, πού σχημάτιζαν κύκλο καί κοίταζαν τό ὄργιο μέ μισόκλειστα μάτια.

Ἦταν ἕνας καινούργιος κόσμος, ἄγνωστος, ἀνήκουστος, χαμερπής, παραμορφωμένος, πολυθόρυβος, ἐξωπραγματικός.

Ὁ Γκρενγκουάρ, ὅλο καί πιό ἔντρομος, καθηλωμένος ἀπ' τοὺς τρεῖς ζητιάνους σάν ἀπό τρεῖς τανάλιες, μέ πλήθος ἄλλα πρόσωπα νά τόν ξεκουφαίνουν βελάζοντας καί γαβγίζοντας ὀλόγυρά του, πάλευε νά συγκεντρωθεῖ καί νά θυμηθεῖ ἂν ἦταν Σάββατο. Ὅμως, οἱ προσπάθειές του ἦταν μάταιες· τό νῆμα τῆς μνήμης καί τῆς σκέψης του εἶχε σπάσει. Ἔτσι, ἀμφιβάλλοντας γιά τά πάντα, ταλαντευόμενος ἀνάμεσα σ' αὐτό πού ἔβλεπε καί σ' αὐτό πού αἰσθανόταν, ἔθετε στόν ἑαυτό του τό ἐξῆς ἄλυτο «φιλοσοφικό» πρόβλημα:

– Ἐάν ἐγώ ὑπάρχω, αὐτό ὑπάρχει; Ἐάν αὐτό ὑπάρχει, ἐγώ ὑπάρχω;

Ἐκείνη τή στιγμή, μιά φωνή ὑψώθηκε, ξεχωρίζοντας καθαρά μέσα ἀπ' τό βουητό τοῦ πλήθους πού τόν περιέβαλλε:

– Νά τόν πᾶμε στόν βασιλιά! Νά τόν πᾶμε στόν βασιλιά!

1. Ἡ Αὐλή τῶν Θαυμάτων βρισκόταν στή συνοικία τῶν Ἄλ, ἀνάμεσα στή σημερινή ὁδὸ Ρεωμύρ καί στήν πλατεία Καῖρ. Μόνο ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' ἡ ἀστυνομία κατόρθωσε νά διαλύσει αὐτή τήν παρισινή «κοινότητα».

– Παρθένα Παναγιά! μουρμούρισε ὁ Γκρενγκουάρ, ὁ τράγος θά εἶναι ὁ βασιλιάς τους!²

– Στόν βασιλιά! στόν βασιλιά! συμφώνησαν καί οἱ ὑπόλοιποι.

Ἄρχισαν νά τόν σέρνουν. Τσακώνονταν ποιός θά τόν πρωτοαπαξέει. Ὅμως, οἱ τρεῖς ζητιάνοι δέν τόν ἄφησαν ἀπ' τά χέρια τους καί τόν τραβοῦσαν πρὸς τή μεριά τους, σὺρλιάζοντας: «Δικός μας εἶναι!»

Σ' αὐτή τήν πάλη ἡ ἤδη ἐτοιμοθάνατη πουκαμῖσα τοῦ ποιητῆ... ἄφησε τήν τελευταία της πνοή.

Διασχίζοντας τήν ἀποτρόπαιη αὐτή πλατεία, ὁ ἱλιγγος τοῦ Γκρενγκουάρ ἐξαφανίστηκε. Λίγα βήματα ἦταν ἀρκετά γιά ν' ἀνακτήσει τήν αἰσθησιμότητα της πραγματικότητας. Εἶχε ἀρχίσει νά συνηθίζει τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ χώρου. Τίς πρῶτες στιγμές, ἀπ' τό ποιητικό τοῦ κεφάλι – ἢ ἴσως, ἀπλῶς καί πολύ πιό πεζά, ἀπ' τό ἄδειο του στομάχι – εἶχε ὑψωθεί ἓνας καπνός, ἓνας ἀχνός θά μπορούσαμε νά ποῦμε, πού, ἀπλωμένος ἀνάμεσα στόν ἴδιο καί στά ἀντικείμενα,

δέν τοῦ ἐπέτρεπε νά τά διακρίνει παρά μόνο διαμέσου τῆς ὀμίχλης ἐνός ἀσυνάρτητου ἐφιάλτη, στά ἀπόλυτα σκοτάδια τῶν ὀνείρων ὅπου ὅλα τά περιγράμματα χάνουν τήν ἐνάργειά τους, τά σχήματα παραμορφώνονται, τά ἀντικείμενα ἀποκοτοῦν ἀφύσικες διαστάσεις, μετατρέποντας τά πράγματα σέ χίμαιρες καί τοὺς ἀνθρώπους σέ φαντάσματα. Βαθμιαῖα, τήν παραίτηση αὐτή διαδέχτηκε ἓνα βλέμμα λιγότερο χαμένο καί λιγότερο παραμορφωτικό. Ἡ πραγματικότητα ἐμφανιζόταν ὀλόγυρά του, χτυποῦσε στά μάτια του, σκόνταπτε στά πόδια του, γκρέμιζε κομμάτι κομμάτι ὅλη τήν ποιητική φρίκη πού νόμιζε ἀρχικά ὅτι τόν περιέβαλλε. Χρειάστηκε νά συνειδητοποιήσει ὅτι δέν βόδιζε στά ὕδατα τῆς Στυγός, ἀλλά στό βούρκο· ὅτι δέν

Notre-Dame

DE PARIS.

PARIS,

LIBRAIRIE DE CHARLES GOSSELIN.

N 10000 XXXII.

Tony Jahannot: Ἡ Ἑομεράδα στήν ἀγχόνη (Notre-Dame de Paris, ἐκδ. Gosselin, 1831, τ. 4)

περιστοιχιζόταν ἀπό δαίμονες, ἀλλά ἀπό λαποδύτες· ὅτι αὐτό πού κινδύνευε δέν ἦταν ἡ ψυχὴ του, ἀλλά ἀπλούστατα ἡ ζωὴ του (ἀπ' τή στιγμή πού ἔλειπε αὐτός ὁ πολύτιμος παράγων συμφιλίωσης πού παρεμβαίνει τόσο ἀποτελεσματικά ἀνάμεσα στόν ληστή καί τόν τίμο ἄνθρωπο: τό γεμάτο πουγκί). Τέλος, ἐξετάζοντας τό «ὄργιο» ἀπό πιό κοντά καί μέ μεγαλύτερη ψυχραιμία, τό ἔβλεπε νά ἐκφυλίζεται ἀπό τελετουργική, μεταμεσονύχτια, ὀργιώδης σαββατιάτικη σύναξη μαγισσῶν ἐπεφτε σέ ἐπίπεδο καπηλειοῦ.

Ἡ Αὐλή τῶν Θαυμάτων, στήν πραγματικότητα, δέν ἦταν παρά ἓνα καπηλειό· ἀλλά καπηλειό ληστῶν, θαμμένο κόκκινο, τόσο ἀπ' τό κρασί ὅσο κι ἀπ' τό αἷμα.

Τό θέαμα πού παρουσιάστηκε στά μάτια του, ὅταν ὁ κουρελῆς συνοδός του τόν ἐναπόθεσε ἐπιτέλους στό τέρμα τῆς διαδρομῆς, σέ καμιά περίπτωση δέν ἦταν κατάλληλο νά τόν ἐπαναφέρει στήν ποίηση – οὔτε κἀν στήν ποίηση τῆς Κόλασης.

Ἐπρόκειτο γιά τήν πεζή καί κτηνώδη πραγματικότητά τῆς ταβέρνας στήν πιό αὐθεντική της μορφή. Ἄν δέν βρισκόμασταν στόν 15ο αἰώνα, θά λέγαμε ὅτι ὁ Γκρενγκουάρ θύμιζε περισσότερο ἔργο τοῦ Καλό,³ καί λιγότερο τοῦ Μιχαήλ Ἄγγελου.

Γύρω ἀπ' τή μεγάλη φωτιά, πού ἔκαιγε πάνω σέ μιά

2. Μορφή πού ἔλεγαν ὅτι παίρνει ὁ διάβολος τήν ἡμέρα τῆς συνάθροισης τῶν μαγισσῶν (sabbat), δηλαδή τό Σάββατο. Σημείωση τοῦ Οὐγκό στό φάκελό του τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων: «Ὁ διάβολος, προκειμένου νά καλέσει τή συνάθροιση, ἐμφανίζει στά σύννεφα ἓνα πρόβατο, τό ὁποῖο εἶναι ὄρατό μόνο ἀπ' τίς μάγισσες».

φαρδιά στρογγυλή πλάκα και πού διαπερνούσε μέ τις φλόγες της τά πυρακτωμένα πόδια μιᾶς ἄδειας ἐκείνη τή στιγμή πυροσσιᾶς, ἦταν στημένα, ἐδῶ κι ἐκεῖ, στήν τύχη, μερικά σαρακοφαγωμένα τραπέζια, δίχως κανείς νά ἔχει ποτέ καταδεχτεῖ νά τά εὐθυγραμμίσει, ἢ ἔστω νά φροντίσει ὥστε νά μή σχηματίζουν μεταξύ τους τόσο ἀπαράδεκτα ἀκανόνιστες γωνίες. Πάνω σ' αὐτά τά τραπέζια γυάλιζαν κανάτες ξέχειλες μέ κρασί και μπύρα, γύρω ἀπ' τίς ὁποῖες εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀρκετά βακχικά πρόσωπα, κατακόκκινα ἀπ' τή φωτιά και τό κρασί. Ἐνας κοιλαράς μέ πρόσχαρη φάτσα φιλοῦσε ἠχηρότατα μιὰ χοντρή πόρνη. Ἦταν ἓνα εἶδος ψευδοστρατιώτη πού, σφουρίζοντας, ἔλυνε τούς ἐπιδέσλους ἀπ' τήν ψεύτικη πληγή του και τέντωνε τό γερό και ὑγιέστατο γόνατό του, πού ἀπ' τό πρωί τό εἶχε φασκωμένο μέ κουρέλια, γιά νά ξεμουδιάσει. Ἀντίθετα, ἓνας χτικιάρης ἐτοίμαζε μέ χελιδονόχορτο και βοδινό αἷμα τό πόδι τοῦ Θεοῦ γιά τήν ἐπομένη. Δύο τραπέζια πιό πέρα ἓνας «κοχυλάς» μέ πλήρη φορεσιά προσκυνητή συλλάβιζε τό θρηνητικό τροπάρι τῆς Παναγίας, φροντίζοντας ὁ ἦχος νά βγαίνει ἔνρinos και ψαλμικός. Ἄλλου πάλι, ἓνας νεαρός ἀλήτης ἐπαίρνε μαθήματα ἐπιληψίας ἀπό ἓναν γέρο συνάδελφό του, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδασκε τήν τέχνη νά βγάξει ἀφρούς ἀπ' τό στόμα μασώντας ἓνα κομμάτι σαποῦνι. Δίπλα τους, ἓνας ὑδρωπικός ξεφούσκωνε, ἀναγκάζοντας τέσσερις-πέντε κλέφτρες στό ἴδιο τραπέζι νά βουλώνουν τή μύτη τους, τήν ἴδια στιγμή πού τσακώνονταν γιά τό ποιά θά πάρει τό παιδί πού εἶχαν κλέψει ἐκείνο τό βράδυ. Περιπτώσεις πού, δύο αἰῶνες ἀργότερα, ἔμοιαζαν τόσο γελοῖες στήν αὐλή, ὅπως λέει ὁ Σωβάλ,⁵ ὥστε χρησίμευαν ὡς ψυχαγωγία τοῦ βασιλιᾶ ἢ ὡς εἰσαγωγή στό βασιλικό μπαλέτο «*Ἡ νύχτα*», τό ὁποῖο περιλάμβανε τέσσερα μέρη και παρουσιάστηκε στό θέατρο τοῦ Πτί Μπουρμπόν. «Ποτέ», προσθέτει ἓνας αὐτόπτης μάρτυρας τῆς παράστασης τοῦ 1653, «οἱ ἀπρόοπτες μεταμορφώσεις τῆς Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων δέν παραστάθηκαν μέ μεγαλύτερη ἐπιτυχία· οἱ χαριτωμένοι στίχοι τοῦ Μπενσεράντ μᾶς εἶχαν ἤδη προετοιμάσει γι' αὐτές».⁶

Χυδαῖα γέλια και πρόστυχα τραγοῦδια ἀκούγονταν ἀπό παντοῦ. Ὁ καθέννας εἶχε τό χαδά του, κουτσομπολεύοντας και βρίζοντας, δίχως ν' ἀκούει καν τί λέει ὁ διπλανός. Κανάτες τσουγκρίζονταν, και ἔσπαγαν καθγάδες ἀκολουθοῦσαν και μέ τίς σπασμένες κανάτες ἔσκιζαν ὁ ἓνας τά κουρέλια τοῦ ἄλλου.

Ἐνας πελώριος σκύλος, καθισμένος στά πσιανά του πόδια, κοιτοῦσε τή φωτιά. Ὑπῆρχαν και παιδιά παρόντα σ' αὐτό τό ὄργιο. Τό «κλεμμένο παιδί» ἔκλαιγε και φώναζε· ἓνα ἀμίλητο χοντρό, τετράχρονο ἀγοράκι ἦταν καθισμένο σ' ἓναν πανύψηλο πάγκο, μέ τά πόδια του νά κρέμονται και μέ τό τραπέζι νά τοῦ φτάνει ὡς τό πηγούνι. Ἐνα τρίτο, πολύ σοβαρό, ἄπλωνε στό τραπέζι μέ τό δάχτυλό του τό λιωμένο λίπος πού ἔσταζε ἀπό ἓνα κερί. Ἐνα τελευταῖο, μικροκαμωμένο, ἀνακούρκουδα στή λάσπη, ἦταν σχεδόν χωμένο σ' ἓνα καζάνι, ξύνοντάς το μ' ἓνα τουῦβλο· ὁ ἦχος πού ἔβγαίνει

ἦταν ικανός νά κάμει τόν Στραντιβάρους νά λιποθυμήσει.

Ἐνα βαρέλι ἦταν κοντά στή φωτιά κι ἓνας ζητιάνος πάνω στό βαρέλι. Ἦταν ὁ βασιλιάς πάνω στό θρόνο του.

Οἱ τρεῖς πού κρατοῦσαν τόν Γκρενγκουάρ τόν ἔφεραν μπροστά στό βαρέλι. Ὁ συρφετός ἠσύχασε γιά μιὰ στιγμή, ἐκτός ἀπ' τό παιδί πού ἔξυνε τό καζάνι.

Ὁ Γκρενγκουάρ δέν τολμοῦσε οὔτε καν νά σηκώσει τά μάτια.

— *Ombre, quita tu sombrero,*⁷ εἶπε ἓνας ἀπ' τούς τρεῖς «συνοδούς» του και, πρίν καλά καλά καταλάβει τί σήμαινε αὐτό, ὁ ἄλλος τοῦ εἶχε κιόλας πάρει τό καπέλο, ἓναν ἄθλιο σκούφο εἶναι ἀλήθεια, χρήσιμο ὁμως ἀκόμη γιά τόν ἥλιο ἢ τή βροχή. Ὁ Γκρενγκουάρ ἀναστενάξε.

Ἐντωμεταξύ, ἀπ' τό ὕψος τοῦ βαρελιοῦ του, ὁ βασιλιάς καταδέχτηκε νά τοῦ ἀπευθίνει τό λόγο:

— Τί εἶναι πάλι τοῦτο τό μῦτρο;

Ὁ Γκρενγκουάρ ἀνατρίχιασε. Ἦ φωνή αὐτή, ἄν και πιό στομφώδης ἐπειδή ἦταν ἀπειλητική, τοῦ θύμιζε μιάν ἄλλη φωνή, πού τό ἴδιο ἐκείνο πρωί εἶχε καταφέρει τό πρώτο πλήγμα στό «μυστήριό» του, κλαψουρίζοντας ἔνρinos ἀπ' τό ἀκροατήριο: *Μιά ἐλεημοσύνη, χριστιανοί!* Σήκωσε τό κεφάλι του. Ἦταν πράγματι ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού.

Ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού, περιβεβλημένος τά βασιλικά του διάσημα, ἀλλά και μέ ὅλα του τά κουρέλια. Ἦ πληγή στό μπράτσο του εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Στό χέρι του κρατοῦσε τώρα ἓνα μαστίγιο μέ λουρίδες λευκοῦ δέρματος, σάν ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦσαν τότε οἱ ραβδούχοι γιά νά συγκρατοῦν τό πλήθος και πού ὀνομάζονταν *boulayes*. Τό κεφάλι του ἦταν ζωμένο μ' ἓνα εἶδος κεφαλόδεσμον κλεισμένου ἀπό πάνω, κάτι ἀνάμεσα σέ σκουφάκι παιδιοῦ και κορόνα βασιλιά, ἔτσι πού μοιάζουν μεταξύ τους τά δύο τους.

3. Jacques Callot (1592-1635). Γάλλος χαρακτής και σχεδιαστής, γνωστός κυρίως γιά τήν περίφημη σειρά χαλκογραφιῶν του μέ τόν γενικό τίτλο *Οἱ μεγάλες συμφορές τοῦ πολέμου*. [Σ.τ.μ.]

4. Κατά τά χρονικά τῆς ἐποχῆς, ἔτσι λεγόταν τό κακοφορμισμένο πόδι πού ὀρισμένοι ἀλήτες εἶχαν τήν ἐπιδεξιότητα νά φτιάχνουν μέ χελιδονόχορτο και βοδινό αἷμα. [Σ.τ.μ.]

5. Ὁ Σωβάλ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται συχνά, ἦταν συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Histoire et recherches des antiquites de la Ville de Paris* (1724), μιᾶς ἀπ' τίς βασικές πηγές ιστορικών στοιχείων πού χρησιμοποίησε ὁ Ουγκό γιά νά γράψει τήν *Παναγία τῶν Παρισίων*. [Σ.τ.μ.]

6. Isaac de Benserade (1613-91). Γάλλος ποιητής, προστατευόμενος τοῦ Ρισελιέ και κατόπιν τοῦ Μαζαρίνου. Ὁφείλει κυρίως τή φήμη του στά λιμπρέτα μπαλέτων πού ἔγραψε γιά τήν αὐλή τοῦ Λουδοβίκου ΙΓ' και τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. [Σ.τ.μ.]

7. «Ἄθρωπε, βγάλε τό καπέλο σου!» (ισπανικά).

Ὡστόσο, ὁ Γκρενγκουάρ, δίχως νά ξέρει γιατί, εἶχε ἀρχίσει νά ἐλπίζει κάπως, ἀναγνωρίζοντας στό πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων τόν καταραμένο ζητιάνο τῆς μεγάλης αἰθουσας.

– Ἀφέντη, ψέλλισε... Ἀρχοντά μου... Μεγαλειότατε... Πῶς πρέπει νά σᾶς ἀποκαλῶ; εἶπε τέλος, ἔχοντας φτάσει στήν κορυφή τοῦ μονολόγου του καί μὴν ξέροντας πιά οὔτε πῶς ν' ἀνέβει, οὔτε πῶς νά κατέβει.

– Ἀρχοντά μου, μεγαλειότατε, σύντροφε, λέγε μέ ὅπως θές, ἀλλά τελειώνε. Τί ἔχεις νά πεῖς γιά νά ὑπερασπίσεις τόν ἑαυτό σου;

Γιά νά ὑπερασπίσω τόν ἑαυτό μου! σκέφτηκε ὁ Γκρενγκουάρ· αὐτό δέν μ' ἀρέσει καθόλου. Ξανάρχισε τραυλίζοντας.

– Εἶμαι αὐτός πού σήμερα τό πρωί...

– Μά τά νύχια τοῦ διαδόλου! διέκοψε ὁ Κλοπέν· τό ὄνομά σου, κάθαμα, τίποτ' ἄλλο. Ἄκου δῶ. Βρίσκονται μπροστά σέ τρεῖς ἰσχυροὺς ἡγεμόνες: ὁ ἐμένα, τόν Κλοπέν Τρουγιεφού, βασιλέα τῆς Θούνης, διάδοχο τοῦ μεγάλου Κοέστρου, ὑπέρτατο ἀρχοντα τοῦ βασιλείου τῆς Ἀληταρίας· τόν Ματίας Οὐνγκάντι Σπικάλι, δούκα τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Βοημίας, αὐτόν τό γέρο κιτριναρὴ πού βλέπεις ἐκεῖ πέρα, μέ τὴν πατσαβούρα γύρω ἀπ' τό κεφάλι καί τόν Γκιγιώμ Ρουσά, αὐτοκράτορα τῆς Γαλιλαίας, ἐκεῖνον ἐκεῖ τόν χοντρό, πού δέν μᾶς ἀκούει καί πού χαϊδολογᾷ μιά τσοῦλα. Εἶμαστε οἱ δικαστές σου. Μπῆκες στό βασίλειο τῆς Ἀληταρίας χωρὶς νά εἶσαι ὑπήκοός της, παραβίασες τὰ ὅρια τῆς πόλης μας. Πρέπει νά τιμωρηθεῖς, ἐκτός κι ἂν εἶσαι μακροχρόνης, φορολόγος ἢ σαράβαλο, πού στή διάλεκτο τῶν τιμῶν ἀνθρώπων σημαίνει κλέφτης, ζητιάνος ἢ ἀγύρτης. Εἶσαι τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά; Ἐξηγήσου. Ἐμπρός, ἀράδιασέ μας τὰ προσόντα σου.

– Ἀλίμονο! εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ, δέν ἔχω αὐτή τὴν τιμή. Εἶμαι ὁ συγγραφέας...

– Ἀρκετά, ἀπάντησε ὁ Τρουγιεφού, μὴν ἀφήνοντάς τον κἂν νά συνεχίσει. Θά σέ κρεμάσουμε. Πολύ ἄπλό, ἀξιότιμοι συμπολίτες! Ὅπως φέρονται οἱ ὅμοιοί σας στοὺς δικούς μας, θά φερθοῦμε κι ἐμεῖς στοὺς δικούς σας. Τό νόμο πού ἐφαρμόζετε ἐσεῖς στοὺς ἀλήτες, θά ἐφαρμόσουν καί οἱ ἀλήτες σέ σᾶς. Ἄν εἶναι κακός, τό φταίξιμο εἶναι δικό σας. Καλό εἶναι νά βλέπουμε πού καί πού καί κανέναν ἀπ' τὴ φάρα σας μέ τὴν τριχιά στό λαϊμό· μᾶς «περιποιεῖ τιμήν», ἄλλωστε. Ἐμπρός λοιπόν, φίλε, μοίρασε χωρὶς γκρίνιες τὰ κουρέλια σου στίς κυρίες. Θά σέ κρεμάσω γιὰ νά σπάσουν πλάκα οἱ ἀλήτες, κι ἐσύ θά τοὺς δώσεις τό πονγκί σου, γιά νά πιοῦν κάτι. Ἄν ἔχεις νά κάμεις τίποτε προσευχῆς καί ἄλλες τέτοιες ἀηδίες, ὑπάρχει ἐκεῖ κάτω, κοντά στό μεγάλο πέτρινο γουδί, ἕνας ωραιότατος καλὸς Θεούλης, πού τόν κλέψαμε ἀπ' τό Σέν-Πιέρ-ο-Μπέφ. Ἐχεις τέσσερα λεπτά γιά νά Τοῦ ἀνοίξεις τὴν ψυχὴ σου.

Ἡ ὁμιλία του ἦταν καταπληκτική.

– Ὁραῖα τὰ πε, μά τὴν ψυχὴ μου! Αὐτός ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού εἶναι φοβερός· οὔτε ὁ πάπας δέν κάνει τέτοιο κήρυγμα, φώναξε ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γαλιλαίας

σπάζοντας τὴν κανάτα του γιά νά στηρίξει τό πόδι τοῦ τραπέζιου.

– Ἀρχοντες αὐτοκράτορες καί βασιλιάδες, εἶπε μέ ψυχραιμία ὁ Γκρενγκουάρ (ὁ ὁποῖος γιά κάποιον ἀνεξήγητο λόγο εἶχε ἐπανακτήσει τὴν αὐτοπεποίθησή του καί μιλοῦσε μέ ἀποφασιστικότητα), οὔτε πού νά τό σκέφτεστε. Ὀνομάζομαι Πιέρ Γκρενγκουάρ καί εἶμαι ὁ ποιητὴς τῆς διδακτικῆς ἀλληγορίας πού ἐπαίξαν σήμερα τό πρωί στή μεγάλη αἴθουσα.

– Ἄ, ἐσύ εἶσαι, δάσκαλε! εἶπε ὁ Κλοπέν· ἡμουν κι ἐγὼ ἐκεῖ, μά τόν Θεό! Εἶναι λόγος αὐτός, σύντροφε, ἐπειδὴ μᾶς ξεροστάλιασες σήμερα τό πρωί, νά μὴ σέ κρεμάσουμε ἀπόψε;

Δύσκολα θά τὴ γλυτώσω, σκέφτηκε ὁ Γκρενγκουάρ. Ὡστόσο, εἶπε νά δοκιμάσει ἄλλη μιά φορά.

– Δέν βλέπω, εἶπε, γιατί οἱ ποιητὲς νά μὴ συγκαταλέγονται στοὺς ἀλήτες. Καί ὁ Αἰσωπος, ἀλήτης ἦταν ὁ Ὀμηρος, ζητιάνος· ὁ Ἐρμῆς, κλέφτης.

Ὁ Κλοπέν τόν διέκοψε.

– Νομίζω ὅτι θέλεις νά μᾶς μπερδέψεις μέ τὰ ἀλαμπουρνέζικά σου. Νά πάρει ὁ Διάβολος! Ἄσε νά σέ κρεμάσουμε· μὴν τό κάνεις θέμα!

– Συγγνώμη, ἀρχοντά μου, βασιλέα τῆς Θούνης, ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ, ἐπιχειρώντας νά κερδίσει ἔδαφος σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ. Ἀξίζει τόν κόπο... Μιά στιγμή... Ἀκοῦστε με... Δέν μπορεῖτε νά μέ καταδικάσετε δίχως νά μέ ἀκούσετε...

Ἡ φωνὴ τοῦ δύστυχου σκεπαζόταν, ὠστόσο, ἐντελῶς ἀπ' τό πανδαιμόνιο πού ἐπικρατοῦσε. Τό ἀγοράκι ἔξυνε τό καζάνι του μέ περισσότερο ζῆλο ἀπὸ ποτὲ· καί σάν νά μὴν ἔφτανε αὐτό, μιά γριά εἶχε μόλις ἀκουμπήσει στήν πυρακτωμένη πυροστιά ἕνα τηγάνι μέ λίπος, πού ταιτοίριζε πάνω στή φωτιά σάν νά ξεφώνιζε ἕνα τσοῦρμο παιδιὰ σέ μέρα καρναβαλιῶ.

Ἐντωμεταξύ, ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού ἔμοιαζε νά συσκέπτεται γιά μιά στιγμή μέ τόν δούκα τῆς Αἰγύπτου καί τόν αὐτοκράτορα τῆς Γαλιλαίας, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, ἦταν ἐντελῶς μεθυσμένος. Κατόπιν, φώναξε μέ στριγγὴ φωνή:

«Ἦσυχία, λοιπόν!» Καθὼς, ὅμως, τό καζάνι καί τό τηγάνι δέν τὸν ἀκουγαν καί ἐξακολουθοῦσαν τό ντουέτο τους, πήδηξε ἀπ' τό βαρέλι του, ἔδωσε μιά κλοτσιὰ στό καζάνι, πού κύλησε δέκα θήματα παρακάτω μαζί μέ τό παιδί, μιά κλοτσιὰ στό τηγάνι, πού τό λίπος του χύθηκε ὅλο στή φωτιά, καί ξανανέβηκε σοβαρὸς σοβαρός στό θρόνο του, δίχως νά πολυσοκτιζέται γιά τό παιδί πού μυξόκλαιγε, ἢ γιά τὰ παράπονα τῆς γριάς πού ἔβλεπε ὅτι τό δεῖπνο της πήγαινε στράφι σχηματίζοντας μιά ὁμορφὴ λευκὴ φλόγα.

Μ' ἕνα νεῦμα τοῦ Τρουγιεφού, ὁ δούκας, ὁ αὐτοκράτορας, οἱ «ἀρχοντες» καί οἱ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι ἦρθαν ὅλοι καί κάθισαν γύρω του, σχηματίζοντας πέταλο, μέ τόν Γκρενγκουάρ, πάντοτε σέ στενὴ ἐπιτήρηση, στό κέντρο. Ἦταν ἕνα ἡμικύκλιο ἀπὸ κουρέλια, παλιατσαρίες, ψεύτικα φανταχτερά χρυσαφικά, δίκρανα, τσεκούρια, πόδια πού τρέκλιζαν ἀπ' τό μεθύσι, χο-

ντρά γυμνωμένα μπράτσα, φάτσες αποκρουστικές, ανέκφραστες, αποκτηνωμένες. Στο κέντρο εκείνης της «τρογγυλής τράπεζας της αλητείας», ο Κλοπέν Τρουγιεφού δέσποζε, σάν αξίος δόγης αυτής της γερουσίας, σάν βασιλιάς αυτής της αὐλῆς, σάν πάπας αὐτοῦ τοῦ κονκλάβιου, ἀφενός λόγω τοῦ ὕψους τοῦ βαρελιοῦ του, καί ἀφετέρου λόγω τοῦ ἀπροσδιόριστα ἀγέρωχου, ἀγριωποῦ καί τρομεροῦ του ὕψους, πού ἔκανε τὰ μάτια του νά πεταρίζουν καί ἀπάλυνε τήν κατατομή τῆς ἀλητικῆς ράτσας του. Τό κεφάλι του ἔμοιαζε μέ κεφάλι κάπρου ἀνάμεσα σέ γουρουνίσιας μουσοῦδες.

– Ἄκουσε, εἶπε στόν Γκρενγκουάρ, χαϊδεύοντας τό παραμορφωμένο σαγόνι του μέ τό ροζιασμένο του χέρι· δέν βλέπω τό λόγο γιατί νά μή σέ κρεμάσουμε. Ὡστόσο, ἡ ἰδέα δέν φαίνεται νά σοῦ πολυαρέσει καί ἡ αἰτία εἶναι ἀπλή: ἐσεῖς οἱ ἀστοί δέν εἴσατε συνηθισμένοι σέ κάτι τέτοια. Δίνετε ὑπερβολική σημασία στό γεγονός. Στο κάτω κάτω, δέν θέλουμε τό κακό σου. Ἰδού, λοιπόν, ἕνας τρόπος νά γλυτώσεις πρός τό παρόν. Θέλεις νά γίνεις ἕνας ἀπό μᾶς;

Μπορεῖ κανεῖς νά καταλάβει τί ἀντίκτυπο εἶχε ἡ πρόταση αὐτή στόν Γκρενγκουάρ, πού ἔβλεπε τή ζωή νά γλιστρᾷ μέσα ἀπ' τὰ χέρια του καί εἶχε ἀρχίσει νά χάνει κάθε ἐλπίδα. Ἡ πρόταση τοῦ Κλοπέν τοῦ φάνηκε, λοιπόν, σανίδα σωτηρίας.

– Καί βέβαια θέλω, εἶπε.

– Δέχεσαι, εἶπε ὁ Κλοπέν, νά καταταγεῖς στούς σουγιάδακηδες,⁸

– Στούς σουγιάδακηδες; Ἀσφαλῶς, ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Ἀνακηρύσσεις τόν ἑαυτό σου μέλος τῆς συντεχνίας «ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν»;, συνέχισε ὁ βασιλιάς τῆς Θούνης.

– Τῶν «ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν».

– Ὑπήκοο τοῦ βασιλείου τῆς Ἀληταρίας;

– Τοῦ βασιλείου τῆς Ἀληταρίας.

– Ἀλήτη;

– Ἀλήτη.

– Στήν ψυχή;

– Στήν ψυχή.

– Λάβε ὑπόψη, ὅμως, ξαναμίλησε ὁ βασιλιάς, ὅτι αὐτό δέν θά σέ γλυτώσει ἀπ' τήν κρεμάλα.

– Διάβολε! εἶπε ὁ ποιητής.

– Ἀπλῶς, συνέχισε ὁ Κλοπέν ἀτάραχος, θά κρεμαστεῖς ἀργότερα, μέ μεγαλύτερη ἐπισημότητα, μέ ἐξοδα τῆς καλῆς μας πόλης τοῦ Παρισιοῦ, σέ μιά ὠραία πέτρινη κρεμάλα καί ἀπό τίμιους ἀνθρώπους. Εἶναι κι αὐτό μιά παρηγοριά.

– Ὅπως νομίζετε, ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Ὑπάρχουν κι ἄλλα πλεονεκτήματα. Ὡς «ἐλεύθερος ἐπαγγελματίας», δέν θά 'χεις νά πληρώνεις γιά τὰ πεζοδρόμια, γιά τούς φτωχοῦς, γιά τὰ φανάρια, ὅπως οἱ ἀστοί τοῦ Παρισιοῦ.

– Σύμφωνα, εἶπε ὁ ποιητής. Δέχομαι. Εἶμαι ἀλήτης, ὑπήκοος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀληταρίας, «ἐλεύθερος ἐ-

παγγελματίας», σουγιάδακίας, ὅ,τι θέλετε. Ὡστόσο, ὅλα αὐτά ἦμουν κι ἀπό πρῖν, κύριε βασιλιά τῆς Θούνης, ἐφόσον εἶμαι φιλόσοφος: *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur.*⁹

Ὁ βασιλιάς τῆς Θούνης συνοφρυώθηκε.

– Γιά ποιόν μέ περνᾷς, ρέ φίλε; Τί οὐγγροεβραϊκά μοῦ τσαμπουνᾷς; Δέν ξέρω ἐγώ ἀπό ἐβραϊκά. Ἐπειδή εἶμαι ληστής, δέν πάει νά πεῖ ὅτι εἶμαι καί ἐβραῖος. Οὔτε κἀν κλέβω πιά, εἶμαι ὑπεράνω ὄλων αὐτῶν. Ἐγώ μόνο σκοτώνω. Κόβω λαιμούς, ὄχι πουγκιά.

Ὁ Γκρενγκουάρ προσπάθησε νά φελλίσει κάποια διακειολογία ἀνάμεσα στά σύντομα αὐτά λόγια, τὰ ὁποία διακόπτονταν ὄλο καί πλο συχνά ἀπό ἐκρήξεις ὀργῆς.

– Συγχωρέστε με, ἄρχοντά μου. Δέν εἶναι ἐβραϊκά, λατινικά εἶναι.

– Σέ πληροφορῶ, εἶπε ὁ Κλοπέν ἐξωφρενῶν, ὅτι δέν εἶμαι ἐβραῖος, κι ὅτι θά βάλω νά σέ κρεμάσουν, ἐβραϊκο γουρουνί! Τό ἴδιο κι αὐτόν τόν βρωμοεμπροράκο τῆς Ἰουδαίας πού βλέπω πλάι σου, καί πού ἐλπίζω μιά μέρα νά τόν δῶ καρφωμένο σέ κανέναν πάγκο, σάν κάλπικο νόμισμα πού εἶναι!

Λέγοντας αὐτά, ἔδειχνε μέ τό δάχτυλο τόν κοντούλη γενειοφόρο οὐγγροεβραῖο, πού εἶχε πλησιάσει τόν Γκρενγκουάρ ψέλνοντας τό *facitote caritatem* καί πού, μὴν καταλαβαίνοντας καμιά ἄλλη γλώσσα, κοιτοῦσε μέ ἐκπληξή τόν βασιλιά τῆς Θούνης νά ξεσπάει πάνω του.

Τέλος, ὁ ἄρχοντας Κλοπέν ἠρέμησε.

– Πονηρέ! εἶπε στόν ποιητή μας. Θέλεις, λοιπόν, νά γίνεις ἀλήτης;

– Βεβαιότατα, ἀπάντησε ὁ ποιητής.

– Δέν ἀρκεῖ νά τό θέλεις, εἶπε ἀπότομα ὁ Κλοπέν.

Ἡ καλή θέληση δέν προσθέτει οὔτε ἕνα κρεμμύδι παραπάνω στή σούπα, καί τό μόνο πού σοῦ χρησιμεύει εἶναι γιά νά σέ πάει στόν Παράδεισο. Ὅμως, ἄλλο Παράδεισος, κι ἄλλο Ἀληταρία. Γιά νά γίνεις δεκτός στήν Ἀληταρία, πρέπει ν' ἀποδείξεις ὅτι κάτι ἀξίζεις, ν' ἀρπάξεις τό πουγκί τοῦ ἀνδρείκελου.

– Ὁ' ἀρπάξω ὅ,τι θέλετε, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ.

Ὁ Κλοπέν ἐγενεψε, καί τότε δύο τρεῖς ἀλήτες δγῆκαν ἀπ' τόν κύκλο, γιά νά ἐπιστρέψουν λίγο ἀργότερα κρατώντας δύο δοκάρια μέ δύο σταυρωτά σανίδια στή βάση τους, ὥστε νά μποροῦν νά στέκονται ὀρθια. Στήν πάνω ἄκρη τῶν δοκαριῶν ἐφάρμοσαν μιά γερή τραβέρσα, φτιάχνοντας ἔτσι μιά ὠραιότατη φορητή κρεμάλα, πού ὁ Γκρενγκουάρ εἶχε τή μεγάλη ικανοποίηση νά τή δεῖ νά στήνεται μπροστά του ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ. Τίποτε δέν τῆς ἔλειπε, οὔτε κἀν τό σκονί, πού ταλαντευόταν μέ χάρη ἀπ' τήν τραβέρσα.

– Ποῦ θέλουν νά καταλήξουν; ἀναρωτήθηκε ὁ Γκρεν-

8. Les coupeurs de flambe. Τό flambe ἦταν σαθί μέ κυματιστή, γυριστή κόψη σάν φλόγα, πού χρησίμευε γιά νά κόβουν οἱ ληστές τό πουγκί τῶν θυμάτων τους.

9. «Τά πάντα στή φιλοσοφία ἐμπεριέχονται καί οἱ πάντες στόν φιλόσοφο» (λατινικά).

γκουάρ ἀνήσυχος. Ἐνας θόρυβος ἀπό καμπανάκια πού ἀκούστηκε ἐκείνη τή στιγμή ἔθεσε τέλος στήν ἀγωνία του. Ἦταν ἓνα ἀνδρεϊκελο πού οἱ ἀλήτες τό κρεμοῦσαν ἀπ' τό λαϊμό στό σκοινί, ἓνα εἶδος σκιαχτρου, ντυμένο στά κόκκινα καί φορτωμένο μέ τόσα πολλά κουδουνάκια καί καμπανάκια, πού θά μπορούσε κανεῖς νά στολίσει μέ δαῦτα τριάντα κασιλιάνικα μουλάρια. Οἱ ἀναρίθμητες αὐτές καμπανοῦλες τρεμόπαιξαν πρὸς στιγμήν μέ τίς ταλαντώσεις τοῦ σκοινοῦ κατόπιν, βαθμιαῖα, ὁ ἦχος τους ἄρχισε νά σβήνει, καί τέλος σίγησαν ἐντελῶς. Τό ἀνδρεϊκελο ἐπανήλθε σέ κατάσταση πλήρους ἀκινήσιας, σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ ἐκκρεμοῦς, ὁ ὁποῖος ἐκθρόνισε τήν κλεψύδρα.

Τότε ὁ Κλοπέν, δείχνοντας στόν Γκρενγκουάρ ἓνα παμπάλαιο ἐτοιμόρροπο σκαμνάκι κάτω ἀπ' τό ἀνδρεϊκελο, εἶπε: «Γιὰ ἀνέβα ἐδῶ πάνω».

– Νά πάρει ὁ διάβολος, θά πέσω νά σπάσω κανένα κόκαλο. Τό σκαμνί σας κουτσαίνει σάν δίστιχο τοῦ Μαρτιάλη.¹⁰ Τό ἓνα του πόδι εἶναι ἐξάμετρο καί τό ἄλλο πεντάμετρο.

– Ἀνέβα, ἐπανέλαβε ὁ Κλοπέν.

Ὁ Γκρενγκουάρ ἀνέθηκε στό σκαμνί καί, μετά ἀπό ἀρκετές ταλαντεύσεις τοῦ κεφαλοῦ καί τῶν χεριῶν, κατόρθωσε νά βρεῖ τήν ἰσορροπία του.

– Τώρα, συνέχισε ὁ βασιλιάς τῆς Θούνης, σταύρωσε τό δεξιόν σου πόδι πάνω ἀπ' τήν ἀριστερή σου γάμπα καί στάσου στή μύτη τοῦ ἀριστεροῦ σου ποδιοῦ.

– Κύριε, τό ἔχετε δάξει μήπως σκοπό νά σπάσω κανένα πόδι ἢ κανένα χέρι;

Ὁ Κλοπέν κούνησε τό κεφάλι.

– Φίλε, πολλά λές. Ἄκου μέ δυό λόγια περὶ τίνος πρόκειται. Θά σταθεῖς στή μύτη τοῦ ἐνός ποδιοῦ, ὅπως σοῦ εἶπα, καί ἀπ' αὐτῆ τῆ στάση θά προσπαθήσεις νά φτάσεις τήν τσέπη τῆς κούκλας, θά δάξεις τό χέρι σου μέσα, θά ψάξεις καί θά πάρεις τό πουγκί πού θά βρεῖς ἐκεῖ. Ἄν τό πετύχεις δίχως ν' ἀκουστεῖ κανένα καμπανάκι, ἐντάξει θά γίνεις ἀλήτης. Δέν θά μένει πιά παρά νά σέ δέρνουμε ὀχτώ μέρες συνέχεια.

– Χριστέ καί Παναγία! θά προσπαθήσω, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ. Κι ἂν χτυπήσουν τά κουδουνάκια;

– Τότε θά κρεμαστεῖς. Καταλαβαίνεις;

– Δέν καταλαβαίνω τίποτε, ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Νά τό ξαναπῶ, λοιπόν. Θά ψάξεις στήν τσέπη τῆς κούκλας καί θά τῆς πάρεις τό πουγκί· ἂν χτυπήσει ἔστω καί ἓνα κουδουνάκι, θά κρεμαστεῖς. Τώρα, τό καταλαβαίνεις;

– Μάλιστα, τό καταλαβαίνω. Γιὰ συνεχίστε.

– Ἄν καταφέρεις νά πάρεις τό πουγκί δίχως ν' ἀκούσουμε τίς καμπανοῦλες, εἶσαι πιά ἀλήτης, καί θά τρῶς ξύλο ἐπὶ ὀχτώ μέρες συνέχεια. Θά πρέπει νά κατάλαβες, ἐπιτέλους.

– Ὅχι, ἄρχοντά μου, τά ἔχω πιά χαμένα. Κι ἐγώ τί θά κερδίσω ἀπ' ὅλα αὐτά; Κρεμασμένος ἀπ' τή μιά, δαρμένος ἀπ' τήν ἄλλη...

– Ναί, ἀλλά ἀλήτης! εἶπε ὁ Κλοπέν. Ἀλήτης, λίγο

εἶναι; Γιὰ τό καλό σου θά σέ δέρνουμε, γιά νά σκληρωγῶναι.

– Καλοσύνη σας, ἀπάντησε ὁ ποιητής.

– Ἄντε λοιπόν, γρήγορα, εἶπε ὁ βασιλιάς, χτυπώντας μέ τό πόδι του τό βαρέλι, πού ἀντήχησε σάν μεγάλο τύμπανο. Ψάξε τήν κούκλα, νά τελειώνουμε. Σέ προειδοποιῶ γιά τελευταία φορά: καί ἓνα κουδουνάκι ἂν ἀκούσω, θά πάρεις τή θέση... τῆς κούκλας.

Τό τσοῦρμιο τῆς ἀληταρίας χειροκρότησε τά λόγια τοῦ Κλοπέν καί σχημάτισε κύκλο γύρω ἀπ' τήν κρεμάλα. Τά γέλια τους ἦταν τόσο ἀμειλικτα, ὥστε ὁ Γκρενγκουάρ κατάλαβε πῶς, ἔτσι ὑπερβολικά πού τούς διασκέδαζε, θά ἔπρεπε νά περιμένει τά πάντα ἀπό μέρους τους. Δέν τοῦ ἔμενε, λοιπόν, ἄλλη ἐλπίδα ἐκτός ἀπ' τήν ἀμυδρῆ πιθανότητα νά πετύχει στήν ἐπικίνδυνη ἀποστολή πού τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ. Ἀποφάσισε νά τό διακινδυνεύσει, ἀλλά ὄχι πρὶν ἀπευθίνει πρῶτα θερμότητα πρὸς τό ἀνδρεϊκελο πού θά λήστευε· τά παρακάλια του ἦταν πιό πιθανό νά συγκινήσουν τό ἀνδρεϊκελο, παρά τούς ληστές. Τά κουδουνάκια μέ τίς χάλκινες γλωσσίσσες τοῦ φαίνονταν σάν χίλια ἀνοιχτά στόματα φαρμακερῶν φιδιῶν, ἔτοιμα νά δαγκώσουν.

– Ἄχ, ἔλεγε σιγανά, εἶναι δυνατόν νά ἐξαρτᾶται ἡ ζωή μου ἀπ' τήν παραμικρὴ δόνηση μιᾶς ἀπ' αὐτές τίς καμπανοῦλες; Καί σταυρώνοντας τά χέρια του, πρόσθεσε: κουδουνάκια μου, μήν κουδουνίσετε· καμπανάκια μου, μήν καμπανίσετε!

Προσπάθησε ἀκόμη μιὰ φορά νά μιλήσει στόν Κλοπέν.

– Κι ἂν φυσήξει; τόν ρώτησε.

– Θα κρεμαστεῖς, ἀπάντησε ὁ ἄλλος δίχως διαταγμό.

Βλέποντας ὅτι δέν ὑπῆρχε περίπτωση ἀναβολῆς ἢ χάριτος, οὔτε καί ἄλλη πιθανή σωτηρία, πήρε τή θαρραλέα ἀπόφαση. Σταύρωσε τόν δεξιόν του μηρό πάνω ἀπ' τόν ἀριστερό, καί, στηριγμένος στό ἓνα πόδι, ἄπλωσε τό χέρι του. Ὅμως, τή στιγμή πού ἄγγιξε τό ἀνδρεϊκελο, τό σῶμα του, πού δέν στηριζόταν παρά μόνο σ' ἓνα πόδι, κλυδωνίστηκε πάνω στό σκαμνί, πού μέ τή σειρά του δέν εἶχε παρά... μόνο τρία πόδια· προσπάθησε νά κρατηθεῖ ἀπ' τήν κούκλα, ἔχασε τήν ἰσορροπία του, καί ἔπεσε στό ἔδαφος μέ ὅλο του τό βάρος, ζαλισμένος ἀπ' τή μοιραία δόνηση τῶν κουδουνῶν τοῦ ἀνδρεϊκελου, τό ὁποῖο, ὑποχωρώντας κάτω ἀπ' τήν πίεση τοῦ χεριοῦ του, διέγραψε πρῶτα ἓναν κύκλο γύρω ἀπ' τόν ἄξονά του, καί κατόπιν ταλαντεύτηκε μεγαλοπρεπῶς ἀνάμεσα στά δυό δοκάρια.

– Κατάρρα! φώναξε πέφτοντας, καί ἔμεινε σάν πεθάνον μέ τό πρόσωπο στό χῶμα.

Ἐντωμεταξύ, ἀκουγε τίς φοβερές κωδωνοκρουσίες πάνω ἀπ' τό κεφάλι του, τούς ἀλήτες νά γελοῦν διαβολικά, καί τή φωνή τοῦ Τρουγεφοῦ πού ἔλεγε:

10. Μάρκος Βαλέριος Μαρτιάλης (42-103 μ.Χ.). Λατίνος ποιητής πού ἔγραψε κυρίως ἐπιγράμματα.

- Σηκώστε αυτόν τόν άχρειό και κρεμάστε τον άμέσως.

Ο Γκρενγκουάρ σηκώθηκε. Εΐχαν ήδη ξεκρεμάσει τό άνδρείκελο για νά τού «παραχωρήσουν» τή θέση του.

Οι ύπήκοοι τής Άληταρίας τόν ανέβασαν στό σκαμνί. Ο Κλοπέν ήρθε κοντά του, τού πέρασε τό σκονίνι στό λαμό και, χτυπώντας τον στόν ώμο, εΐπε:

- Άντίο, φίλε. Δέν γλυτώνεις τώρα πιά, ούτε κι ο ίδιος ο πάπας αν εΐσαι.

Η λέξη *χάρη* εξέπνευσε στά χείλη του Γκρενγκουάρ. Περιέφερε τό βλέμμα του όλόγυρα. Καμιά ελπίδα: όλοι τούς γελοούσαν.

- Μελδίν ντέ λ' Έτουάλ σκαρφάλωσε στήν τραδέρσα, εΐπε ο βασιλιάς τής Θούνης σ' έναν πανύψηλο αλήτη πού βγήκε απ' τή γραμμή.

Ο Μπελδίν ντέ λ' Έτουάλ ανέβηκε άργά στήν κατακόρυφη σανίδα, και σε λίγο ο Γκρενγκουάρ έντρομος τόν εΐδε νά κάθεται οκλαδόν στήν τραδέρσα, πάνω απ' τό κεφάλι του.

- Τώρα, εΐπε πάλι ο Κλοπέν Τρουγιεφού, μόλις χτυπήσω τά χέρια μου, εσύ, Άντρώ λέ Ρούζ, μέ μιά γονατιά θά ρίξεις τό σκαμνί. Έσύ, Φρανσουά Σάντ-Πρύν, θά κρεμαστείς στά πόδια αυτού του άχρειου κι εσύ, Μπελδίν, θά πιαστείς απ' τούς ώμους του. Και οι τρεις συγχρόνως: εγίνα κατανοητός;

Ο Γκρενγκουάρ ανατρίχιασε.

- Έτοιμοι; εΐπε ο Κλοπέν Τρουγιεφού στους τρεις αλήτες, πού άδημονούσαν νά πέσουν στόν Γκρενγκουάρ σαν τρεις άράχνες σε μύγα. Ο ταλαίπωρος κατάδικος εξησε μιά στιγμή έναγωνίας αναμονής, όση ώρα ο Κλοπέν έσπρωχνε ήρεμα, μέ τήν άκρη του ποδιού του, μερικές κληματόδεργες πού δέν είχαν πάρει ακόμη φωτιά.

- Έτοιμοι; επανέλαβε, και άνοιξε τά χέρια του για νά δώσει τό σύνθημα. Ένα δευτερόλεπτο ακόμη, και όλα θά είχαν τελειώσει.

Όστόσο, σταμάτησε, σαν νά του κατέβηκε μιά ξαφνική ιδέα.

- Μιά στιγμή, εΐπε: θά τό ξεχναγα!... Έχουμε τή συήθεια νά μίν κρεμάμε κανέναν πριν ρωτήσουμε αν υπάρχει κάποια γυναίκα πού τόν θέλει. Σύντροφε, ή τελευταία σου ευκαιρία: ή αλήτισσα παντρεύεσαι, ή τό... σκονίνι.

Αυτόν τόν ταιγγάνικο νόμο, όσο παράδοξος κι αν φαίνεται στόν αναγνώστη, μπορεί ακόμη και σήμερα νά τόν δεΐ κανείς ν' αναφέρεται στήν παλιά άγγλική νομοθεσία (βλέπε και στό *Burlington's Observations*).

Ο Γκρενγκουάρ άνάσανε. Ήταν ή δεύτερη φορά μέσα σε μισή ώρα πού επέστρεφε στή ζωή. Άποφάσισε, όμως, νά μή στηρίξει και μεγάλες ελπίδες στή νέα τροπή των πραγμάτων.

- Έ! φώναξε ο Κλοπέν ξανανεβαίνοντας στό βαρέλι του. Έ! γυναίκες, θηλυκά, υπάρχει άνάμεσά σας, από μάγισσα ως γάτα, καμιά άλιανάρια πού θέλει αυτό τό μούτρο; Έ! Κολέτ λά Σαρόν! Έλιζαμπέτ Τρουβέν! Σιμόν Ζοντουίν! Μαρί Πιεντεμπού! Τόν λά Λόνγκ!

Μπεράρντ Φανουέλ! Μισέλ Ζεναίγ! Κλώντ Ρούζ Όρεΐγ! Ματουρίν Ζιρορού! Ίζαμπά λά Τιερύ! Περάστε νά δείτε! Τζάμπα άντρας! Πάρτε κόσμο!

Ο Γκρενγκουάρ, στό χάλι πού βρισκόταν, δέν ήταν βέβαια και ιδιαίτερα έλκυστικός. Οι αλήτισσες φάνηκε νά μίν ενδιαφέρονται για τήν πρόταση. Ο δυστυχής τΐς άκουγε πού απαντούσαν: «Όχι, νά μās λείπει! Κρεμάστε τον. Τουλάχιστον, έτσι θά σπάσουμε πλάκα».

Όστόσο, τρεις βγήκαν απ' τό πλήθος και πλησίασαν νά τόν δούν από πιο κοντά. Η πρώτη, ένα χοντρό κορίτσι μέ τετράγωνο πρόσωπο, εξέτασε προσεκτικά τήν άθλια πουκαμΐσα του φιλόσοφου. Όσο για τό τριμμένο πανωφόρι του, εΐχε περισσότερες τρύπες απ' τή σχάρα όπου ψήνονται τά κάστανα. Τό κορίτσι έκαμε ένα μορφασμό: «Παλιατσαρία!» γκρίνιαξε και, απευθυνόμενη στόν Γκρενγκουάρ, πρόσθεσε: «Για νά δοΐμε και τήν κόπα σου;». «Τήν έχασα», εΐπε ο Γκρενγκουάρ. «Τό καπέλο σου;». «Μου τό πήραν». «Τά παπούτσια σου;». «Σχεδόν δέν έχουν πιά σόλες». «Τό πουγκί σου;». «Άλίμονο, ούτε ένα παρισινό σόλδι δέν έχει μέσα». «Τότε κάτσε νά σε κρεμάσουν και νά πεις κι ευχαριστώ!», απάντησε ή αλήτισσα, γυρνώντας του τήν πλάτη.

Η δεύτερη, μιά γριά, μαυριδερή, ρυτιδιασμένη, άπαΐσια, τόσο άσχημη πού ξεχώριζε σαν τή μύγα μέσ στό γάλα ακόμη και στήν Αύλή των Θανμάτων, έφερε μιά δόλτα γύρω του. Ο Γκρενγκουάρ σχεδόν έτρεμε μήπως και τόν... θελήσει. Εΐπε, όμως, μέσα απ' τά δόντια της: «Μπά, παραείναι άδύνατος», κι απομακρύνθηκε.

Η τρίτη ήταν μιά κοπέλα, αρκετά δροσερή, όχι και τόσο άσχημη. «Σώσε με», τής εΐπε σιγανά ο φτωχοδιάβολος. Εκείνη τόν ζύγισε προς στιγμήν μέ ύφος γεμάτο οίκτο, κατόπιν χαμήλωσε τά μάτια, μάζεψε λίγο τή φούστα της, κι άπόμεινε άναποφάσιστη. Ο Γκρενγκουάρ παρακολουθούσε όλες της τΐς κινήσεις: ήταν ή τελευταία του ελπίδα. «Όχι», εΐπε στό τέλος ή κοπέλα, «όχι!» ο Γκιγιώμ Λονγκζού θά μέ δείρει. Κι επέστρεψε στό πλήθος.

- Σύντροφε, εΐπε ο Κλοπέν, εΐσαι άτυχος.

Κατόπιν, στέκοντας όρθιος στό βαρέλι του, μιμούμενος τή φωνή κλητήρα σε πλειστηριασμό, φώναξε εν μέσω γενικής ευθυμίας: «Καμιά δέν τόν θέλει; Λοιπόν, μέ τό ένα, μέ τό δύο, μέ τό τρία!» Και γυρνώντας προς τήν κρεμάλα, πρόσθεσε: «Κατακυρώθηκε!».

Ο Μπελδίν ντέ λ' Έτουάλ, ο Άντρώ λε Ρούζ, ο Φρανσουά Σάντ-Πρύν πλησίασαν τόν Γκρενγκουάρ.

Εκείνη τή στιγμή, μιά φωνή άκούστηκε απ' τό πλήθος: *Η Έσμεράλδα! Η Έσμεράλδα!*

Ο Γκρενγκουάρ άνασκήρτησε και γύρισε προς τή μεριά απ' όπου ερχόταν ή κραυγή. Τό πλήθος παραμέρισε, αφήνοντας τόπο νά περάσει μιά εξάισια ύπαρξη, μέ καθαρό και λαμπερό πρόσωπο. Ήταν ή ταιγγάνα.

- Η Έσμεράλδα! εΐπε ο Γκρενγκουάρ, σαστισμένος, μέσα στή συγκίνησή του για τόν άναπάντεχο τρόπο μέ τόν όποιο ή μαγική αυτή λέξη συνέδεε μεταξύ τους όλες τΐς άναμνήσεις του εκείνης τής μέρας.

Τό σπάνιο αὐτό πλάσμα ἔμοιαζε ν' ἄσκει τή γοητεία του ἀκόμη καί στήν Αὐλή τῶν Θαυμάτων. Ἀλήτες καί ἀλήτισσες ὑποχωροῦσαν πειθήνια στό πέρασμά της· τά κτηνώδη πρόσωπά τους μαλάκωναν κάτω ἀπ' τό βλέμμα της.

Πλησίασε τόν κατάδικο μέ τό ἀνάλαφρο δῆμα της. Ἡ ὁμορφη Τζαλί τήν ἀκολουθοῦσε. Ὁ Γκρενγκουάρ ἦταν περισσότερο πεθαμένος παρά ζωντανός. Τόν παρατήρησε γιά λίγο σιωπηλά.

– Θά κρεμάσετε αὐτόν τόν ἄνθρωπο; ρώτησε σοβαρά τόν Κλοπέν.

– Ναί, ἀδελφή, ἀπάντησε ὁ βασιλιάς τῆς Θούνης, ἐκτός κι ἂν τόν πάρεις γιά ἄντρα σου.

Ἐκείνη ἔκανε τόν γνωστό χαριτωμένο μορφασμό της μέ τό κάτω χεῖλι της.

– Θά τόν πάρω.

Μετά κι ἀπ' αὐτό ὁ Γκρενγκουάρ πίστεψε πιά ἀκλόνητα ὅτι ὅσα εἶχαν συμβεῖ ἀπ' τό πρῶι δέν ἦταν παρά ἓνα ὄνειρο, κι ὅτι αὐτό πού γινόταν τώρα ἦταν ἀπλῶς ἡ συνέχειά του.

Οἱ διαδοχικές ἀνατροπές, ἂν καί χαριτωμένες ὡς πρὸς τήν προέλευσή τους, δέν ἔπαυαν νά εἶναι ἀπολύτως ἀπρόβλεπτες.

Ἐλυσαν τή θηλιά καί κατέβασαν τόν Γκρενγκουάρ ἀπ' τό σκαμνί. Ὁ ποιητής ἀναγκάστηκε νά καθίσει· τόσο ἔντονη ἦταν ἡ συγκίνησή του.

Ὁ δούκας τῆς Γυφτιᾶς, δίχως ν' ἀρθρώσει λέξη, ἔφερε μιά πῆλινη στάμνα. Ἡ τοιγγάνα τήν πρόσφερε στόν Γκρενγκουάρ. «Σπάσ' τη», τοῦ εἶπε.

Ἡ στάμνα ἔγινε τέσσερα κομμάτια.

– Ἀδελφέ, εἶπε τότε ὁ δούκας τῆς Γυφτιᾶς, ἀκουμπώντας τά χέρια του στό μέτωπό τους, νά ἡ γυναίκα σου ἀδελφή, νά ὁ ἄντρας σου γιά τέσσερα χρόνια.¹¹ Δρόμο, τώρα!

VII ΝΥΧΤΑ ΓΑΜΟΥ

Δέν πέρασε πολλή ὥρα καί ὁ ποιητής μας δρέθηκε σέ μιά θολωτή καμαρούλα, κλειστή καί ζεστή, καθισμένος μπροστά σ' ἓνα τραπέζι ἔτοιμο νά ὑποδεχτεῖ λιχουδιές ἀπ' τό ντουλάπι πού κρεμόταν ἐκεῖ δίπλα, ἔχοντας μπροστά του ἓνα ἄνετο κρεβάτι νά τόν περιμένει, καί μάλιστα μέ συντροφιά ἓνα ὁμορφο κορίτσι. Ἡ περιπέτειά του ἀνῆκε πιά στή σφαῖρα τοῦ μαγικοῦ. Εἶχε ἀρχίσει νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του πρόσωπο παραμυθιοῦ πού καί πού, κοίταζε ὀλόγυρά του νά δεῖ ἂν τό πύρινο ἄρμα, πού τό ἔσερναν δύο φτερωτές χίμαιρες, τό μόνο πού θά μπορούσε νά τόν εἶχε μεταφέρει τόσο γρήγορα ἀπ' τά τάρταρα στόν Παράδεισο, ἦταν ἀκόμη ἐκεῖ. Στιγμές στιγμές ἐπίσης, στυλῶνε ἐπίμονα τό βλέμμα του στίς τρύπες τῆς πουκαμίσας του, γιά νά γαντζωθεῖ ἀπ' τήν πραγματικότητα καί νά πάψει

νά αἰθεροβατεῖ. Τό λογικό του, πού πλανιόταν ἤδη στούς χώρους τῆς φαντασίας, δέν κρεμόταν πιά παρά ἀπ' αὐτή... τήν κλωστή.

Ἡ κοπέλα δέν ἔμοιαζε νά τοῦ δίνει καμιά σημασία· πηγαينوερχόταν, μετακινοῦσε κάποιον σκαμνί, μιλοῦσε στήν κασιόκα της, μόρφαιζε μέ τόν συνηθισμένο τρόπο της. Στό τέλος, ἦρθε καί κάθισε κοντά στό τραπέζι· ὁ Γκρενγκουάρ εἶχε ἐπιτέλους τήν εὐκαιρία νά τήν παρατηρήσει μέ τήν ἡσυχία του.

Ἐπῆρξατε κάποτε παιδί, ἀγαπητέ ἀναγνώστη, καί ἴσως νά ἔχετε τήν εὐτυχία νά εἰσθε ἀκόμη. Δέν εἶναι δυνατόν νά μή σᾶς ἔχει συμβεῖ, καί περισσότερες ἀπό μιά φορές μάλιστα (ὅσο γιά μένα, ἔχω περάσει μέρες ὀλόκληρες, τίς πῖο γόνιμες τῆς ζωῆς μου) νά παρακολουθεῖτε ἀπό θάμνο σέ θάμνο, δίπλα σ' ἓνα γάργαρο ρυάκι, μιά ἠλιόλουστη μέρα, μιά ὁμορφη πράσινη ἢ γαλάζια λιβελοῦλα, νά πετάει σχηματίζοντας ἀπότομες τεθλασμένες γραμμές καί φιλώντας τίς ἄκρες τῶν κλαδιῶν. Θά θυμᾶστε μέ πόσο θερμή, σχεδόν ἐρωτική περιέργεια ἡ σκέψη σας καί τό βλέμμα σας προσηλώνονταν στόν μικρό αὐτό στρόβιλο, πού σύριζε καί βούιζε, μέ πορφυρά καί γαλάζια φτερά, μ' ἓνα σημαδάκι στή μέση του, σχεδόν ἀδιόρατο τόσο γρήγορα πού πετοῦσε. Τό ἀέρινο πλάσμα πού διαγραφόταν ἀχνά πίσω ἀπ' αὐτό τό φτερούγιμα φαινόταν χιμαιρικό, φανταστικό, σάν κάτι πού ἀδυνατεῖ κανεῖς νά ἀγγίξει ἢ νά δεῖ. Ὅμως, ὅταν ἐπιτέλους ἡ λιβελοῦλα στεκόταν νά ξαποστάσει στήν ἄκρη ἑνός καλαμιοῦ καί μπορούσατε νά παρατηρήσετε κρατώντας τήν ἀναπνοή σας τά μακριά διάφανα φτερά της, τή μακριά σμάλτινη φορεσιά της, τίς δύο κρυστάλλινες σφαῖρες τῶν ματιῶν της, τί ἐκπληξη νιώθατε καί τί φόβο μήπως δεῖτε πάλι τό σημαδάκι νά χάνεται καί τήν ἀέρινη αὐτή ὑπαρξη νά γίνεται χίμαιρα! Ἄν θυμηθεῖτε τίς ἐντυπώσεις σας αὐτές, εὐκόλα θά καταλάβετε τί ἐνιωθε ὁ Γκρενγκουάρ παρατηρώντας τήν Ἑσμεράλδα, ὄρατή καί ἀπτή, ἐνῶ ἔως τότε τήν εἶχε δεῖ μόνο νά στροβιλιζέται χορευόντας καί τραγουδώντας μέσα στό πλῆθος.

Βυθισμένος ὅλο καί περισσότερο στήν ὄνειροπόλησή του, ἔλεγε μέσα του, ρίχνοντάς της κλεφτές ματιές: «Νά, λοιπόν, τί σημαίνει αὐτό τό Ἑσμεράλδα. Οὐράνια ὑπαρξη! Χορεύτρια τῶν δρόμων! Τόσο πολλά, καί τόσο λίγα! Αὐτή ἦταν πού ἔδωσε τή χαριστική βολή στό μυστήριό μου τό πρῶι, αὐτή εἶναι πού μοῦ σώζει τή ζωή ἀπόψε. Ὁ κακός μου δαίμονας, ὁ καλός μου ἄγγελος! Ὡραία γυναίκα, μά τήν πίστη μου! Καί θά

11. «Ὅταν παντρευόταν μιά τοιγγάνα, ἀντί γιά ἄλλη τελετή, ἀρκοῦσε νά σπάσει μιά πῆλινη στάμνα μπροστά στόν ἄντρα πού εἶχε ἐπιλέξει γιά σύντροφό της. Ζοῦσαν ὡς ἀντρόγυνο τόσα χρόνια ὅσα καί τά κομμάτια στά ὅποια εἶχε σπάσει ἡ στάμνα. Στό τέλος τοῦ διαστήματος αὐτοῦ ἦταν ἐλεύθεροι εἴτε νά χωρῖσουν, εἴτε νά σπάσουν καινούργια στάμνα». (Σημείωση τοῦ Οὐγκό στό κεφάλαιο XLI τοῦ βιβλίου του *Han d' Islande*, 1823).

Tony Jahannot: Νύχτα γάμου (Notre-Dame de Paris, 1836)

πρέπει νά μ' αγαπάει τρελά γιά νά μέ παντρευτεί ε-
ται... «Έδω πού τά λέμε», είπε καί σηκώθηκε ξαφνι-
κά, ξαναβρίσκοντας τήν αίσθηση εκείνη τής πραγματι-
κότητας πού αποτελοῦσε τή βάση τοῦ χαρακτήρα του
καί τής φιλοσοφίας του, «δέν ἔχω ἰδέα πῶς συνέβη
αὐτό, ἀλλά εἶμαι ὁ σύζυγός τής!».

Μ' αὐτή τή σκέψη στό μυαλό καί τήν εἰκόνα στά
μάτια, πλησίασε τήν κοπέλα μέ τρόπο τόσο ἱπποτικό,
ἀβρό καί ἐρωτικό, πού ἐκείνη ὀπισθοχώρησε τρομαγ-
μένη.

– Τί θέλετε ἀπό μένα; εἶπε.

– Μά, μέ ρωτᾶτε, λατρευτή μου Ἑσμεράλδα; ἀπά-
ντησε ὁ Γκρενγκουάρ. Ὁ τόνος του ἦταν τόσο παθια-
σμένος, ὥστε ἀκόμη καί ὁ ἴδιος ἀπόρησε ἀκούγοντας
τόν ἑαυτό του νά μιλάει ἔτσι.

Ἡ τσιγγάνα ἀνοίξε διάπλατα τά μεγάλα μάτια τής.

– Δέν καταλαβαίνω τί θέλετε νά πείτε.

– Μά πῶς; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ, ἀνάβοντας ὄλο
καί περισσότερο καί ἀναλογιζόμενος ὅτι, στό κάτω κά-
τω, ἡ ἠθική μέ τήν ὁποία εἶχε νά κάμει δέν ἦταν πα-
ρά ἡ ἠθική τής Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων. Δέν εἶμαι δι-
κός σου, γλυκιά μου; Δέν εἶσαι δικιά μου;

Καί, μέ θεία ἀφέλεια, τήν ἔπιασε ἀπ' τή μέση.

Τό μπουστο τής τσιγγάνας γλίστρησε ἀπ' τά χέρια
του σάν δέρμα χελιοῦ. Μ' ἓνα σάλτο βρέθηκε στήν
ἄλλη ἄκρη τοῦ δωματίου, ἔσκυψε, καί ἀνασηκώθηκε μ'
ἓνα σιλέτο στό χέρι, πρὶν κάν ὁ Γκρενγκουάρ προλάβ-
ει νά δεῖ ἀπό πού τό ἔβγαλε.¹² Ἐξωφρενῶν, ἀγέρωχη,
μέ τά χεῖλη φουσκωμένα, μέ τά ρουθούνια ἀνοιχτά, μέ
τά μάγουλα κόκκινα σάν ἰταλικό μῆλο, μέ τίς κόρες
τῶν ματιῶν τής ν' ἀστράφτουν. Τήν ἴδια στιγμή, ἡ ἄ-

σπρη κατοικοῦλα πῆγε καί στάθη-
κε μπροστά τής, προβάλλοντας στόν
Γκρενγκουάρ ἑτοιμοπόλεμα τά δύο
ὄμορφα, ἐπιχρυσωμένα ἀλλά καί
αἰχμηρότατα, κέρατά τής. Καί ὅλα
αὐτά, ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ.

Ἡ λιβελοῦλα μεταμορφωνόταν
σέ σφήκα, ἑτοιμη νά μπήξει τό κε-
ντρί τής.

Ὁ φιλόσοφος μας ἔμεινε ἀπο-
σβολωμένος, ρίχνοντας σαστισμένα
βλέμματα μιά στήν κατοίκα καί
μιά στήν κοπέλα.

– Παναγιά μου! εἶπε στό τέλος,
ὅταν μετά τήν πρώτη ἐκπληξη μπό-
ρεσε πιά νά μιλήσει. Γιά δές κό-
τσια!

Ἡ Ἑσμεράλδα, σπάζοντας κι
ἐκείνη τή σιωπή τής, ἀπάντησε.

– Εἶσαι καί αὐθάδης ἀπό πάνω!

– Συγγνώμη, δεσποινίς, εἶπε ὁ
Γκρενγκουάρ χαμογελώντας. Τότε
γιατί μέ πήρατε γιά ἄντρα σας;

– Ἦθελες ν' ἀφήσω νά σέ κρε-
μάσουν;

– Ἄ! γι' αὐτό, συνέχισε ὁ ποιητής, λίγο ἀπογοητευ-
μένος ὡς πρὸς τίς ἐρωτικές του προσδοκίες· ὁ λόγος
πού μέ παντρευτήκατε ἦταν μόνο καί μόνο γιά νά μέ
σώσετε ἀπ' τήν κρεμάλα;

– Γιατί, θά μπορούσε νά ἔχει κανεῖς κι ἄλλο λόγο;

Ὁ Γκρενγκουάρ δάγκωσε τά χεῖλη του.

– Μάλιστα, εἶπε. Φαίνεται ὅτι δέν ἔχω τόση ἐπιτυ-
χία ὡς ἐρωτιδέας ὅσο πίστευα. Τότε γιατί, λοιπόν,
σπάσατε τή δόλια τή στάμνα;

Ἐντωμεταξύ, τό σιλέτο τής Ἑσμεράλδας καί τά κέ-
ρατα τής κατοίκας ἐξακολουθοῦσαν νά βρῖσκονται σέ
ἑτοιμότητα.

– Δεσποινίς Ἑσμεράλδα, εἶπε ὁ ποιητής, ἄς συνθη-
κολογήσουμε. Δέν εἶμαι γραφιάς στό Σατλέ καί δέν θά
σᾶς κατηγορήσω γιά τό ὅτι κρατᾶτε πάνω σας σιλέ-
το στό Παρίσι, κάτω ἀπ' τή μύτη τῶν ἀστυνομικῶν
καί ἀδιαφορώντας γιά τίς ἀπαγορεύσεις τοῦ κυρίου δι-
καστή. Θά ξέρετε, βέβαια, ὅτι ὁ Νοέλ Λεοκριπέν πρὶν
ἀπό ὀκτώ ἡμέρες καταδικάστηκε σέ 10 παρισινά σὺλ-
δια πρόστιμο ἐπειδὴ εἶχε πάνω του ἓνα δίκιοπο σπα-
θάκι. Ἀλλά αὐτό δέν εἶναι δική μου δουλειά, γι' αὐτό
καί ἔρχομαι στό προκείμενο. Σᾶς ὀρκίζομαι, στό μερί-
διο τοῦ Παραδείσου πού μοῦ ἀναλογεῖ, ὅτι δέν πρό-
κειται νά σᾶς πλησιᾶσω δίχως τήν ἄδεια καί τή συ-

¹² Στό χειρόγραφο, σέ μιά πρώτη ἐκδοχή, μετέπειτα
διορθωμένη, προφανῶς γιά λόγους σεμνότητας, διαβάζου-
με: «...σήκωσε τή φούστα τής ὡς τή ζαρτιέρα, τραβώντας
ἀπὸ ἐκεῖ ἓνα μικρὸ σιλέτο...».

γκατάθεσή σας· δώστε μου, ὅμως, κάτι νά βάλω στό στόμα μου.

Κατά βάθος, ὁ Γκρενγκουάρ, ὅπως καί ὁ Ντεσπερώ Μπουαλώ, ἦταν «ἐλάχιστα ἠδυπαθής». Δέν ἀνήκε στό εἶδος ἐκεῖνο τῶν ἱπποτῶν καί «ἡρώων» πού κατακτοῦσαν βίαια τίς κοπέλες. Στά ἐρωτικά θέματα, ὅπως καί σέ ὅλα τά ἄλλα ἄλλωστε, ἦταν τελικά ὑπέρ τῆς ἀναβλητικότητας καί τῶν συμβιβασμῶν ἕνα καλό δειπνο, μέ εὐχάριστη συντροφιά, τοῦ φαινόταν —ιδίως ὅταν πεινοῦσε— ἐξαιρετικό διάλειμμα ἀνάμεσα στόν πρόλογο καί τή λύση τοῦ ἐρωτικοῦ δράματος.

Ἡ τσιγγάνα δέν ἀπάντησε. Ἐκανε τόν γνωστό περιφρονητικό μορφασμό, τίναξε πίσω τό κεφάλι της σάν πουλί, καί κατόπιν ξέσπασε σέ γέλια. Τό μικροσκοπικό στυλέτο της ἐξαφανίστηκε ἐκεῖ ἀπ' ὅπου εἶχε βγεῖ, δίχως ὁ Γκρενγκουάρ νά μπορέσει τελικά νά δεῖ πού ἔκρυβε ἐντέλει ἡ σφήκα τό κεντρί της.¹³

Λίγα λεπτά ἀργότερα, πάνω στό τραπέζι ὑπῆρχε σικαλένιο ψωμί, μιά φέτα λαρδί, μερικά ζαρωμένα μήλα καί μιά κούπα μπίρα. Ὁ Γκρενγκουάρ ἔπεσε μέ τά μούτρα στό φαγητό. Ἀκούγοντας κανεῖς τό κροτάλιμα τοῦ πιρουνιού του στό πῆλινο πιάτο, θά ἔλεγε ὅτι ὄλο τό ἐρωτικό του πάθος εἶχε μετατραπεῖ σέ ὄρεξη.

Καθισμένη ἀπέναντί του, ἡ κοπέλα τόν κοίταζε σιωπηλά νά τρώει, ἐμφανῶς θυσιμένη σέ ἄλλες σκέψεις, οἱ ὁποῖες τήν ἔκαναν κατά διαστήματα νά χαμογελά, ἐνῶ τό τρυφερό της χέρι χάιδευε τό κεφαλάκι τῆς τετραπέρατης κατοίκας, πού ἀκουμποῦσε ἀπαλά στά γόνατά της.

Μιά λαμπάδα ἀπό κίτρινο κερὶ φώτιζε αὐτή τή σκηνή βουλιμίας ἀπ' τή μιά καί ὄνειροπόλησης ἀπ' τήν ἄλλη.

Ἐντωμεταξύ, ἀφοῦ καταλάγιασαν τά πρῶτα γουργουρίσματα τοῦ στομαχιοῦ του, ὁ Γκρενγκουάρ ἔδειξε νά ντρέπεται κάπως ὅταν εἶδε ἕνα μόνο μῆλο νά ἔχει ἀπομείνει στό τραπέζι.

— Ἐσεῖς δέν τρῶτε, δεσποινίς Ἐσμεράλδα;

Ἐκεῖνη τοῦ ἀπάντησε ἀρνητικά, κουνώντας τό κεφάλι της, καί κάρφωσε σκεπτική τό βλέμμα της στό θολωτό ταβάνι.

«Τί νά τήν ἀπασχολεῖ, διάβολε;», σκέφτηκε ὁ Γκρενγκουάρ, κοιτάζοντας ὅπου κοίταζε κι ἐκεῖνη: «Δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἡ γκριμάτσα τοῦ πέτρινου νάνου στήν κορυφή τοῦ θόλου πού ἀπορροφᾷ ἔτσι τήν προσοχή της. Τί διάβολο! Ἐγώ ἀξίζω περισσότερο!».

Καί ὑψώνοντας τή φωνή του, εἶπε:

— Δεσποινίς Ἐσμεράλδα!

Χαμένος κόπος. Ἡ σκέψη τῆς κοπέλας ἦταν ἄλλοῦ καί ἡ φωνή τοῦ Γκρενγκουάρ ἦταν ἀνίκανη νά τή φέρει πίσω. Εὐτυχῶς πού μπῆκε στή μέση ἡ κατοίκα. Ἄρχισε νά τραβάει ἐλαφρᾶ τήν κυρά της ἀπ' τό μακί.

— Τί θέλεις, Τζαλί; εἶπε δυνατά ἡ τσιγγάνα, σάν νά πετάχτηκε ἀπ' τόν ὕπνο.

— Πεινάει, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ, εὐχαριστημένος πού βρῆκε τρόπο νά πιάσει κουδέντα.

Ἡ Ἐσμεράλδα βάλθηκε νά τρίβει ψωμί, τό ὁποῖο ἡ Τζαλί, ὄλο χάρη, ἔτρωγε ἀπ' τή χούφτα της.

Ὁ Γκρενγκουάρ δέν τήν ἄφησε νά θυσιστεῖ καί πάλι στούς ρεμβασμούς της. Τόλμησε μιά λεπτή ἐρώτηση.

— Δέν μέ θέλετε, λοιπόν, γιά ἄντρα σας;

Ἡ κοπέλα τόν κοίταξε μέ βλέμμα σταθερό καί εἶπε:

— Ὅχι.

— Γιά ἐραστή σας; ξαναρώτησε ὁ Γκρενγκουάρ.

Ἐκανε τόν γνωστό μορφασμό, καί ἀπάντησε:

— Ὅχι.

— Γιά φίλο σας; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ.

Τόν κοίταξε πάλι μέ τόν ἴδιο τρόπο καί, ἀφοῦ σκέφτηκε γιά λίγο, εἶπε:

— Ἴσως.

Αὐτό τό ἴσως, τό τόσο προσφιλές στούς φιλόσοφους, ἔδωσε θάρρος στόν Γκρενγκουάρ.

— Ξέρετε τί εἶναι ἡ φιλία; τή ρώτησε.

— Ναί, ἀπάντησε ἡ τσιγγάνα. Εἶναι νά 'σαι ἀδελφός καί ἀδελφή· δυό ψυχές πού ἀγγίζονται δίχως νά μπερδεύονται, δυό δάχτυλα τοῦ ἴδιου χεριοῦ.

— Καί ὁ ἐρωτας; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ.

— Ἄχ, ὁ ἐρωτας! εἶπε ἐκεῖνη. Ἡ φωνή της ἔτρεμε καί τό μάτι της ἔλαμπε.

— Εἶναι δυό, ἀλλά σάν νά 'ναι μόνο ἕνας. Ἄντρας καί γυναίκα, πού σμίγουν καί γίνονται σάν ἕνας ἄγγελος. Εἶναι ὁ οὐρανός.

Ἡ χορεύτρια τῶν δρόμων, μιλώντας ἔτσι, ἔλαμπε μέ μιά ὁμορφιά πού συγκινοῦσε ιδιαίτερα τόν Γκρενγκουάρ καί πού ἐμοιάζε νά ταιριάζει ἀπόλυτα μέ τή σχεδόν ἀνατολίτικη πληθωρικότητα τῶν λόγων της. Τά ρόδινα χεῖλη της χαμογελοῦσαν ἀμυδρά· τό ἀθῶο καί ἤρεμο μέτωπό της συνοφρυνῶταν στιγμές στιγμές κάτω ἀπ' τό βάρος τῶν σκέψεών της, σάν θολωμένος καθρέφτης μετά ἀπό ἀναπνοή, ἐνῶ τά μακριά μαῦρα ματόκλαδά της ἐξέπεμπαν ἕνα ἄφατο φῶς, δίνοντας στό προφίλ της ἐκεῖνη τήν ἰδανική γλυκύτητα, τήν ὁποία ὁ Ραφαήλ ἐντόπιζε στό σημεῖο ὅπου συναντῶνται μυστικιστικά ἡ παρθενία, ἡ μητρότητα καί τό θεῖο.

Ἄλλα αὐτά δέν ἐμπόδισαν, βέβαια, τόν Γκρενγκουάρ νά συνεχίσει τίς ἐρωτήσεις του.

— Πῶς πρέπει νά εἶναι, λοιπόν, κανεῖς γιά νά σᾶς ἀρέσει;

— Πρέπει νά εἶναι ἄντρας.

— Κι ἐγώ, τί εἶμαι λοιπόν; εἶπε.

— Ἐνας ἄντρας ἔχει κρᾶνος στό κεφάλι, σπαθί στό χέρι, χρυσά σπιρούνια στά τακούνια του.

— Μάλιστα, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ. Δηλαδή, ἂν δέν ἔχεις ἄλογο, δέν εἶσαι ἄντρας. Ἀγαπάτε κάποιον;

— Ἐρωτικά;

— Ἐρωτικά.

13. Μιά πρώτη ἐκδοχή ἤθελε τήν ἡρώίδα νά ξαναβάξει τό στυλέτο στή ζαρτιέρα της καί τόν Γκρενγκουάρ νά θαυμάζει «τήν κομψή καμπύλη τῆς λεπτῆς ἀνδαλουσιανῆς τῆς γάμπας».

Έμεινε για λίγο σκεπτική, και κατόπιν, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα λόγια της, είπε:

- Αυτό θά τό μάθω σύντομα.
- Γιατί όχι άπόψε; είπε ό ποιητής τρυφερά. Γιατί όχι έμένα;
- Δέν θά μπορούσα ν' άγαπήσω παρά έναν άντρα πού θά 'ταν ικανός νά μέ προστατέψει.

Ό Γκρενγκουάρ κοκκίνισε και δέν έπέμεινε άλλο. Ήταν προφανές ότι ή κοπέλα ύπαιτισόταν τήν άνύπαρκτη συμπαράσταση πού τής είχε προσφέρει κατά τήν κρίσιμη στιγμή στήν όποία είχε βρεθεί πριν άπό δύο ώρες. Ή ανάμνηση εκείνη, πού οί άλλες περιπτώσεις τής βραδιάς είχαν σθήσει άπ' τό νοῦ του, έπανήλθε. Χτύπησε μέ τό χέρι τό μέτωπό του.

- Δεσποίνις, έπρεπε νά είχα άρχισει άπό εκεί. Συγχωρήστε με τόν άνόητο, για τήν άφηρημάδα μου. Πώς τά καταφέρατε, λοιπόν, και γλυτώσατε άπ' τά νύχια του Κουασμόδου;

Στήν έρώτηση αυτή ή Έσμεράλδα τινάχτηκε έπάνω.

- Ά, τόν άπαίσιο καμπούρη! είπε, κρύβοντας τό πρόσωπό της στά χέρια της και ριγώντας σάν νά 'κανε παγωνιά.

- Άπαίσιος, πράγματι! είπε ό Γκρενγκουάρ, επιμένοντας στήν έρώτησή του αλλά πώς μπορέσατε και του ξεφύγατε;

Ή Έσμεράλδα χαμογέλασε, αναστέναξε, αλλά έμεινε σιωπηλή.

- Ξέρετε γιατί σās άκολούθησε; συνέχισε ό Γκρενγκουάρ, προσπαθώντας νά επανέλθει στό θέμα πλαγίως.

- Δεν ξέρω, είπε ή κοπέλα. Άλλά κι έσεις, γιατί μέ παρακολουθούσατε; πρόσθεσε ζωηρά.

- Μά τήν πίστη μου, άπάντησε εκείνος, ούτε κι έγώ ξέρω.

Μεσολάβησε σιωπή. Ό Γκρενγκουάρ χάραξε τό τραπέζι μέ τό μαχαίρι του. Ή κοπέλα χαμογελοῦσε και έμοιαζε νά κοιτάζει κάτι μέσα άπ' τόν τοίχο. Ξαφνικά, άρχισε νά τραγουδάει, μέ φωνή πού μόλις άκουγόταν:

*Quando las pintadas aves
Mudas estan, y la tierra*¹⁴

Σταμάτησε άπότομα και βάλθηκε νά χαϊδεύει τήν Τζαλί.

- Πολύ όμορφο τό ζῶο σας, είπε ό Γκρενγκουάρ.
- Είναι ή άδελφή μου, άποκρίθηκε εκείνη.
- Γιατί σās λένε Έσμεράλδα; ρώτησε ό ποιητής.
- Δέν έχω ιδέα.
- Για σκεφτείτε καλύτερα.

Έβγαλε άπ' τόν κόρφο της ένα μακρόστενο σακουλάκι, πού κρεμόταν στό λαιμό της μέ μιά άλυσίδα άπό κόκκους άντρεξαράχ. Άπ' τό σακουλάκι έβγαине δυνατή μυρωδιά καμφοράς. Ήταν ντυμένο μέ πράσινο μεταξωτό ύφασμα και στή μέση είχε μιά μεγάλη πράσινη χάντρα, άπομίμηση σμαραγδιού.

- Ίσως γι' αυτό, είπε εκείνη.

Ό Γκρενγκουάρ έκαμε νά τής τό πάρει άπ' τά χέρια, για νά τό δει καλύτερα. Εκείνη τραθήχτηκε.

- Μήν τό άγγίζετε. Είναι φυλαχτό· ή θά χαλάσετε τά μάγια, ή εκείνα θά σās βλάψουν.

Ή περιέργεια του ποιητή όσο πήγαινε και μεγάλωνε.

- Ποιός σās τό έδωσε;

Έβαλε τό δάχτυλο στά χείλη κι έκρυψε τό φυλαχτό στό στήθος της. Προσπάθησε νά τή ρωτήσει κι άλλα, εκείνη όμως μόλις πού άπαντούσε.

- Τί σημαίνει αυτή ή λέξη; Έσμεράλδα.

- Δέν ξέρω, είπε εκείνη.

- Τί γλώσσα είναι;

- Αιγυπτιακά, νομίζω.

- Τό είχα φανταστεί, είπε ό Γκρενγκουάρ· δέν είσθε άπ' τή Γαλλία;

- Δέν έχω ιδέα.

- Έχετε γονείς;

Άρχισε νά τραγουδάει έναν παλιό σκοπό:

*Πουλί είν' ό πατέρας μου,
Κι ή μάνα μου πουλάκι,
Περνώ τόν ποταμό δίχως σκαρί,
Περνάω τό νερό δίχως βαρκάκι,
Πουλί είν' ό πατέρας μου,
Κι ή μάνα μου πουλάκι.*

- Όραίο ήταν, είπε ό Γκρενγκουάρ. Πόσων έτών ήρθατε στή Γαλλία;

- Πολύ μικρή.

- Στο Παρίσι;

- Πέρυσι. Τή στιγμή πού μπαίναμε άπ' τήν Παπική Πύλη, είδα νά περνούν τά κουφαηδόνια· ήταν τέλη Αύγουστου. Είπα: θά 'χουμε βαρύ χειμώνα.

- Κι όντως είχαμε, είπε ό Γκρενγκουάρ, ευτυχής πού ή κουβέντα ξανάρχισε· τόν πέρασα χουχουλιάζοντας τά δάχτυλά μου. Έχετε, λοιπόν, τό χάρισμα νά προφητεύετε;

Ξανάγινε λακωνική.

- Όχι.

- Ό άνθρωπος αυτός πού άποκαλείτε δούκα τής Γυφυτιās, είναι ό άρχηγός τής φυλής σας;

- Ναι.

- Εκείνος μās πάντρεψε, παρατήρησε ντροπαλά ό ποιητής.

Μόρφασε μέ τόν συνηθισμένο χαριτωμένο τρόπο της.

- Ούτε τ' όνομά σου δέν ξέρω.

- Τ' όνομά μου; Αφού τό θέλετε, νά σās τό πῶ: Πιέρ Γκρενγκουάρ.

- Έχω άκούσει κι ωραιότερα, είπε εκείνη.

14. «Όταν τά πολύχρωμα πουλιά σιωποῦν, και ή γή» (ισπανικά).

– Κακιά! συνέχισε ὁ ποιητής. Δέν πειράζει, δέν ὑπάρχει περίπτωση νά θυμώσω μαζί σας. Ποίος ξέρει, ἂν μέ γνωρίσετε καλύτερα, μπορεῖ καί νά μ' ἀγαπήσετε· κι ἔπειτα, μοῦ διηγηθήκατε τήν ἱστορία σας, δείχνοντάς μου τόση ἐμπιστοσύνη. Κατά κάποιον τρόπο λοιπόν, ὀφείλω νά σᾶς πῶ κι ἐγώ τή δική μου. Μάθετε ὅτι ὀνομάζομαι Πιέρ Γκρενγκουάρ καί ὅτι εἶμαι γιός συμβολαιογράφου τῆς Γκονές. Τόν πατέρα μου τόν κρέμασαν οἱ Βουργουνδοί καί τή μητέρα μου τήν ξεκοίλιασαν οἱ Πικαρδοί, στήν πολιορκία τοῦ Παρισιοῦ, πρῖν ἀπό εἴκοσι χρόνια. Ἐμεινα λοιπόν ὄρφανός στά 6 μου, μέ μοναδικές σόλες στά πόδια μου τό πλακόστρωτο τοῦ Παρισιοῦ. Δέν ξέρω κι ἐγώ πῶς πέρασα ἀπ' τά 6 ἕως τά 16. Πότε μιά μανάβισσα μοῦ ἔδινε ἕνα μήλο, πότε ἕνας ψωμάς μοῦ πέταγε μιά κόρα· τά θράδια μέ μάξευαν τά περίπολα, μ' ἔβαζαν φυλακή, κι ἐκεῖ ἔβρισκα τουλάχιστον ἕνα δεμάτι ἄχυρο νά κοιμηθῶ. Ὅλα αὐτά δέν μ' ἐμπόδισαν πάντως, ὅπως βλέπετε, νά μεγαλώσω. Τό χειμῶνα ζεσταινόμενον στόν ἥλιο, στό πρόστεγο τοῦ μεγάρου ντέ Σάν, κι ἔβρισκα ἀπίστευτα γελοῖο ὅτι κρατοῦσαν τίς φωτιές τοῦ Ἀι-Γιαννιοῦ γιά τό κατακαλόκαιρο. Στά 16, ἀποφάσισα νά θρῶ τό δρόμο μου. Τά δοκίμασα ὅλα, τό ἕνα μετά τό ἄλλο. Ἐγίνα στρατιώτης, ἀλλά δέν ἤμουν ἀρκετά γενναῖος. Ἐγίνα μοναχός, ἀλλά δέν ἤμουν ἀρκετά εὐσεβής. Κι ἔπειτα, δέν ἀντέχω τό ποτό. Στήν ἀπελπισία μου, μπῆκα μαθητευόμενος μαραγκός, ἀλλά δέν ἤμουν ἀρκετά χεροδύναμος. Εἶχα μεγαλύτερη κλίση γιά δάσκαλος· ἦταν γεγονός, βέβαια, ὅτι δέν ἤξερα νά διαβάζω, ἀλλά αὐτό δέν εἶναι πρόβλημα. Μετά ἀπό λίγο, παρατήρησα πῶς, ἀπ' ὅ,τι ἐπιχειροῦσα νά κάνω, κάτι ἔλειπε· ἔτσι, βλέποντας πῶς δέν ἤμουν καλός σέ τίποτε, ἔγίνα ποιητής καί στιχουργός. Ἐπάγγελμα πού μπορεῖ πάντα νά ἐξασκεῖ κανεῖς, ἔστω καί περιπλανώμενος, καί πολύ καλύτερο ἀπ' τό νά κλέβεις, ὅπως μέ συμβούλευαν νά κάνω ὀρισμένοι νεαροί στρατιῶτες, φίλοι μου. Μιά ὥραία μέρα, γιά καλή μου τύχη, συνάντησα στό δρόμο μου τόν Κλώντ Φρολό, τόν αἰδεσιμότατο ἀρχιδιάκκο τῆς Νότρ Ντάμ. Ἐνδιαφέρθηκε γιά μένα, καί σ' ἐκείνον χρωστάω ὅτι εἶμαι σήμερα ἕνας πραγματικός γραμματιζούμενος, ὅτι γνωρίζω λατινικά, ἀπ' τό «Περί καθηκόντων» τοῦ Κικέρωνα ἕως τό συναξάρι τῶν Σελεστίνων μοναχῶν, καί ὅτι δέν εἶμαι ἄσχετος οὔτε ἀπό σχολαστική φιλοσοφία, οὔτε ἀπ' τήν ποιητική, οὔτε ἀπό μετρική, οὔτε ἀκόμη καί ἀπό τήν ἐρμητική, τή μέγιστη αὐτή σοφία. Ἐγώ εἶμαι ὁ συγγραφέας τοῦ «μυστηρίου» πού ἀνέβηκε σήμερα θριαμβευτικά καί μέ μεγάλη προσέλευση κοινού, καί μάλιστα στή μεγάλη αἴθουσα τοῦ Μεγάρου. Συνέταξα ἐπίσης ἕνα βιβλίον πού θά ἔχει 600 σελίδες γιά τόν θαυμαστό κομήτη τοῦ 1465, ἀπ' τόν ὁποῖο τρελάθηκε ἕνας ἄνθρωπος. Εἶχα καί πολλές ἄλλες ἐπιτυχίες. ὄντας καί λίγο μαραγκός τοῦ πυροβολικοῦ, ἐργάστηκα γιά τήν κατασκευή τῆς μεγάλης μπομπάρδας τοῦ Ζάν Μάνγκ, πού ἐξεργάγη, καθώς θά ξέρετε, στό Πόν ντέ Σαραντόν τή μέρα τῆς δοκιμῆς καί σκότωσε 24

ἀπό αὐτούς πού παρακολουθοῦσαν. Ὅπως βλέπετε λοιπόν, δέν εἶμαι καί πολύ κακή περίπτωση γιά γαμπρός. Γνωρίζω καί ἀρκετά συμπαθητικά κόλπα, πού θά μπορούσα νά τά μάθω στήν κατοικοῦλα σας· γιά παράδειγμα, πῶς νά μιμεῖται τόν ἐπίσκοπο τοῦ Παρισιοῦ, τόν καταραμένο αὐτό φαρισαῖο, πού οἱ μύλοι του καταβρέχουν τούς περαστικούς σέ ὅλο τό μήκος τῆς Πόν-ο-Μενιέ. Ἐξάλλου, τό ἔργο μου θά μοῦ ἀποφέρει πολλά χρήματα, φτάνει νά μέ πληρώσουν. Τέλος, εἶμαι στάς διαταγᾶς σας, ἐγώ καί τό πνεῦμα μου, καί ἡ ἐπιστήμη μου, καί τά γράμματα πού ξέρω, πρόθυμος νά ζήσω μαζί σας, δεσποινίς, ὅπως ἐσεῖς θέλετε, ἀγνά ἢ ἐκλυτα, σάν ἄντρας καί γυναίκα, ἂν τό θέλετε, ἢ σάν ἀδελφός καί ἀδελφή, ἂν τό προτιμᾶτε.

Ὁ Γκρενγκουάρ σῶπασε, περιμένοντας νά δεῖ τί αἰσθησιθῆ θά προξενούσε ἡ ἀγόρευση του στήν κοπέλα.

– «Φοῖβος», ἀκούστηκε ἐκείνη νά λέει ψιθυριστά. Κατόπιν, γυρνώντας πρὸς τόν ποιητή, πρόσθεσε: Φοῖβος, τί σημαίνει Φοῖβος;

Ὁ Γκρενγκουάρ, δίχως νά πολυκαταλαβαίνει τί σχέση μπορεῖ νά εἶχε ἡ ὀμιλία του μέ τήν ἐρώτησή της, δέν ἔχασε, ὡστόσο, τήν εὐκαιρία νά κάνει ἐπίδειξη τῆς εὐρυμάθειάς του. Ἀπάντησε, λοιπόν, καμαρώνοντας:

– Εἶναι λέξη ἐλληνική καί σημαίνει ἥλιος.

– Ἡλιος! εἶπε ἡ Ἐσμεράλδα.

– Εἶναι τό ὄνομα ἑνός πολύ ὠραίου τοξότη πού ἦταν θεός, πρόσθεσε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Θεός! ἐπανελάβε ἡ τσιγγάνα, μέ ὕφος συλλογισμένο ἀλλά καί ἡδυπαθές.

Ἐκείνη τή στιγμή, ἕνα βραχιόλι τῆς ἔπεσε στό πάτωμα. Ὁ Γκρενγκουάρ ἔσπευσε νά τό μαζέψει. Ὅταν σηκώθηκε, κοπέλα καί κατσίκια εἶχαν ἐξαφανιστεῖ. Ἄκουσε τό θόρυβο ἑνός σύρτη. Ἦταν ἀπό μιά πορτοῦλα, πού μᾶλλον ὀδηγοῦσε σ' ἕνα διπλανό δωμάτιο καί πού ἔκλεινε ἀπέξω.

– Μοῦ ἄφησε τουλάχιστον κανένα κρεβάτι; εἶπε ὁ φιλόσοφος μας.

Ἐκαμε τό γύρω τῆς κάμαρας. Τό μόνο ἐπιπλο κατάλληλο γιά νά κοιμηθεῖ κανεῖς ἦταν μιά ἀρκετά μακριά ξύλινη κασέλα. Ἀλλά πάλι, τό καπάκι τῆς ἦταν σκαλιστό, μέ ἀποτέλεσμα, ὅταν ὁ Γκρενγκουάρ ξάπλωσε ἐκεῖ, νά ἔχει μίαν αἴσθησι σχεδόν παρόμοια μ' ἐκείνη πού εἶχε ὁ Μικρομέγας¹⁵ ὅταν πλάγιαζε στίς κορυφές τῶν Ἄλπεων.

– Ἄς εἶναι, εἶπε, προσπαθώντας νά βολευτεῖ ὅσο καλύτερα μπορούσε. Παράξενη νύχτα γάμου! Κρίμα! Καί νά σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι αὐτή ἡ γαμήλια τελετή μέ τή σπασμένη στάμνα εἶχε κάτι τό ἀνεπιτήδευτο καί τό προκατακλυσμαῖο πού μοῦ ἄρεσε.

15. Ἀναφορά στόν ἥρωα ἀπό τό ὁμώνυμο ἔργο (*Micro-megas*, 1752) τοῦ Βολταίρου, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπ' τόν Σειριο καί περιοδεύει ἀπό ἄστρο σέ ἄστρο. [Σ.τ.μ.]

ΣΤΟ ΡΕΥΜΑ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Ἡλίας Γκρῆς, Ἄλφειός πρόγονος, ἐκδ. Μεταίχιμο 2005

τοῦ Γιάννη Κουβαρά

*Τελικά μέ θρέψανε τρία ποτάμια. Ὁ Ἐρύμανθος (Ντουάνα), ὁ Λάδωνας, ὁ Ἄλφειός.
Κάπου κοντά στά Ἄσπρα Σπίτια καί τό Μπέλεσι τά ποτάμια σμίγουν,
γίνονται Ἄλφειός πού κυλάει ἔξω ἀπό τά Ὀλύμπια καί παρακάτω χύνεται
στή θάλασσα, κοντά στήν Ἀγουλινίτσα –τό χωριό πού γεννήθηκα*

Τ. Σινόπουλος, Νυχτολόγιο

Ο ἐπίσης Ἡλιδεύς Ἡλίας Γκρῆς αὐτογενεαλογούμενος ἀνάγει τή ρίζα/φλέδα του ἐπί πηγᾶς Ἄλφειοῦ, δοκιμάζοντας τή βαθύτερη φωνή του κι ἀντοχή της στήν ἀσημένια χορδή τοῦ μυθικοῦ ἀρχαίωθεν ποταμοῦ πού διέσχισε «τόν κάλλιστον τῆς Ἑλλάδος τόπον» (Λυσίου, Ὀλυμπιακός 1-3), ποντίζοντας τή γραφή του στά νερά τοῦ 15σύλλαβου «μέσ στά πλατάνια ὁ ποταμός / σέρνει λιθάρια ριζιμιά μαγεύοντας τ' ἀηδόνια». Ποτάμι πού μέ τήν ἀρχαία αἴγλη καί τή σύγχρονη δροσιά του ἀρδεύει ὅλες τίς συλλογές τοῦ ὕδροχαροῦς –ἐπίσης Πυργιώτη, ὅπως ὁ Τ. Σινόπουλος– Γ. Παυλόπουλου («κι ὁ Ἄλφειός κατεβαίνοντας ἀνάμεσα στά ἀηδόνια»), φυσικό ἄλλωστε ἀφοῦ καί τό σπίτι τοῦ τελευταίου ἐπί τῆς Ἄλφειοῦ εἶναι (ἤ μήπως ἐκεῖ τόν τράβηξε τό ρεῦμα;) μονίμου καί ἐδραίου φαροφύλακα τοῦ Πύργου, σ' ἀντίθεση μέ τόν πλάνητα ποιητή τοῦ Νεκροδείπνου πού συνεχῶς «ἔρχεται ἀπό τόν Πύργο». Περιττό νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι μυθολογικά οἱ ποταμοί εἶναι πρόσωπα πού εἶχαν θεοποιηθεῖ ὡς προπάτορες τῶν μεγάλων παραποτάμιων πολιτισμῶν, ἀπό Βαβυλῶνος ἄχρι Νείλου.

Ὁ Γκρῆς λοιπόν καταγωγικά ἔρχεται ἀπό εὐφορη λογοτεχνικά περιοχῆ. Τήν μέ πλούσια ἀρτεσιανά πίσω της Ἡλεία, πού φτάνουν ὡς τούς σοφιστές καί τούς σκεπτικιστές, τόν Πύρρωνα τόν Ἡλεῖο, ἀλλά

καί μέ βαθιές πνευματικές καταβολές καί ρίζες στό ἀγροτικό, συνδικαλιστικό ὡς καί τό ἀναρχικό κίνημα. Γεγονός πού ἐπιτάσσει πρόσθετες εὐθύνες (ἐνδεικτικά ἀναφέρω τούς λογοτέχνες Καρκαδίτσα, Δόξα, Φουσακαρίνη, Παπαδημητρακόπουλο, Σινόπουλο, Παυλόπουλο, Παναγουλόπουλο, Γαλάτη, Κουτσούνη, Μεγαλυνό, Κωνσταντόπουλο, Φωτόπουλο κ.ἄ.). Ὁ Γκρῆς διαθέτει τά ἐχέγγυα νά συνεχίσει αὐτή τήν Ὀλυμπιακή-Ἡλειακή λαμπαδοφορία, ἐπιφορτισμένος καί μέ τό βάρος τοῦ ὀνόματος: Γκρῆς Ἡλίας καί νομός Ἡλείας σχεδόν συνωνυμοῦν καί συνωμοτοῦν. Τό πλεονάζον Ἐψιλον εἶναι τό Ἐ τοῦ ἔρωτα γιά τήν πατρώα γῆ ἤ καί τό Ἐ τοῦ Ἐρμῆ, ἐρμηνευτῆ τῶν ἀνεξιχνίαστων βουλῶν καί δρόμων. Ὁ Ἐρμῆς σῆμα κατατεθέν τῆς μείζονος περιοχῆς ἀλλά καί παγκόσμιας πολιτισμικῆς ἐμβέλειας. Ἐρμῆ πού ἔκρυβε στή γόνιμη κοιλιὰ της ἡ Ἡλειακή γῆ. Θά ἤθελα νά συστήσω τήν ποίηση τοῦ Γκρῆ ἀκριβῶς μέ αὐτό τό ποίημα: ΕΡΩΤΑΣ ΣΤΑ ΟΛΥΜΠΙΑ. Ποίημα πού καταναγάζεται ἀπό τήν ἐκθαμβή λάμψη τοῦ ἀνεπανάληπτου γλυπτοῦ καί πού μπορεῖ νά διαβαστεῖ ἀντικρουστά μέ τά συγγενικά ὁμόλογα τῶν διόσκουρων τῆς Ἡλίδος, *Τό ἄγαλμα καί ὁ τεχνίτης* (1988) τοῦ Παυλόπουλου καί τό *Κάθε πρωί* (1959) τοῦ Σινόπουλου, καθότι συνιστοῦν ἓνα νοητό ὀλυμπιακό τρίγλυφο, τρίγωνο μέ διαφορε-

τική πλευρά, λαξευμένο με αισθητή διαφορά στο χειρισμό του τό καθένα.

Γεννημένος στίς παρυφές του Λυκαίου ὄρους ὁ Γκρῆς (Μπισχίνι Ὀλυμπίας-Κρέστενα 1952), στή μεθόριο τῆς βαριάς σκιᾶς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἀρμονίου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνα (τοῦ ἄλλως λεγόμενου Παρθενώνα τῆς νήσου τοῦ Πέλοπος) καί ὑπό τό καταυγαστικό φῶς τῆς Ὀλυμπίας, ἐπόμενο ἦταν νά φέρει ἐκτυπα ἴχνη σκιᾶς καί φωτός στό ἤδη κατορθωμένο ποιητικό του σῶμα. Οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ὡσεὶ παρόντες συμπεριπατητές του (Ἐπίκουρος, Πύργων, Ἡράκλειτος κ.ἄ.), εἶναι ὁ ἀρχαιομανέστερος τῶν ὁμηλικῶν του ποιητῶν ἀναμφίβολα (ἀπότοκος ἐσωτερικῆς ἀνάγκης δέον νά θεωρηθεῖ καί ἡ Ἀνθολογία πού ἐκπόνησε πρόσφατα Ἡ Ἀρχαία Πατρίδα τῶν Ποιημάτων, Μεταίχμιο 2004, μέ ἀρχαιοθεμα ποιήματα).

Ἦδη ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς Ἀλφειός πρόγονος σηματοδοτεῖ προοικονομώντας τό γεωγραφικό καί χρονικό του στίγμα, τίς σταθερές χωροχρονικές συντεταγμένες πού ἐξέθρεψαν τῆς ποιησεῶς του τίς βουλές, δεσπόζουσες κατεξοχὴν σ' αὐτὴν τὴ συλλογὴ. Τόπος καί Ἱστορία. Αὐτές οἱ συμπληγάδες του, ὁ γενέθλιος τόπος (ἀρχαῖος καί σύγχρονος) καί ἡ Ἱστορία δωρητρία τοῦ δικοῦ του χρυσόμαλλου τῆς ποιήσεως δέρατος. Τό ἐξώφυλλο-ἐξώθυρο μέ τόν πίνακα τοῦ Π. Ζουμπουλάκη Στήν Ὀλυμπία βρίσκεται σέ στενή ὀργανική σχέση μέ τό περιεχόμενο, ἐνῶ τό μόντο «Παλαιά θρηνεῖς πῆματ' ἀγγέλεις δέ τί;» τοῦ αὐτοεξόριστου στή Μακεδονία Εὐριπίδη, προδιαθέτει γιά τό ἄκουσμα τοῦ δικοῦ του ἀγγέλματος, ἀποκαθαρμένου ἀπό τά σαράντα κύματα τά Ἱστορίας. Ὁ Γκρῆς συμπληρώνει μάλιστα ἐφέτος ἀκριβῶς τέταρτον τοῦ αἰῶνος στή διακονία τῆς ποίησης. Ἀκάματος λαμνοκόπος στή θάλασσα τῆς γλώσσας, κωπηλάτης στή γαλέρα τῶν λέξεων. Διόλου εὐάλωτος ἢ ἐνδοτικὸς στό συρμό τῆς ἐκφραστικῆς εὐχέρειας, γράφει εὐτέλεια. Ἔχει πλήρως ἀφομοιώσει τό δίδαγμα τοῦ Σινόπουλου: *Γίνεσαι ὄχι γράφοντας, ἀλλά σχίζοντας*. Εἰκάζω ὅτι ἔχει σκίσει ἀπειρώς περισσότερα στίς μεγάλες ἀγρύπνιες του ἀπό ὅσα στάγδην κατά καιροῦς ἔχει δημοσιεύσει. Πέντε λιτές συλλογές (*Ρημαγμένη πολιτεία* 1980, *Στά Γιόφυρια τοῦ κόσμου* 1982, *Ἐχθρικό τοπίο* 1983, *Λήθαργος κόσμος* 1987, *Ἡ Ἐφεσος τῶν ἀλόγων* 1993). Ἐπανακάμπτει λοιπόν στό ποιητικό πεδίο μετά 12ετὴ γόνιμη ἀπουσία, ἔχοντας ἐνδιάμεσα διασχίσει τὴν Ἀρσενικὴ ἔρημο (ἐνδιαφέρον διβλίο πεζογραφίας, καθρέφτης αὐτογνωσίας καί ἀνθρωπογνωσίας ὅπου ποιητῆς καί πεζογράφος συναντῶνται σέ δημιουργικό διάλογο πλοηγώντας μας στά ἄδυτα τοῦ ὑποσυνειδήτου, στοὺς ἀνεξερεύνητους καί ἀπειρους δρόμους τῆς ψυχῆς – *ψυχῆς πείρατα οὐκ ἂν εὖροις πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν*, ὅπως λέει ὁ μέντοράς του Ἐφέσιος).

Ἦδη ἀπό τίς πρώτες συλλογές τοῦ Γκρῆ ἐντοπιζο-

νται διάσπαρτα σήματα, ἱκανά νά στοιχειοθετήσουν μιά προσωπικὴ μυθολογία ἐδραζομένη καί συνυφασμένη μέ τὴν «*ἰδιοσυγκρασία, τὸ ὕφος καί τὸ χῶρο καταγωγῆς*» (Α. Ζήρας). Σήματα πού συστήνουν μιά τρυφερὴ γεωγραφία μνήμης, μιά μυθολογητικὴ ἐντοπιότητα μέ ὁδόσημα τίς ταπεινές γειτονιές τῆς Κρέστενας, τὸν Μπισχινόκαμπο, τὰ ἀσήμαντα δρομάκια τῆς Ζαχάρως ἢ τίς θαλασσινές σπηλιές τοῦ Κατάκωλου, τὴ μολυβένια γραμμὴ τοῦ Ἀλφειοῦ, τὸν κάμπο τῆς Γαστούνης πού «*εὐάδιαζε θεόν*», ἐν γενεῖ τὸ Ἀχαϊκὸ-Ἡλειακὸ τόξο μέ κέντρο τοῦ τόν Πύργο, τὰ Χαλικιάτικα, τὴ θάλασσα τοῦ Καϊάφα. (Καί πού ἐδῶ τὰ ὄρια διευρύνονται σέ ἐνάλιους τόπους: Σκύρο, Λέσβο, Κύπρο). Ἐντοπιότητα πού ἔχει κοινὰ χνάρια καί μνήμες μέ τὴ συναφὴ σινοπουλικὴ μυθολογία (Ἀγουλινίτσα, Πύργος, Χαλικιάτικα, κ.ἄ., ὅπως μοιράζεται μαζί του καί τὰ σύμβολα τῆς νύχτας καί τῆς φωτιᾶς).

Εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους ὁμηλικούς του πού στό σῶμα τῆς ποίησής του ἀνιχνεύουμε τίς οὐλές καί τὰς συνεπείας τῆς παλαιᾶς καί πρόσφατης ἱστορίας, τό μετεμφυλιακὸ τραῦμα. Διάστικτο ἀπὸ νύξεις, μαρτυρίες πού ὑπομνηματίζουν λιτά καί ἔμμεσα τό ἱστορικοκοινωνικό πλαίσιο. Ἀνιχνεύσιμες οἱ ἀπολήξεις τῶν γεγονότων καί οἱ δραματικὲς ἐπιπλοκές ἀπὸ τίς μετέπειτα δυσπλασίες. Ἀπόηχοι τῆς Ἀντίστασης, τῆς ἡττας, στοιχειώνουν στοὺς θύλακες τῶν στίχων, ἢ ἠχῶ ἀπὸ *χρόνια ντουφεκισμένα* ἐπανηχεῖ, μέ κυριαρχία καί ἐδῶ τὴ μορφὴ τοῦ πατέρα πού «*ἡ σκιά του ἀντάρτικη χλαῖνη / σκεπάζει τὸν ὕπνο μου*». Ὁ Γκρῆς δέν νοεῖ τὴ μονάδα ἔξω ἀπὸ τὴν ὁμάδα, τὸ ἄτομο ἔξω ἀπὸ τό ἱστορικό πλαίσιο καί τό κοινωνικό γίγνεσθαι. Ἀποστρέφεται τὴν ποίηση δωματίου. «*Προτείνει μίαν ἱστορικὴ ἀνάγνωση τῆς ποίησης καί συγχρόνως μιά ποιητικὴ ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας*» (Κάλφας). Τὸ παράδειγμα τοῦ Καβάφη εἶναι καταλυτικό γιά τὴν ποίησή μας. Φυσάει καί ἐδῶ «*ὁ διαβολεμένος ἀέρας τῆς ἱστορίας*» (Σινόπουλος), καθὼς ὁ ποιητῆς προσφέρει χόες σ' αὐτοὺς «*πού θλιμμένοι ἄφησαν τ' ὄνειρο ἀκατοίχητο*». Περιθάλπει τοὺς ἀνώνυμους νεκροὺς τοῦ Ἐμφυλίου «*πίσω ἀπὸ κάθε νεκρὸ λαχανιάζει ἓνα ποίημα σάν σκύλος*», κομίζει συμπληρωματικὰ τὴ φροντίδα του ὡς ἀπόδειπνο στὸν ἀτέρμονα Νεκρόδειπνο πού ἤδη ἔχουν ἐτοιμάσει οἱ κορυφαῖοι τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς, Σινόπουλος καί Λειβαδίτης. Μιά λυρική θλίψη πού γυρίζει σέ χιόνι «*Στά ὄνειρα τῶν νεκρῶν πάντα χιονίζει ἢ νοσταλγία μας*», καταλήγει σέ ἓνα ποίημα τῆς προηγούμενης συλλογῆς του, ἐνῶ ἐδῶ οἱ νεκροὶ «*ζητιανεύουν / γιά χάρδια κουπιὰ νά πλεύσουν στὸν ὕπνο μας*». Δραστικὰ παρούσα καί ἐδῶ ἡ Ἱστορία ἀλλὰ τό βάρος μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν νεότερη (Ἐμφύλιος κι ἐντεῦθεν) σέ ὅλο τό βάθος τῆς. Επιλέγει μεγάλες ἢ καί ἀμφιλεγόμενες προσωπικότητες μέ κοινὸ παρανομαστή τό σκληρὸ τους θάνατο. Λ.χ. ὁ

Ἄλκιδιάδης πέφτει «μέ τυλιγμένο τό λαβωμένο χέρι στή χλαμίδα / καί μέ τ' ἄλλο σφίγγοντας ἄγρια τό ξίφος» ὑψωνόμενος τελικά πάνω ἀπό «τή βλάσφημη μοίρα του» (ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τόν θάνατο τοῦ Θεμιστοκλή ἀπό τόν Ρίτσο). Ἐλκυστική ἢ ἑλληνιστική ἐποχή μέ «Τό αἷμα τοῦ Κλείτου» πού ὡς θύελλα πολιορκεῖ τόν στρατηλάτη Ἀλέξανδρο στήν ἐπιθανάτια του κλίνη, ἐνῶ στό «Ὁ μέγας Ἕλληνας» καί «Στά χέρια τῶν δολιῶν» ἐμπνέεται ἀπό τήν περίπτωση τοῦ βασιλιᾶ-φιλοσόφου Ἰουλιανοῦ πού δέχτηκε ἐξ οἰκείων τά βέλη ὅπως ἀκριβῶς μέ σημαδιακή συγκυρία καί ὁ Καραϊσκάκης, ἐνῶ «Στήν δήωση τοῦ Θεόφιλου Καῖρη» ἀναφέρεται στήν ἄσπιλη μορφή τοῦ φιλοσόφου καί τήν τυμβωρυχία σέ βάρος του «καί τήν κοιλίαν διασχίσαντες ἐνέπλησαν ἄσβεστον αὐτήν», ἀκόμη «Στήν προφητεία τοῦ Γέρου» πυρήνας εἶναι ἡ συνάντηση τοῦ Καποδίστρια μέ τόν Κολοκοτρώνη καί ἡ οἰωνοσκόπηση τῆς θυσίας του γιά νά θεμελιωθεῖ σέ φόνο τό νεότερο κράτος. Παράλληλα στό ἱστορικό καλειδοσκοπιο καί οἱ ἀφανεῖς τῆς ἱστορίας, ὁ συμμαθητής του Γιώργος Ἀναλυτής, σφάγιο τοῦ Ἄτιλα στήν Κύπρο, ὁ Χειμῶνας ἐκ Κρεστένων πού δέν «κράτησε οὔτε γιά τήν κηδεῖα του», ἐνῶ στόν «Ἄσσημο Ἑλληνορα» ὑψώνει ἐπιτύμβιο τοῦ Ν. Ἄσιμου «γωνία Θεμιστοκλέους καί εἰκοστοῦ αἰῶνα». Λαξεύοντας νηφάλια τήν ὁγγή του, μέ ἐπίμονες καταδύσεις στίς σκοτεινές μέρες τῆς Ἱστορίας, μάς ἔδωσε κάποια ἀκέραια ποιήματα.

Ὁ Γκρής εἶναι καί ἐρωτικός. Ἡ διάχυτη γυναικολατρεία του πού μάλιστα δέν σταθμεύει στή λυρική πλευρά τοῦ θαύματος, δέν ἐπιλέγει τήν ἀνθιαμένη ὥρα τῆς γυναίκας, ὅταν μπορεῖ δηλαδή νά ἐφρουράζει στήν αὐταρέσκεια καί τήν σφριγηλή της νεότητά, ἀλλά τῆς συμπαρίσταται στήν κρίσιμη καμπή, στό μεταίχμιο, ὅταν καλεῖται νά διαβεῖ τόν Ρουβίκωνα καθώς πλησιάζει ἀμείλικτη ἢ βοή ἀπό τά χρόνια πού ἐρχονται δρεπανηφόρα καί οἱ ρυτίδες γίνονται χαντάκια ἀδιάβαστα, ἐδῶ ἔχει ὑποχωρήσει. Τώρα ὁ ἔρως φορεῖ κατάσαρκα τό πάθος του, τήν ἀρχαϊκή του ζωϊκότητα, ιδιαίτερα στήν ἐκτυπη «Εἰκόνα τοῦ 1984» καί κυρίως στήν «Παρασκευή τῶν φορτηγῶν» ὅπου δοξάζεται ἄμεσα ὁ τοῦ σώματος ἔρως. Κι ἀπό κοντά ἐπίσης οἱ σαλφείρινοι λειμῶνες τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέ τό ἀνεξαργύρωτο φῶς, ἡ συνομιλία μέ ὁμότεχνους, ἡ διαλεκτική τῆς μνήμης, οἱ καπνοί ἀπό τίς φωτιές τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ ἀχνή μορφή τῆς μητέρας πού μέ τό ἀναπηρικό καροτσάκι «ἀνηφορίζει στά ὄρεινά τῆς μνήμης».

Ὁ ποιητής μέ τήν ἀλχημική μέθοδο μεταγράφει ἐδάφια, σπαράγματα καί θρύψαλα Ἱστορίας σέ ποίηση καί ταυτόχρονα ἱστορεῖ δοκιμασίες, πάθη, παθήματα προσωπικά ἀναγόντάς τα στήν κλίμακα τοῦ καθολικοῦ καί διαρκοῦς. Βιβλίο ἀντοχῆς καί ἐπιστροφῆς (δῖς ἐμβαίνειν). Ἀναμφίβολα τό ὠρμότερό του.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Κερπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνήθειες, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ

«Τόποι Ἀνθρώπων. Σχόλια γιά τόν χῶρο καί τήν πολιτική»

Ἐκδ. Ἡ Αὐγή-Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 2005

τῆς Κατερίνας Λαμπρινοῦ

 ἐν ξέρω πῶς μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ καλύτερα τό βιβλίό αὐτό. Πρόκειται γιά 38 σύντομες ἱστορίες ἢ καλύτερα προσωπικές σκέψεις καί σχόλια γραπτῶς διατυπωμένα ἢ ἴσως σημειώσεις περιηγήσεων, μπορεῖ καί μικρά ἀνάλεκτα γιά τόν χῶρο καί τοὺς ἀνθρώπους του, γιά τήν πολυπλοκότητα καί τίς ἀντιφάσεις πού μπορεῖ διαχρονικά νά χαρακτηρίζουν τή μεταξὺ τους σχέση. Ὅπως ἐπισημαίνεται καί στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου ἀπό τόν ἴδιο τόν συγγραφέα, τά κείμενα αὐτά «δέν γράφτηκαν μέ σκοπό νά ἀποτελέσουν ὑλικό βιβλίου» (σ. 7), ἀφοῦ τόν κύριο ὄγκο τοῦ ὑλικοῦ του ἀποτελοῦν ἄρθρα πού γράφτηκαν γιά τίς «Συναντήσεις», τῆς πρώτης σελίδας τῆς ἐφημερίδας Αὐγή, ἀπό τόν Δεκέμβριο τοῦ 2001 μέχρι τόν Μάρτιο τοῦ 2005. Ὡστόσο τά κείμενα δέν ἀποτελοῦν ἓνα ἐτερόκλητο ὑλικό χωρίς συνοχή, χρονογραφήματα μέ μόνο κοινό παρονομαστή τήν ὑπογραφή τοῦ συγγραφέα. Ἡ συνοχή τους ἐγκείται στήν ἐνότητα τῆς ὀπτικής ἀπ' τήν ὁποία γίνεται ἡ πραγμάτευση τῶν ζητημάτων πού ἀπτονται τοῦ δημόσιου καί ἰδιωτικοῦ χώρου, τῆς ἀστικής διάχυσης, τῆς ποιότητας ζωῆς, τῆς περιβαλλοντικῆς καί πολιτισμικῆς διαφύλαξης, τῆς μικροπολιτικῆς μέ λίγα λόγια τοῦ χώρου καί τῶν παραγόμενων κοινωνικῶν σχέσεων.

Τά κείμενα δέν διεκδικοῦν καθεστῶς ἐπιστημονικότητας. Εἶναι περισσότερο κείμενα κριτικά, πολεμικά, ἐναύσματα γιά στοχασμό καί διάλογο, εἶναι δηλαδή καταρχήν πολιτικά. «Εἶχα δηλώσει ἀμήχανα», ἀναφέρει ὁ συγγραφέας στήν εἰσαγωγή, γιά τήν πρόταση πού τοῦ ἐγινε νά συμπεριληφθεῖ στόν κύκλο τῶν «Συναντήσεων», «ὅτι δέν εἶμαι σέ θέση νά γράφω κείμενα γιά τήν πρώτη σελίδα μιᾶς πολιτικῆς ἐφημερίδας. Δέν διαθέτω οὔτε τή συγκρότηση οὔτε τήν ὀξυδέρχεια πού ἀπαιτεῖ κάτι τέτοιο» (σ. 7). Ὡστόσο τά ζητήματα πού πραγματεύεται ἐγγράφονται στήν καρδιά τοῦ πολιτικοῦ, ὅπως παρατηρεῖ στή συνέχεια «οἱ ἀβίωτες πόλεις τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἀλλά καί οἱ σημερινές, ἐπίσης ἀβίωτες ἀναρχες ἐπεμβάσεις τους, δέν δημιουργήθηκαν ἀπό λάθος, δημιουργήθηκαν ἀπό μηχανισμούς οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποψη καί θέση γιά τήν κοινωνία καί τίς σχέσεις μέσα σ' αὐτήν

[...] ὀφείλουμε λοιπόν νά ἀποκαλύπτουμε αὐτές τίς κυρίαρχες λογικές, σηκώνοντας τήν κουρτίνα, ξεκαθαρίζοντας παράλληλα σέ ποιά ὄχθη στεκόμαστε ἐμεῖς, δηλαδή ἀπό ποιά μεριά καί γιά ποιούς μιλάμε» (σ. 8).

Τά ἄρθρα στό βιβλίό, τά ὁποῖα συνοδεύουν καί δίνουν τόν τόνο τους εἰκόνες τοῦ Ἐργαστηρίου Φοιτητῶν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς ΕΜΠ, δέν κατατάσσονται μέ χρονολογική σειρά, οὔτε χωρίζονται σέ θεματικές ἐνότητες· μποροῦμε νά κάνουμε ὅμως μιά πρόχειρη κατηγοριοποίηση.

Ὁ Πειραιᾶς θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ μιά τέτοια ξεχωριστή θεματική ἐνότητα. Ὡς τόπος διαμονῆς καί στράτευσης τοῦ συγγραφέα διεκδικεῖ τό δικό του χῶρο στά κείμενα. Τό Πασαλιμάνι μέ τόν κορμοράνο του, ἡ λιμενοβιομηχανική ζώνη τῆς Δραπετσώνας μέ τοὺς καταστροφικούς συντελεστῆς δόμησης, ὁ ἐπισκευασμένος σταθμός τοῦ ἠλεκτρικοῦ, τό Σελεπίτσαρι οἱ δυτικές του συνοικίες μέ τό προσφυγικό παρελθόν, «τόν πολιτισμό τῆς αὐτοστέγασης καί τῆς “ἐκ τῶν ἐνότων πόλης”», ἀλλά καί τήν ἄγρια ταξική ἀντίθεση (σ. 72), ὁ «χουντικός» οὐρανοξύστης τοῦ λιμανιοῦ στή θέση τῆς παλιᾶς νεοκλασικῆς δημοτικῆς ἀγορᾶς, τό «ἀλλιώς» κοσμοπολίτικο κυριακάτικο παζάρι τῆς ὁδοῦ Ἀλιπέδου ἴσως εἶναι περιοχές πού ὅλοι περπατήσαμε χαρίζοντάς τους ἓνα βλέμμα φευγαλέο, ὅμως οἱ ἱστορίες τους σοῦ δημιουργοῦν μιά ἐγνοια ἐπιστροφῆς, ὄχι γιατί ἐξιδανικεύτηκαν φολκλορικά μέσα στίς γλαφυρές ἀράδες, ἀλλά μάλλον γιατί μοιράστηκες τόν προβληματισμό καί ὅταν συμβαίνει αὐτό πάντα κοιτᾶς τά πράγματα μέ ἄλλο μάτι.

Μιά ἄλλη ἐν δυνάμει θεματική, μικρότερη κατά πολὺ σέ μέγεθος, εἶναι τά σχόλια γιά τήν ἀποδιάρθρωση τοῦ ἀστικοῦ ἴστου καί τήν καταστροφή τοῦ δημόσιου καί δῆ ἀδόμητου χώρου μέ τήν ἀφορμή τῆς Ὀλυμπιάδας. Μέ κινικά καί εὐστοχα σχόλια ἀγανάκτησης, «ένας ἀγραφος νόμος τῆς οἰκοδομῆς λέει ὅτι ὅταν ἓνα ἔργο ὑπερβεῖ τό διπλάσιο κόστος, ἀπό αὐτό πού ἔχει προβλεφθεῖ, τότε ὁ ἐπικεφαλῆς μηχανικός πρέπει νά φύγει. Προφανῶς εἶναι ἡ ἀνίκανος ἢ ἀπατεώνας» (σ. 177), ὁ συγγραφέας ἀναρωτιέται γιά τό

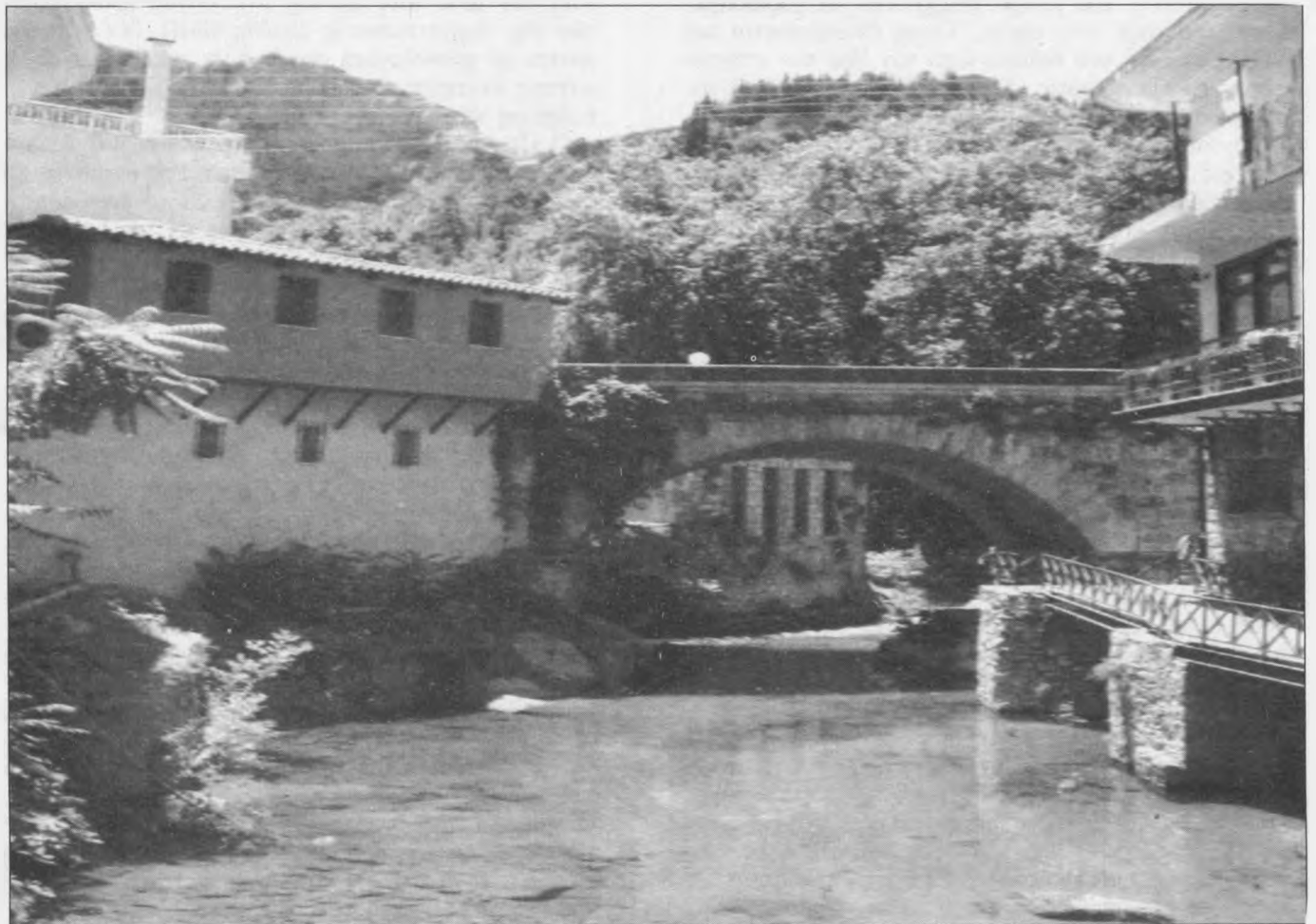

μπάζωμα και τό ξεπούλημα τοῦ Φαληρικοῦ Δέλτα και τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς, γιά τό μέλλον τοῦ μητροπολιτικοῦ πάρκου στό Γουδή, τοῦ Ἑλληνικοῦ, γιά τήν ἐλευθερία ὡς ἀξία τό 1829 και τό 2004.

Ἡ περιήγηση ὅμως δέν σταματᾷ στήν πολυσυζητημένη Ὀλυμπιακή Ἀθήνα. Προχωρᾷ παραπέρα στήν ἐπαρχία ὄχι ὅμως τῶν καλοκαιρινῶν τουριστικῶν φωτογραφιῶν και συναντᾷ τό θερινό σινεμά τῶν Μυτιληνῶν Σάμου πού ἀποτελεῖ πρότυπο «ἐκσυγχρονισμοῦ», τίς χαμένες μπομπίνες μέ τή Μυτιλήνη τοῦ Μεσοπολέμου, τό Μεσολόγγι τοῦ Θωμᾶ Γκόρπα τόσο κοντά και τόσο μακριά ἀπ' τήν κατεστραμμένη Βαγδάτη, τό φάρο τοῦ Λιμανιοῦ τῆς Πάτρας πού δέν ἀνάδει πιά, τά νερά τῆς Ἑρκυνας, τήν παλιά βιομηχανική ζώνη τῆς Κῶ, τά «λατίνια» πού γιά μιὰ στιγμή ἀρμένισαν στή Μεσόγειο.

Σ' ὅλα τά κείμενα ἡ ἱστορία μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο εἶναι παρούσα, ἀπό τόν Πολυλά και τόν Μαβίλη σκαρφαλωμένους στήν Πόρτα Ρεάλ τῆς Κέρκυρας τοῦ 1890 ὡς τήν προτροπή «κτίστε, κτίστε,

κτίστε» διά στόματος Καραμανλῆ ἐν ἔτει 1959 και τίς ἀρχιτεκτονικές και πολεοδομικές πρακτικές τοῦ Πικιώνη και τοῦ Κωνσταντινίδη. Ὁ κάθε χῶρος παρουσιάζεται στή διαχρονία, οἱ τόποι ἔχουν ἱστορικότητα και γι' αὐτό ταυτότητα. Στό διά ταῦτα αὐτό πού μένει δέν εἶναι μιὰ μεταμοντέρνα νοσταλγία γιά τό παρελθόν πού ἐκλείπει. Μιά μελαγχολία ἴσως, διαποτισμένη ὅμως πάντα μέ τήν συγκρουσιακή διάθεση τῆς ἐνεργοῦς συμμετοχῆς. «Συνηθίσαμε πιά στή μειωμένη ἢ τήν παντελή ἔλλειψη συμμετοχῆς στόν σχεδιασμό τῶν κοινῶν. Γνωρίζουμε ὅτι τό μέλλον τοῦ ἀστικοῦ τοπίου και τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καθορίζεται ἀπό διαδικασίες στίς ὁποῖες οἱ τοπικές κοινωνίες σπάνια ἔχουν πρόσβαση» (σ. 195), παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας. «Χρειάζεται ἐπειγόντως μιὰ εὐρεία κοινωνική συνείδηση, ἐπιθετική ἀπέναντι σέ αὐτό τό νέο πολιτικό τοπίο. Ἔτσι, εἶναι μᾶλλον ὥρα νά ἀναθεωρήσουμε και ἐμεῖς τίς μεθόδους μας», καταλήγει. Τό πρῶτο βῆμα εἶναι νά κατανοήσουμε ὅτι οἱ τόποι εἶναι τόποι ἀνθρώπων.

Γέφυρα πάνω ἀπ' τήν Ἑρκυνα στή Λιβαδειά

JACQUES LE GOFF

«Ἡρώες καί θαυμαστά τοῦ Μεσαίωνα»

(Heros et Merveilles du Moyen Age)

Μετάφραση: Νίκος Γκοτσινας, ἐκδ. Κέδρος
τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Βασιλιάς Ἀρθούρος μάχεται ἓναν γίγαντα

«Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε τόν Μεσαίωνα;», ἀναρωτιέται ὁ ἱστορικός Ζάκ Λέ Γκόφ στό ὁμώνυμό ἔργο του.¹ Ἐρώτημα ἀπολύτως βάσιμο τό ὁποῖο τά τελευταῖα χρόνια τίθεται συνεχῶς σέ συζήτηση ὄχι μόνο διότι οἱ προσπάθειες γιά τήν εὐρωπαϊκή ἐνοποίηση φέρνουν στό προσκήνιο ποικίλους προβληματισμούς γιά τά ἱστορικά καί τά πολιτισμικά ὄρια τῆς Εὐρώπης, ἀλλά καί γιά ἓνα ἄλλο λόγο: εἶναι γεγονός ὅτι ὁ εὐρωπαϊκός Μεσαίωνας, ἰδιαίτερα ὁ πρῶμος, ὑπῆρξε θύμα «μῆς λήθης» γιά πολλούς αἰῶνες. Ὑπῆρξε μιά «ἀπώλεια» τῆς εἰκόνας τοῦ Μεσαίωνα, μιά γιγαντιαία παραθεώρηση τοῦ πού διαμορφώθηκε κυρίως τόν 17ο καί 18ο αἰῶνα –ἐποχή τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τοῦ Οὐμανισμοῦ. Σ' αὐτούς τούς αἰῶνες τῆς νεωτεριότητας ὁ Μεσαίωνας «ἀποβλήθηκε» κατά κάποιον τρόπο ἀπό τήν ἱστορία τῆς Εὐρώπης καί κατασκευάστηκε ἡ εἰκόνα τοῦ Μαύρου Μεσαίωνα: ἐποχή σκοταδισμοῦ, πολιτισμικῆς ὀπισθοδρόμησης πού κυριολεκτικά σάρωσε τόν πολιτισμό τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐποχή ἐρεβους, ζόφου, βαρβαρότητας. Βεβαίως, ὁ ἱστορικός ρομαντισμός, ἤδη ἀπό τόν 18ο αἰῶνα διέγραψε μιάν ἀντίθετη κατεύθυνση ὑπεραξιολογώντας τόν μεσαιωνικό κόσμο ὡς ἐποχή αὐθεντικότητας καί καθαρότητας, ἀναζητώντας σ' αὐτήν ὄχι μόνον ἓνα ἀξιακό σύστημα πού θά ἔπρεπε νά ἐπανακάμψει στίς σύγχρονες κοινωνίες ἀλλά καί ἓνα «ἀγνό κι ἀνόθευτο» φυλετικό καί γλωσσικό προγονικό ὑπόστρωμα ἀνωτερότητας σέ σχέση μέ τά «προϊόντα» τῶν πολλαπλῶν ἐπιμειξιών τῆς ἱστορίας.

Ἔτσι ἀπό τήν πλήρη ὑποβάθμιση μέχρι ἀμνησίας τοῦ Μεσαιωνικοῦ κόσμου ὀρισμένες τάσεις τοῦ ρομα-

ντισμοῦ, λογοτεχνικοῦ, φιλοσοφικοῦ καί ἱστορικοῦ, ἀναζητήσαν ἀκριβῶς σ' αὐτή τή βαρβαρότητα τίς ἀνόθευτες καταγωγικές ρίζες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, σέ πλήρη ἄλλωστε διαμάχη πρὸς τίς οἰκουμηνικές ἀξίες τοῦ οὐμανιστικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ζάκ Λέ Γκόφ, σπουδαῖος μεσαιωνιστής, εἶναι ἀπ' αὐτούς πού ἐριξαν μιά καινούρια ἱστορική ματιά στόν εὐρωπαϊκό Μεσαίωνα, προσπάθεια πού εἶχε πολλούς καί σημαντικούς συμπρωταγωνιστές καί συνοδοιπόρους.² Ἡ καινούρια ἱστορική ματιά, δέν παίρνει τόν δρόμο τῆς «ἐπιστροφῆς στό Μεσαίωνα» ἀλλά τῆς ἐπαναξιολόγησης τοῦ Μεσαίωνα, μιά ἐπαναξιολόγηση πού κάθε ἄλλο παρά συνάδει πρὸς τήν εἰκόνα τῆς πλήρους βαρβαρότητας, τοῦ ἐκβαρβαρισμοῦ καί τῆς παρακμῆς.

Ἔνα ἀπό τά στοιχεῖα πού μελέτησε ἰδιαίτερα ὁ Λέ Γκόφ εἶναι ἀκριβῶς ὁ φαντασιακός κόσμος τοῦ Μεσαίωνα καί τή σκεπασμένη ἢ παραμορφωμένη του εἰκόνα ἀπό τήν ἀχλύ τοῦ χρόνου, τίς ἱστορικές παραθεωρήσεις καί τίς ἰδεολογικές χρήσεις τῆς ἱστορίας.

Τό ἀνά χεῖρας ἔργο τοῦ Λε Γκόφ, *Ἡρώες καί θαυμαστά τοῦ Μεσαίωνα*, πού ἐπίκεντρό του εἶναι ἡ ἔρευνα μύθων καί δημιουργημάτων ἀπ' τήν ἐποχή τοῦ πρῶμου Μεσαίωνα, πού ἡ ἱστορικότητά τους

1. Jacques Le Goff, *Europe est-elle née au Moyen Age?*, ἐκδ. Seuil, Paris 2003.

2. Νά σημειώσουμε μόνον μεταξύ πολλῶν τό ἔργο τοῦ Jacques Le Goff, *L'imaginaire médiéval*, Gallimard, 1985 (ὑπό ἐκδοσὴν στά ἑλληνικά, ὅπως πληροφορούμαστε, ἀπό τίς ἐκδόσεις Κέδρος).

διαπέρασε τόσο τή «λόγια» όσο και τή «λαϊκή» κουλτούρα. Είναι αυτοί οι «ήρωες και τά θαυμαστά» πού δημιούργησε ο Μεσαίωνας σέ διαφορετικούς χρόνους-αιώνες ή διαφορετικούς τόπους. Έτσι αν ο Άρθουρος και ο Ρομπέν τών Δασών είναι Βρετανοί, ο Έλ Σίντ είναι κυρίως Ισπανός, ή Μελουζίνα κυρίως γαλλική, ή Βαλκυρία συνδέεται μέ τίς γερμανικές και σκανδιναυικές χώρες, όλοι όμως (όπως ο Καρλομάγνος, ο Ιππότης, ο ζογκλέρ, ο μονόκερος, ο Μέρλιν, ή πάπισσα Ίωάννα, ο Ρολάνδος, ο Τριστάνδος και ή Ίζόλδη, ο τροβαδοῦρος, τό μοναστήρι, ο καθεδρικός ναός, τό κάστρο, και πληθώρα άλλων ήρώων και θαυμαστών λιγότερο «έπιφανών»), γνωρίζουν μίαν πανευρωπαϊκή αν και άνιση διάδοση. Βρίσκονται στό υπόστρωμα, και συχνά στό επίκεντρο, του φαντασιακού κόσμου τών περισσότερων ευρωπαϊκών λαών, μέ μιά καταπληκτική έμμونه ως σήμερα, όπως τουλάχιστον έδειξε ή εικονογραφία και ή ζωγραφική, ιδιαίτερα όμως ο κινηματογράφος τόν 20ό αιώνα.

Ο Λέ Γκόφ στή προλογική του μελέτη αλλά και στην έπεξεργασία τών έπιμέρους ήρώων ή θαυμαστών δείχνει ότι τό θαυμαστό

«παρουσιάζεται στό βιβλό αυτό μέ τή μορφή τριών οικοδομημάτων (...) Η πρώτη είναι ο Θεός και οι ιερείς του, και τό θαυμαστό είναι ο καθεδρικός ναός. Η δεύτερη είναι ο φεουδαρχής και τό θαυμαστό είναι τό όχυρό κάστρο. Η τρίτη είναι ή μοναστική κοινότητα και τό θαυμαστό είναι τό μοναστήρι» (σελ. 10).

Σέ κάθε περίπτωση όμως ενώ τά θαυμαστά εκκινούν από μιά θεία καταγωγή έγγράφονται στό μεγάλο κίνημα μεταστροφής τών χριστιανών προς τά επίγεια σέ έναν πρώτο βαθμό έγκοσμιότητας αν και κατά βάση θρυλικής μορφής.

Έλεγα στην αρχή ότι τό ερώτημα αν ή Ευρώπη γεννήθηκε τό Μεσαίωνα είναι απολύτως βάσιμο. Έν πάση περιπτώσει όμως, και άνεξαρτήτως τής όποιας απαντήσεως δέχεται ή θά δεχθεί ή μελέτη του φαντασιακού μεσαιωνικού κόσμου, —όπως και τής οικονομίας, τής τέχνης, τής πολεοδομίας,³ τής πολιτικής, τής τεχνολογίας κ.λπ.— είναι αποφασιστικής σημασίας. Όχι βέβαια μέ τήν έννοια ότι ή σημερινή ευρωπαϊκότητα είναι τόσο βαθύρριξη και φτάνει ως τόν εν μέρει μυθικό και εν μέρει πραγματικό βασιλιά Άρθουρο αλλά κυρίως για νά φανεί ή συνθετότητα τής υπό κατασκευήν άλλωστε νέας ευρωπαϊκότητας, μη αναγώγιμης σέ ένα δύο στοιχεία, όπως υποστηρίζουν οι παρατρεχάμενοι του άνταγωνισμού και τής Άγορᾶς.

Είναι ώραίο τό εκλαϊκευτικό αυτό άλμπουμ του Ζάκ Λέ Γκόφ, μέ τίς θαυμάσιες ζωγραφίες του. Και μάς μαθαίνει, αλλά και μάς δείχνει πόσο πολυσύνθε-

τος κι έτερόκλητος είναι ο φαντασιακός κόσμος και τά δημιουργήματά του μη αναγώγιμος σέ δύο-τρεις ρυθμούς τής βορειοαμερικάνικης κουλτούρας. Στό κάτω ή όποια σημερινή ευρωπαϊκότητα προκύψει —ο κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός— δέν είναι όπως ή εικόνα τής χαλκομανίας όπου από ένα έντελως θολό χαρτί, τρίβοντας τρίβοντας, ξεπετάγεται μιά ολοκάθαρα και πανέμορφη ζωγραφιά. Και είναι πολλές οι χαλκομανίες πού προσφέρονται για τήν ανάδειξη του κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού: για παράδειγμα πολλά άπ' τά σύγχρονα ελληνικά και ξένα σχολικά βιβλία: γνώση και άναπαράσταση του κόσμου προκύπτουσα διά τής τριβής.

3. Νά σημειώσω ως σημαντικό παράδειγμα, τό βιβλίο του Άνρι Πιρέν *Οί πόλεις του Μεσαίωνα* (πρώτη έκδοση 1927), έκδ. Βιβλιόραμα 2003.

Ο Ζεράρ Φιλίπ ως Έλ Σίντ (1951)

ΡΙΣΑΡΝΤ ΚΑΠΙΣΙΝΣΚΙ

«Ταξίδια μέ τόν Ἡρόδοτο»

Ἐκδ. Μεταίχμιο, μετάφρ. Ζώγια Μαυροειδῆ

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Δέν ἦταν φιλόλογος, ἀρχαιοελληνιστής, ιστορικός ὁ Πολωνός Ρισάρντ Καπισίνσκι, πού σάν μεγάλωσε, τή δεκαετία τοῦ '50, ἔγινε σπουδαῖος ρεπόρτερ. Ὅμως, ταξιδεύοντας καί γράφοντας ἀνταποκρίσεις ἀπ' ὄλο τόν κόσμο, ἔκανε μιά σπουδαία ἀνακάλυψη: ὅτι ὑπάρχουν πολλοί κόσμοι, κι ὅτι ὁ καθένας εἶναι διαφορετικός, ὁ καθένας εἶναι σπουδαῖος. «Πρέπει νά τούς γνωρίσουμε», γράφει, «γιατί αὐτοί οἱ ἄλλοι κόσμοι, οἱ ἄλλοι πολιτισμοί, εἶναι καθρέφτες μέσα στούς ὁποίους κοιτάζουμε τόν ἑαυτό μας κι αὐτό πού ἀντιπροσωπεύουμε». Ἔτσι αὐτοσυστήνεται ὁ Ρ. Καπισίνσκι στό βιβλίο του *Ταξίδια μέ τόν Ἡρόδοτο*.

Δέν εἶχε συνταξιδέψει, βέβαια, παρῆα μέ τόν Ἡρόδοτο, στά πέρατα τῆς τότε οἰκουμένης, στά μέρη τῶν Ὑπερβορίων, τῆς Περσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης. Ἀπλῶς, μιά μέρα, –νεαρός συντάκτης αὐτός μιάς πολωνικῆς ἐφημερίδας, τό 1955–, τόν κάλεσε ἡ ἀρχισυντάκτριά του καί τοῦ ἀνέθεσε νά φύγει ἀμέσως γιά τίς Ἰνδίες. Ἔτσι ἄρχισε ἡ δημοσιογραφική-περιηγητική περιπέτειά του, μέσα ἀπό τήν ὁποία γνῶριζε τόν κόσμο, ἐνῶ ὁ κόσμος ἤδη ἦταν ἀπελλιπτικά γνωστός, κι ὥστόσο ἄγνωστος γιά τόν ἴδιο καί τόν πολύ κόσμο, ὅπως καί σήμερα ἄλλωστε πενήντα χρόνια μετά.

Ἀλλά γιατί ὁ Ἡρόδοτος; Τί κοινό εἶχαν μεταξύ τους; Τό μόνο πού ἔξερε ὁ Καπισίνσκι γι' αὐτόν τόν περιεργό καί μεγάλο ἀρχαιοέλληνα ἦταν ὅτι εἶχε ζήσει καί γράψει πρῖν δυόμισυ χιλιάδες χρόνια κι ὅτι, στό σχολεῖο, τά χρόνια τοῦ πολέμου, δέν εἶχαν βιβλία τῶν Ἀρχαίων, ἀλλά μέσα στήν καταστροφή, οἱ μαθητές ἔγραφαν βιβλία μόνοι τους μέ τήν ἐμπνευση καί τή βοήθεια κάποιας καθηγήτριας, στό μάθημα περὶ ἀρχαίας Ἑλλάδας, στό τμήμα Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας. Τοῦ ἔμεινε καρφωμένο στό νοῦ τό ὄνομα τοῦ Ἀρχαιοέλληνα καί κάποια γοητεία γι' αὐτόν, ἡ γοητεία τοῦ ἄγνωστου κόσμου, ἀπ' τόν ὁποιο ἐκεῖνα τά μαθήματα στόν πόλεμο τοῦ ἄφησαν μιά γεύση καί χίλια ἐρωτήματα. Ὅταν τοῦ ἀνήγγειλε, λοιπόν, ἡ ἀρχισυντάκτριά του ὅτι φεύγει γιά τίς μακρινές καί παντελῶς ἄγνωστές του Ἰνδίες

τό μόνο βιβλίο συνοδεία-ὁδηγός πού ἔβαλε στή βαλίτσα του ἦταν οἱ *Ἱστορίες* τοῦ Ἡροδότου, πού στό μεταξύ εἶχαν μεταφραστεῖ ὀλόκληρες στά πολωνικά. Καί μιά μέθοδο ἀγγλικῆς, γιατί δέν ἔξερε λέξη ἀγγλικά ἀλλά ἔξερε ὅτι στίς Ἰνδίες οἱ ἄνθρωποι μιλοῦσαν τίς χίλιες γλώσσες, τίς δικές τους, ἀλλά καί ἀγγλικά. Ρωσικά, πού ἔξερε ὁ νεαρός ρεπόρτερ, ὅπως ὅλοι οἱ σπουδαγμένοι τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἐκεῖνα τά χρόνια, οἱ Ἰνδοί δέν σκάμπαζαν.

Αὐτά ἦταν τά ἐφόδια τοῦ νεαροῦ ρεπόρτερ: μιά γλώσσα, τά ἀγγλικά, πού δέν γνῶριζε, ἀλλά τήν ἔψαχνε καί τόν Ἡρόδοτο τόν ὁποιο ἐπίσης δέν γνῶριζε, ἀλλά τόν ἔψαχνε, καθῶς ὁ Ἡρόδοτος ἐπίσης ἔψαχνε τόν κόσμο τῆς ἐποχῆς του ταξιδεύοντας, γεμάτος περιέργεια, πάθος, γιά τό ἄγνωστο καί τά ἐξαισία *«θανυμάσιά του»*.

Δέν εἶναι, βέβαια, τό βιβλίο τοῦ Καπισίνσκι αὐτό πού θά διδάξει τόν ἀναγνώστη σήμερα πού πῆγε καί τί ἔγραψε ὁ Ἡρόδοτος. Πότε πότε ἀναδιηγεῖται κάτι ἀπό τίς *Ἱστορίες*, παραθέτει κάποια ἀποσπάσματα, ὅταν βρῖσκεται, ὡς ἐπαγγελματίας ρεπόρτερ, στά ἴδια μέρη πού εἶχε ἐπισκεφθεῖ κι ὁ Ἡρόδοτος, καί σέ ἄλλα πού ὁ Ἕλληνας δέν εἶχε πάει ποτέ (Κίνα, Ἰνδίες). Ἀλλά, ὅπως ὁ Ἀρχαῖος, ἔτσι κι ὁ Καπισίνσκι, μαγεμένος ἀπό τά μιλιούνια τῆς Ἀνατολῆς, προσπαθεῖ νά καταλάβει τί εἶν' αὐτός ὁ ἄλλος κόσμος ρωτώντας καί παρατηρώντας, τόν ὁποιο ὅμως δέν κρίνει προκαταβολικά μέ τίς ἀρχές καί τίς ἀξίες τοῦ δικοῦ του κόσμου. Ὁ ξένος, δέν εἶναι κατώτερος, εἶναι ἀπλῶς διαφορετικός, μέ ἄλλη στάση ζωῆς ἀπέναντι στόν θάνατο, τή ζωή, τούς νεκρούς, τίς θυσίες, τίς υπερβατικές, δεσποτικές ἐξουσίες πού ἐκμηδενίζουν τόν ἄνθρωπο, τήν καταγωγή καί τόν προορισμό.

Ἔτσι ὁ Πολωνός, στά σύγχρονα χρόνια πιά, προσοικειώνεται κάπως τήν ἱστορία αὐτῶν τῶν τόπων, ἀναγνωρίζοντας μιάν παλαιά ἱστορικότητα στήν αἴσθηση πού ἔχουν οἱ σύγχρονοί του γιά τή δικιά τους ἱστορία, μολοντί μυθολογική καί μυθευμένη σέ μεγάλο βαθμό. Κάπως ἔτσι προσεγγίζει τούς σημερινούς ψάχνοντας τά ἴχνη τοῦ παλαιοῦ καί τίς καλειδοσκοπικές ἐντυπώσεις τοῦ σημερινοῦ:

«...παύω νά αισθάνομαι ὅτι ὑπάρχει τό φράγμα τοῦ χρόνου κι ὅτι ἀπό τά γεγονότα πού περιγράφει ὁ Ἕλληνας μέ χωρίζουν δυόμισυ χιλιάδες χρόνια, μιά ἄβυσσος, στήν ὁποία χωράει καί ἡ Ρώμη καί ὁ Μεσαίωνας, ἡ γέννηση καί ἡ ὑπαρξή τῆς Μεγάλης Θρησκείας, ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς, ἡ Ἀναγέννηση, ὁ Διαφωτισμός, ἡ ἀτμομηχανή, ὁ ἠλεκτρικός σπινθήρας, ὁ τηλεγράφος, τό ἀεροπλάνο, ἑκατοντάδες πόλεμοι,

μεταξύ τῶν ὁποίων δύο παγκόσμιοι, ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἀντιβιοτικῶν, ἡ δημογραφική ἔκρηξη, χιλιάδες καί χιλιάδες πράγματα καί γεγονότα πού –ὅταν διαβάζουμε τόν Ἡρόδοτο– χάνονται, εἶναι σάν νά μὴν ὑπῆρξαν ποτέ ἢ σάν νά ἐφυγαν ἀπό τό πρῶτο πλάνο, ἀπό τό προσκήνιο καί ἀποσύρθηκαν στή σκιά, κρύφτηκαν πίσω ἀπό τήν ἀύλαια, στά παρασκήνια» (σελ. 287).

Ἄλλά μέσα στήν ἀχλύ τοῦ χρόνου ὁ τόπος ξαναφέρει στό νοῦ τό γεγονός, τά γεγονότα, ἐκεῖνα πού σάν ἀστραπή φώτισαν τό χάος ἀποκαλύπτοντας σχήματα μιᾶς τερατώδους σύγχυσης καί ἀταξίας.

«Ἐτοί ἐγίνε καί στή Σαλαμίνα», λέει ὁ Κασιόινσι, διαβάζοντας τόν Ἡρόδοτο καί ἀναπλάθοντας ἐκεῖνες τίς ὥρες τῆς ναυμαχίας, προσπαθώντας νά τοὺς δώσει μέ τό νοῦ μορφή:

«Ἄν στήν πάλη δύο ἀνθρώπων ὑπάρχει κάποια ἐπιδεξιότητα, ἀκόμα καί χάρη, ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα σέ δύο στόλους πού ἀποτελοῦνται ἀπό ξύλινα πλοῖα καί κινοῦνται μέ χιλιάδες κουπιά πρέπει νά θύμιζε ἓνα μεγάλο δοχεῖο στό ὁποῖο κάποιος ἔριξε ἑκατοντάδες καβούρια πού σέρνονται τεμπέλικα, σκαρφλώνουν ἀηδιαστικά καί μπερδεύονται χωρίς καμιά τάξη. Τό ἓνα πλοῖο ἐμβόλιζε τό ἄλλο, τό ἓνα ἀναποδογύριζε τό ἄλλο, κάποιο βυθιζότανε μέ ὄλο του τό πλήρωμα, ἓνα ἄλλο πάσχιζε νά ὑποχωρήσει, μερικά πάλαιεν μπλεγμένα καί μαγκωμένα μεταξύ τους

μέχρι θανάτου, ἀλλοῦ κάποιο προσπαθοῦσε νά ξεγλιστρήσει ἔξω ἀπό τόν κόλπο. Στή γενική σύγχυση οἱ Ἕλληνες ἔπεφταν πάνω σέ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες σέ Πέρσες, ὥσπου τελικά ἔπειτα ἀπό ὥρες μέσα σέ τούτη τή θαλάσσια κόλαση, οἱ τελευταῖοι ἀναγνώρισαν τήν ἦττα τους, καί ὅσοι δέν εἶχαν βυθιστεῖ καί ἦταν σῶοι καί ἀβλαβεῖς ἐπιχείρησαν νά τό σκάσουν» (σελ. 277).

Ἱστορίες ἀτέλειωτες, ἄλλες πρῖν δύομισυ χιλιάδες χρόνια πρῖν, ἄλλες στόν ὑστερο 20ό αἰώνα, ἱστορίες πολεμικές, ἐρωτικές, τεχνολογικές, ἔργα θεόρατα, ἔργα καταστροφικά, παγωμένες στέπες τῆς Σκυθίας, κάθιδροι ἀνθρώποι τῆς Ἀβυσσηνίας, ἀμμοσαρωμένες ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Σαχάρας. Ἐντυπώσεις, εἰκόνες χαραγμένες ἀπ' τόν Ἡρόδοτο στόν πάπυρο ἢ τήν περγαμνή, ψηφιακά ἀποτυπωμένες στό κομπιούτερ ἢ στή φωτογραφική μηχανή, στό μάτι καί τό πνεῦμα. Τό κορμί καί ἡ φαντασία νά προσπαθοῦν νά ἐξιχνιάσουν τό ἄγνωστο, ἀλλά πάντα μέ τόν τρόπο τοῦ Ἡροδότου, ἔστω καί ἂν κρατᾶ κανεῖς σήμερα ταχύβολες φωτογραφικές μηχανές καί τά θεόρατα τζάμπο τόν πετοῦν ἀπ' τή μιά ἄκρη τοῦ πλανήτη στήν ἄλλη. Τό ἀτέλειωτο ταξίδι τῆς γνωριμίας τοῦ ἄλλου τόπου καί τῶν ἀνθρώπων του δέν ἔχει τελειωμό. Ξαναζωντανεύουν τά πάντα, ἀχρηστεύοντας τίς κάρτ ποστάλ καί τά τουριστικά προγράμματα, ἀνοίγοντας συνεχῶς καινούριες ἀπορίες καί καινούριες πορείες.

